Міністерство освіти і науки України
Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
Кафедра географії та методики її навчання
Українське географічне товариство. Полтавський відділ
Полтавський обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти імені М. В. Остроградського

ОСВІТНІ Й НАУКОВІ ВИМІРИ ГЕОГРАФІЇ ТА ТУРИЗМУ

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
ІІ Всеукраїнської науково-практичної
інтернет конференції
з міжнародною участю

м. Полтава, 26 березня 2019 року

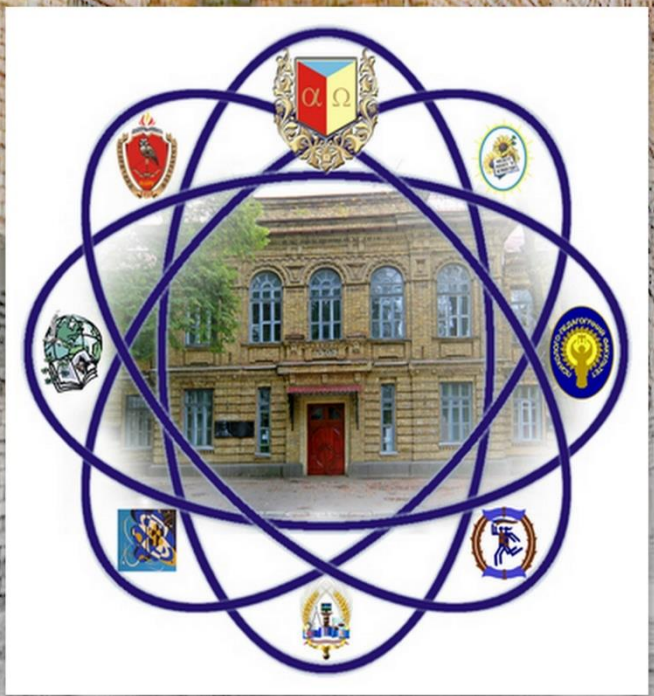

Полтава-2019

УДК 910.1(062)+796.5(062)
О-72

Розповсюдження та тиражування без офіційного дозволу Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка заборонено

Редакційна колегія:

Степаненко М. І. – ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, доктор філологічних наук, заслужений діяч науки і техніки, професор;

Топузов О. М. – доктор педагогічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки, директор Інституту педагогіки НАПН України;

Шевчук С. М. – доктор географічних наук, доцент, проректор з наукової роботи Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;

Зелюк В. В. – кандидат педагогічних наук, доцент, ректор Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського;

Кравченко П. А. – доктор філософських наук, професор, декан історичного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;

Вішнікіна Л. П. – доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри географії та методики її навчання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;

Шуканов П. В. – доктор географічних наук, доцент, професор кафедри туристичного та готельного бізнесу ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», кафедри географії та методики її навчання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;

Назаренко Т. Г. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділом навчання географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України;

Шуканова А. А. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри географії та методики її навчання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;

Федій О. А. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри географії та методики її навчання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Друкується згідно з Ухвалою Вченої ради Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, протокол № 10 від 28.03.2019 року

Освітні й наукові виміри географії та туризму: матер. ІІ Всеукраїнської науково-практ. інтернет-конф. з міжнар. участю (м. Полтава, 26 квітня 2019 р.) / відп. ред. О. А. Федій. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. – 138 с.

О-72

Збірник містить матеріали надіслані до участі у Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції з міжнародною участю «Освітні й наукові виміри географії та туризму». Матеріали збірника висвітлюють актуальні питання модернізації змісту і організації освітнього процесу у закладах вищої й загальної середньої освіти, що спрямовані на формування професійної компетентності фахівців з географії та туризму на засадах сучасних суспільних потреб, і скомпоновані за тематичними напрямками: модернізація структури, змісту і методичних засад географічної освіти; природничо-географічні студії: методологія і практика; суспільно-географічні студії: теорія, українознавство, регіонознавство; географія рекреації й туризму.

УДК 910.1(062)+796.5(062)

Матеріали друкуються в авторській редакції мовами оригіналів.
За виклад, зміст і достовірність матеріалів відповідальні автори.

© ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1
МОДЕРНІЗАЦІЯ СТРУКТУРИ, ЗМІСТУ І МЕТОДИЧНИХ ЗАСАД ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ

N. İ. Zamanova
EDUCATION, İNNOVATİON AND GEOGRAPHY ……. 6
Л. П. Вішнікіна, Т. С. Япринець
МЕТОДИКА КОНТРОЛЮ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ ФАХОВИХ ГЕОГРАФІЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ……..... 8
Т. Г. Назаренко, О. С. Нехомяж
МОДЕРНІЗАЦІЯ ЗМІСТУ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ НА ПРОФІЛЬНОМУ РІВНІ НАВЧАННЯ В ЛІЦЕЇ ……... 11
В. Ю. Стрельніков
РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ……. 15
О. К. Алхасов
ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ ОЦЕНИВАНИЯ ДОСТИЖЕНИЙ УЧАЩИХСЯ …… 20
С. И. Гасанова
ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА КАЧЕСТВО УРОКОВ ГЕОГРАФИИ 25
Л. Л. Мироненко
«ЖИВА ГЕОГРАФІЯ» ЯК ШЛЯХ ДО ДІЄВОЇ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ ….. 27
Р. В. Нестеренко
ІГРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ ……..... 31
Н. О. Московченко, О. М. Цешко
ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК НОВА ФОРМА ПРОВЕДЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ РОБОТИ: ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ……. 33
О. М. Мащенко, Н. С. Буркуш
НАОЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИВЧЕННЯ ГЕОМОРФОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ …….. 36
М. І. Святощик, О. А. Клещева
ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ БАТЬКІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ В СТУДЕНТІВ……..... 41

РОЗДІЛ 2
ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ СТУДІЇ: МЕТОДОЛОГІЯ І ПРАКТИКА

Ю. О. Кисельов
ДО ПРОБЛЕМИ ЕКОГЕОСОФІЧНОЇ РЕҐІОНАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНИ ….. 44

Р. А. Лизакова
БЕРЕЗИНСКИЙ БИОСФЕРНЫЙ ЗАПОВЕДНИК КАК ЗНАЧИМЫЙ ОБЪЕКТ РЕКРЕАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ ……... 46
Л. М. Булава, Ю. М. Дмитренко
ДОСВІД АНАЛІЗУ ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ МІСЬКИХ ЛАНДШАФТІВ ПОЛТАВИ …… 49
В. В. Мовчан, Д. Р. Ночовна
ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПОВІДНОГО УРОЧИЩА «ЯРИ-ЗАГАТКИ» …….. 55
О. М. Мащенко
КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ АТМОСФЕРИ …….. 59

РОЗДІЛ 3
СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ СТУДІЇ: ТЕОРІЯ, УКРАЇНОЗНАВСТВО, РЕГІОНОЗНАВСТВО

С. М. Шевчук
ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ В УКРАЇНІ … 63
Л. І. Зеленська
ФОРМУВАННЯ НОВИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ ФУНКЦІЙ АГЛОМЕРАЦІЙ З ПОЗИЦІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ВІЗУАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ДНІПРОВСЬКОГО РЕГІОНУ) …….. 68
С. М. Шевчук, М. Ю. Погрібняк
ТЕРИТОРІЛЬНА ОЦІНКА ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ …… 74
Т. Л. Меліхова
СОЦІАЛЬНА ПІДСИСТЕМА МІСТА ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ ……... 77
О. А. Федій, К. О. Грінько
ДЕМОГРАФІЧНА ПОЛІТИКА В КРАЇНАХ СВІТУ: СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ЗАХОДИ ……... 82
В. Г. Смирнова, В. С. Чирвона
ПРО МОЖЛИВІСТЬ СУДНОПЛАВСТВА НА РІЧКАХ ПОЛТАВЩИНИ …….. 85
О. А. Федій, В. М. Татушенко
АВТОМОБІЛЕБУДУВАННЯ В УКРАЇНІ: РЕАЛІІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ 88
С. І. Сюткін, С. В. Юрченко
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОЇ ОЦІНКИ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ……..... 91
А. В. Василенко
ЗАХВОРЮВАНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ……... 93
І. М. Дністрянська
ПРОБЛЕМИ ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ОЗНАЧЕННЯ СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ПІДХІД ….. 96

Т. В. Лимарь
СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ……. 99

РОЗДІЛ 4
ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ Й ТУРИЗМУ

Г. П. Скляр, П. В. Шуканов
ЗНАЧЕННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГИЧНОЇ СПАДЩИНИ А. Л. МЕТЛИНСЬКОГО ТА П. Д. ЮРКЕВИЧА У ФОРМУВАННІ ТУРИСТИЧНОГО КЛАСТЕРУ «МИСЛИТЕЛІ ІСТОРИЧНОЇ ПОЛТАВЩИНИ» …… 102
А. А. Федий
ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ГРАНИЦЫ КАК ТУРИСТИЧЕСКИЕ ОБЪЕКТЫ ……..... 105
Л. С. Хансейидова
ИНФРАСТРУКТУРА ТРАНСПОРТА И ЕГО РОЛЬ В ТУРИСТКОМ БИЗНЕСЕ ……..... 108
А. А. Шуканова
ЗМІСТ І МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ БАЛЬНЕОЛОГІЧНИХ РЕСУРСІВ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ З ТУРИЗМУ …… 112
С. Г. Половка, М. О. Пославський
БАЛЬНЕОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КУРОРТІВ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ …….. 117
В. А. Кітченко, А. В. Фоменко
ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО ГОСПОДАРСТВА ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ……. 121
В. В. Єрмаков
НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВНУТРІШНІХ ВОД ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ……. 126
В. В. Єрмаков, М. Г. Яненко
ТУРИСТСЬКІ ФОРМАЛЬНОСТІ ПРИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗДІЙСНЕННІ ЗАКОРДОННИХ ПОЇЗДОК ……..... 128
Є. В. Копилець
ГЕОГРАФІЧНА ПІДГОТОВКА ЗА ЧИННИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ПРОГРАМАМИ З ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОГО НАПРЯМУ З ВИДІВ СПОРТИВНОГО ТУРИЗМУ … 130
В. В. Єрмаков, А. Л. Герда
ЗНАЧЕННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДЖЕЙМСА КУКА ДЛЯ РОЗРОБКИ НОВИХ ТУРИСТИЧНИХ МАРШРУТІВ …… 135

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ …….. 139

РОЗДІЛ 1
МОДЕРНІЗАЦІЯ СТРУКТУРИ, ЗМІСТУ І МЕТОДИЧНИХ ЗАСАД ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ

EDUCATION, İNNOVATİON AND GEOGRAPHY

N. İ. Zamanova
znazakat@mail.ru
Economic Geography and Geography Teaching Methodology department of Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan

People of the third millennium are faced with rapid changes in a technological era the 21st century, also known as the century of the education. Innovations are taking place in science and education is on the spotlight of it. There is no universal education system in the world, but if we take into account the global feature of education we will see that the education is oriented in one certain direction in the world. Almost any country demands a high-quality education with public access, an acquisition of permanent financial resource so that it can reduce dependence of education expenses on government, at first place. It is essential for education system to stand the rivalry in the information oriented society. First of all, there is an essential need for radical changes in innovative and modern education, training, as well as modern teacher model system that will go hand by hand with current era. The world's progressive education centers' improvement direction is shifting towards economical, and commercial way. Education extends beyond the borders of the sovereign state through global events and integration opportunities. Protection of the national identity, values and taking advantage of them for education management is the key responsibility of the government. It should be considered as the fundamental social event, as well as, interest of the involved parties. As a result of rapid changes in information and communication technologies and their wide application, all social spheres fell under the fundamental changes: transformation in spheres with traditional occupation, new values and attitudes are coming into the center of attention. Some professions are replaced with new ones.

Teacher are requested to recognize all the innovations of their modern era: ability to work with innovative technologies, high intellectual capacity and mastered pedagogical habits, as it was throughout all periods of civilization. The artificial intelligence make to end the existence of an impetuous system, reduction of the professions, the abortion, and at the same time the usage of teacher's monopoly.

Teacher acts more like a consultant, coordinators and facilitators. Teachers are required to acquire new knowledge and polish them, quickly learn technological advances. Sociologists give their contradicting opinions about information society.

The American historian and philosopher **Mark Poster** points out that the Internet, which forms the basis of the information society:

- The globalization process destroys national states;

- Internet gives people greater freedom than citizenship;

An Internet turns citizenaway from the oppression of the national state and makes it a free man. "(2.p-6)

"Media critic, sociologist, writer **Herbert Schiller's** view on the information society is as follows:

- The interests of corporate capitalism dominate in information sphere;
- The development of information processes and technologies, first of all, serves the interests of private business, not the society;
- On information technologies, there are signs of cooperative capital, and any other interests are in the background. "(2.p-7)

In this contrasting period, the benefits of innovations can be attained, at the same time, for protecting from “innovation’s storm” with the help of competition-resistant higher education institutions, the state and the media, and the community. During this period, what0 is expected to learn about geography as a subject, the knowledge of thinking in the abundance of information and standing on comprehension stages will no longer meet the modern requirements.

The 50% of the geography topics spent in secondary schools should allocate time to master the basic part of this science, and the rest of the time should be devoted to research, interpretation, synthesis, evaluation stage, research, in a word it should be an adventure. In the words of Bloom, it is enough to give knowledge; the students will get the information already from different sources. In modern research, the lesson is more interesting and entertaining with researches and judgement. By applying modern methods, the situation of countries with different economic, political and technical capacities should be taken into account. All sciences have their own sophisticated features, but geography- the exceptional nature of science, first of all, forms a broad outlook, enhances the ability to have a complex approach to the events taking place.In teaching the subject, teacher should not give the ready knowledge, it should make students earn new information, directing, habit-making with the student, not the one who provides knowledge. “The place is our common home” it is better to adopt environmental protection for students. It is more accurate to give the geographical unity to the students 'perspectives with prognoses. The goal of bringing the present situation to the desired aspect is more effective if it is built on the students' wishes.

References: *1. Hamlet Isakhanli- What is happening in the world's higher education system and how good is the state program for reforming the higher education system of Azerbaijan Republic over the years of 2008-2012. Khazar University Publishing House 2008 .116 p.; 2. Alguliyev RM, MahmudovR.Sh. Multidisciplinary scientific-theoretical problems of formation of information society // Information society problems, 2016, № 2.; 3. Webster F. Information Society Establishments, Routledge, 2007, 312 p.; 4. Alguliyev RM, Aliguliyev RM, Fataliyev T.X., Hasanova R.Sh. Elmistry: current situation and opportunities. Baku: "Information Technologies" publishing house, 2013, 96 p.; 5. Q.L.Burrell. H-index, size of Hirsch base and Jin's A-index // Informetrics Journal, 2007, vol.1, no.2, p.170-177; 6. http://www.issi-society.info/; 7. http://www.arwu.org/; 8. https://www.timeshighereducation.com/*

УДК 378.015.31:91

МЕТОДИКА КОНТРОЛЮ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ ФАХОВИХ ГЕОГРАФІЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ

Л. П. Вішнікіна
lpvishnikina@gmail.com
кафедра географії та методики її навчання, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна

Т. С. Япринець
japrinezts@gmail.com
кафедра географії та методики її навчання, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна

З огляду на основні положення загальної дидактики географії, контроль є обов'язковим складником процесу викладання географічних дисциплін й організовується та проводиться викладачем на основі виявлення, вимірювання та оцінювання навчальних досягнень, які структуровані в чинній освітньо-професійній програмі. За умови правильної організації освітнього процесу контроль, по-перше, сприяє розвиткові мислення й інтелектуальних умінь студентів. По-друге, допомагає майбутньому географу чи вчителеві географії здобути об'єктивну інформацію (через зворотний зв'язок) щодо перебігу і розвиту формування власних фахових географічних компетентностей (ФГК).

Останнім часом питання перевірки і оцінювання результатів навчання студентів, які власне є складниками контролю, розглядалися у працях О. Вишневського, Н. Мойсеюк, В. Бондаря, І. Малафіїка, С. Пальчевського, М. Фіцули, В. Чайки, В. Ягупова та ін. Проте підходи до перевірки й оцінювання рівня сформованості фахових компетентностей студентів широкого загалу науковців, педагогів і методистів доволі неоднозначні. Саме це зумовлює нагальну потребу у подальших дослідженнях, пов'язаних із розв'язанням проблеми контролю результатів навчання студентів у процесі компетентнісно спрямованого освітнього процесу у закладах вищої освіти.

Насамперед варто зазначити, що компетентнісна географічна освіта зорієнтована на отримання сукупності географічних знань, умінь і навичок, специфічного географічного мислення та установок, сформованих на певному рівні на підґрунті здібностей та життєвого досвіду школярів чи студентів, що необхідні для їхньої оптимальної діяльності у довкіллі й передбачення наслідків такої діяльності [2].

Компетентнісний контроль – це обов'язковий складник процесу компетентнісного навчання географії, який забезпечує наскрізний зворотний зв'язок між викладачем і студентом [1]. Під час перевірки й оцінювання програмних результатів навчання студентів із різних географічних дисциплін, які власне і визначають рівень сформованості ФГК, застосовуються різноманітні методи, прийоми, форми, способи й види контролю.

Контроль результатів навчання студентів як органічна частина загального процесу викладання географічних дисциплін може здійснюватися на всіх його етапах. Однак повністю всі функції контролю, а саме – мотиваційна,

діагностувальна, стимулювальна, навчально-перевірювальна, коригувальна, розвивальна, прогностична й виховна – реалізуються на спеціально організованому, самостійному етапі. Основною метою такого етапу є не лише перевірка й оцінювання, а й корегування та вдосконалення відповідних програмних результатів студентів задля спонукання й налаштовування їх до подальшого розвитку та удосконалення ФГК.

Методи компетентнісного контролю навчальних дій і досягнень студентів із географічних дисциплін визначаються заданим рівнем самостійної навчально-пізнавальної діяльності, на якому студенти виконують контрольні завдання. А отже, це:

1) метод репродуктивного контролю, за допомогою якого контролюється міра відповідності рівню діяльності студентів, що забезпечує: розпізнавання географічного навчального матеріалу й відтворення результатів його засвоєння; знання фактичного географічного матеріалу, типових планів і характеристик; розуміння географічних понять і термінів тощо, а також уміння виконувати дії за запропонованим зразком;

2) метод продуктивного контролю, який використовується для контролю студентів щодо здатності відтворювати результати самостійного засвоєння географічних знань і вмінь та застосовувати їх у зміненій ситуації; уміння реалізувати здобуті знання задля виконання завдань прикладного спрямування; спроможність здобувати нові знання, наводити приклади, розпізнавати об’єкти, процеси та явища довкілля за аналогією;

3) метод проблемного контролю, за допомогою якого перевіряється й оцінюється рівень здатності самостійного застосування здобутих знань і набутих умінь студентами за умови виникнення суперечності в конкретизованій проблемній ситуації та міра їхнього вміння виявляти й пояснювати географічні причинно-наслідкові та просторові зв’язки в довкіллі (у межах запропонованої проблемної ситуації);

4) метод творчого (дослідницького) контролю, який є інструментом перевірки й оцінювання рівня спроможності студентів: самостійно встановлювати географічні причинно-наслідкові й просторові зв’язки; робити узагальнення й висновки; застосувати здобуті географічні знання та сформовані вміння з метою вирішення життєво важливих завдань і проблем, що й має відобразити їхню міру сучасного географічного бачення світу.

Дидактичні види компетентнісного контролю результатів навчання студентів з географічних дисциплін визначаються місцем цих видів у навчальному процесі й обсягом знань і вмінь, що перевіряються. Залежно від дидактичної мети вирізняють такі зазначені види контролю, як: попередній, поточний, модульно-тематичний і підсумковий.

Попередній контроль має діагностичний характер. Перед вивченням певної теми, засвоєння якої ґрунтується на вже розглянутому матеріалі, викладачу доцільно з’ясувати рівень розуміння студентами опорних географічних знань й актуалізувати їх для того, щоб з’ясувати стан їхньої готовності до сприймання нового матеріалу й успішного руху вперед. Цей контроль може проводитися як

бесіда, фронтальне опитування, тест тощо на початку проведення лекцій або інших різновидів занять.

Поточний контроль передбачає перевірку й оцінювання якості засвоєння знань і вмінь студентів у процесі вивчення тематичного модуля географічного навчального матеріалу. Проводиться він зазвичай у першій половині лабораторного, практичного чи семінарського заняття – для виявлення рівня попередньої підготовки студентів, або наприкінці заняття – для з'ясування ефективності аудиторної роботи студентів. Елементи поточного контролю навчальної діяльності студентів можуть бути використані викладачем у процесі проведення лекції. Це буде сприяти активізації роботи студентів та виявленню зворотного зв'язку між ними.

Модульно-тематичний контроль – це перевірка й оцінювання рівня знань, умінь і навичок студентів в обсязі тематичного модуля географічного навчального матеріалу. Він може проводиться після закінчення вивчення такого модуля зазвичай як фронтальна й індивідуальна перевірка за допомогою тестів, відповідей на проблемні та творчі запитання, створення графічно-знакових електроних чи паперових моделей, усного взаємоконтролю студентів тощо.

Завдання підсумкового контролю – з'ясувати рівень сформованості програмних результатів з певної географічної дисципліни у кінці семестру, або під час атестації здобувачів вищої освіти. Вона може проводитися у формі екзаменів і/або захисту кваліфікаційних робіт (бакалаврської, магістерської).

Організаційні форми компетентнісного контролю навчальних результатів визначаються характером організації перевірки та представлені фронтальним, індивідуальним, диференційовано-груповим і колективним контролем.

Розрізняють також способи компетентнісного контролю навчальних досягнень студентів із географії, а саме усного, письмового (зокрема тестового), графічно-знакового та комп'ютеризованого контролю.

Варто зупинитися на поясненні особливостей способу графічно-знакового контролю. Такий контроль передбачає перевірку й оцінювання результатів виконання студентами завдань на контурній карті та інших картографічно-геоінформаційних моделях; побудови ними таблиць, графіків і діаграм, а також створення структурно-логічних і комбінованих моделей, що відображають певні взаємозв'язки між географічними об'єктами, процесами та явищами.

Спосіб комп'ютеризованого контролю вможливлює застосування до всіх студентів стандартизованих підходів, що забезпечується використанням однакових за кількістю й складністю контрольних запитань і завдань. Аналіз їхніх відповідей і результатів роботи, вивід і фіксація оцінок тощо здійснюються за допомогою відповідних програмно-забезпечувальних засобів навчання.

Для активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів, підвищення їхнього інтересу до вивчення географічних дисциплін та поліпшення їхньої успішності використовують різноманітні прийоми перевірки й оцінювання навчальних результатів. Ці прийоми передбачають поєднання різних способів і організаційних форм контролю з урахуванням дидактичних його видів на основі застосування різноманітних засобів навчання.

Комп’ютеризований контроль навчальних результатів студентів є нагальною вимогою сьогодення, оскільки його застосування актуально модернізує будь-який з названих вище прийомів контролю. Наразі постійно розробляється нове програмне забезпечення, що уможливлює застосування багатоваріантних завдань із географії. Студенти можуть працювати в інтерактивному режимі за умов, коли на моніторі водночас відтворюється текст завдання й пов'язані з ним відповідні засоби, поміж них навчальні географічні моделі, а також результати роботи, оцінки, аналіз помилок, необхідні пояснення й коментарі тощо. Зрозуміло, що використовувати зазначений контроль найбільш доцільно на основі комп'ютеризованої локальної системи підтримки навчання.

Різновиди методів, дидактичних видів, організаційних форм, способів і прийомів контролю рівня сформованості ФГК студентів – це необмежена царина творчості викладачів. Впровадження й розвиток компетентнісного підходу до викладання географії вимагає подальших досліджень педагогічного досвіду тих викладачів, діяльність яких спрямована на формування здатності студентів застосовувати навчальні досягнення з географії на вирішення життєво важливих завдань та проблем.

Список використаних джерел: *1. Вішнікіна Л. П. Методическая система компетентностного обучения географии / Могилевский меридиан, Т. 16, выпуск 3-4, 2016. – С. 82-86.; 2. Самойленко В. М., Топузов О. М., Вішнікіна Л. П. Дидактика географії: монографія. – К. : Педагогічна думка. 2014. – 586 с.*

УДК 373.54

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЗМІСТУ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ НА ПРОФІЛЬНОМУ РІВНІ НАВЧАННЯ В ЛІЦЕЇ

Т. Г. Назаренко
geohim@ukr.net
Інституту педагогіки НАПН України,
відділ навчання географії та економіки, м. Київ, Україна

О. С. Нехомяж
geohim@ukr.net
Інституту педагогіки НАПН України,
відділ навчання географії та економіки, м. Київ, Україна

Входження України до європейського освітнього простору актуалізує проблему впровадження профільного рівня навчання учнів як одного з етапів реформування освітньої галузі нашої держави у відповідності до міжнародних стандартів освіти. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність пошуку нових підходів до організації освітнього процесу в ліцеї з метою створення найбільш сприятливих умов для становлення і розвитку особистості учнів, формування в них адекватної самооцінки, більш повного уявлення про майбутню сферу професійної діяльності та вільного і свідомого її вибору.

Індивідуалізація навчання в ліцеї передбачає надання учням можливості одержати освіту за різними профілями, навчальними планами та програмами. Проте і за умов профільного рівня навчання забезпечується засвоєння кожним з них базового рівня знань з того чи іншого навчального предмету, тобто профільна диференціація не виключає рівневої диференціації. Різновидом профільного рівня навчання є поглиблене вивчення окремих навчальних предметів або їх груп, зокрема, математики, фізики, хімії, географії, біології тощо.

Диференційоване навчання – давно відомий і ефективний засіб здійснення індивідуального підходу до організації навчальної діяльності, застосування якого має бути систематичним і гнучким, відповідати змінам, які відбуваються у навчальній підготовці учнів.

Влучно підкреслив М. М. Шардаков слова великого педагога К. Д. Ушинського: «Змусьте дитину йти – вона втомиться швидко, стрибати – також, стояти – також, сидіти – вона також втомиться; але вона перемішує всі ці види діяльності різних органів і пустує протягом дня без втоми. Теж саме спостерігається під час занять згубно діє на дитину всяка надто довга і постійна діяльність в одному напрямку» [10, с. 19].

Ідея профільного рівня навчання не є новою. Вітчизняна освіта накопичила значний досвід із диференційованого навчання [1, с. 69-70]. На території нашої держави відбувається вже десята спроба профілізації шкільної освіти [4].

Як відомо, профільне навчання базується на принципах індивідуалізації і диференціації (див. схему) [3, с. 203].

Схема

Принцип індивідуалізації і диференціації

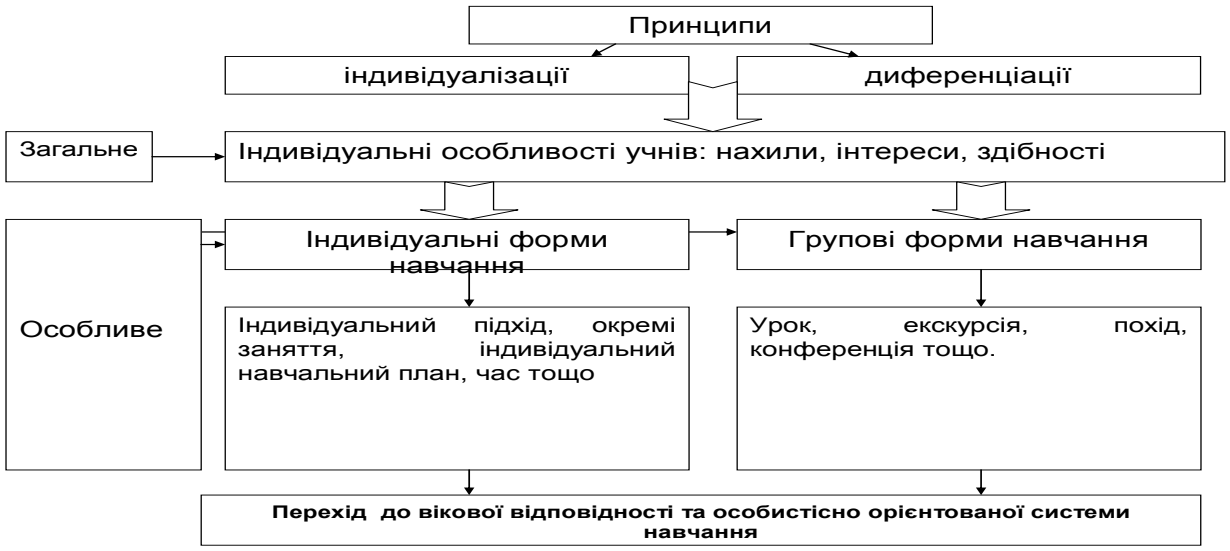

Профільний рівень навчання географії – це організація диференційованого навчання, що передбачає поглиблене і професійне зорієнтоване вивчення циклу споріднених географічних предметів [2, с.102].

Навчальний предмет «Географія» вміщує в собі понад 100 наукових дисциплін, що утворюють сучасну географічну науку: фізику (знання про природу фізичних явищ: дощ, цунамі, землетруси тощо), хімію (знання про хімічне вивітрювання, хімічне засолення ґрунтів тощо), екологію (знання про навколишнє середовище і закони його існування тощо), біологію (ботаніку, зоологію – знання про ареали розташування певних видів рослин, тварин, ґрунтів тощо), картографію (знання про укладання різноманітних карт – від топографічних до космічних та ГІС-технології, відповідно геометрію, креслення, астрономію – розташування планет і небесних тіл), знання законів історії та суспільствознавства – як утворювались держави, їх політичний устрій та форми правління – і це тільки невеликий перелік дисциплін. Вивчення географії на профільному рівні дає можливість формувати в учнів цілісну картину світу, що передбачає утворення предметної географічної компетентності [5, с. 27].

В останні 15-20 років в усьому зарубіжному світі, на відміну від України, спостерігається ренесанс географічної освіти, причому цей ренесанс йде паралельно зі все більш глибоким розумінням ролі географічної освіти у верхніх ешелонах політичного і економічного менеджменту, що приймає рішення (Morgan, Geography Renaissance, 2012) [7, с. 250]. Розвиток світового і, зокрема, європейського освітнього простору об'єктивно потребує від української школи відповідної реакції на процеси реформування загальної середньої школи, що відбуваються у провідних країнах світу. Загальною тенденцією розвитку старшої ланки освіти в школі є її орієнтація на широку диференціацію, варіативність, багатопрофільність, інтеграцію загальної і допрофесійної освіти.

Компетентнісний підхід до формування змісту географічної освіти в профільній школі припускає посилення діяльнісно спрямованої освіти, що означає перетворення результатів навчання не стільки в об'єктно-знання-центричні, скільки в практично-поведінкові форми (вирішувати ті або інші задачі, висловлювати конкретне, аналізувати ті або інші співвідношення і закономірності, самостійно знаходити інформацію для того-то, порівнювати ті або інші об'єкти тощо) [7, с. 141].

Перед вчителем постає завдання поєднати навчання географії з різними видами діяльності учнів протягом уроку в такий спосіб, щоб утримувати їхню увагу, не допускаючи втоми. Цього можливо досягти шляхом диференціації навчального процесу, а диференціювати можливо все і на всіх рівнях. Свого часу з цього питання Є. С. Рабунський зазначив: «у навчальній діяльності цілком все може бути диференційовано через мету, об'єм, спосіб і термін виконання навчальної діяльності» [8, с. 49-50]. Отже, диференціація навчання виступає одним з головних напрямів в умовах реформування шкільної географічної освіти і не втрачає значимості до вивчення своїх похідних науковцями у сферах філософії, психології, педагогіки.

Психолого-педагогічні дослідження, а також досвід, який вже є в реалізації профільної диференціації змісту географічної освіти, показують, що більш оптимальний вік для профільного навчання (виходячи з вікових особливостей

учнів), 15 років, що відповідає дев'ятому класу, тобто вік, коли починають формуватися стійкі професійні устремління, пізнавальні інтереси до майбутньої професії.

Одним з важливих напрямків профільної диференціації є предмети вивчення навчальних дисциплін, основи яких представлені в шкільній навчальній програмі, кажучи іншими словами, предметний підхід до диференціації [9, с. 113].

Крім предметної, у географії використовується така форма диференціації, як елективна, що представлена курсами за вибором. Завдяки елективної диференціації учням представляється можливість обирати навчальні курси відповідно своїм здібностям, інтересам, схильностям тощо. Обов'язковий набір предметів при цьому зберігається. Елективна диференціація служить ефективним засобом врахування індивідуальних особливостей учнів, їх пізнавальних здібностей, дає можливість самостійно зробити вибір щодо діяльності, в якій варто вдосконалюватися, наприклад в сільський місцевості, варто запровадити курс за вибором «Меліорація», «Геодезія та кадастр», «Зелений туризм», в шахтарських містечках прикладними будуть курси за вибором «Геологія», «Корисні копалини області», «Природокористування» тощо.

У сучасному мінливому світі молода людина, що будує власне життя в умовах демократичного суспільства та науково-технічної революції, успішною буде тільки тоді, коли, маючи загальний базовий рівень знань, вона опанує основи фахових вмінь. Підґрунтям цього і є профільний рівень навчання учнів ліцею як вид зовнішньої диференціації.

В результаті дослідження взаємозв’язку таких понять як інтеграція та диференціація В. Ф. Моргун стверджує, що «слід говорити про дві взаємодоповнюючі зустрічні тенденції: диференціацію й інтеграцію» [6, с. 254]. Об’єднавши ці два поняття в одне, використавши початок обох слів «інте» та «диф», В. Ф. Моргун вводить нове поняття «інтедифії» і визначає інтедифію освіти, як «пульсуючий взаємо перехід між інтеграцією та диференціацією змісту освіти, методів навчання і виховання, навчально-виховних закладів, що зумовлюється як потребами й можливостями суспільства, так і здібностями, інтересами особистості» [6, с. 255].

Формування термінологічно-понятійної складової дослідження має такі специфічні особливості:

- світоглядне значення шкільної географії, що вивчається на профільному рівні, сприяє використанню в її понятійно-термінологічному апараті значної кількості філософських і загальнонаукових педагогічних термінів і понять;

- «географічність», тобто входження цієї галузі знань до системи географічних наук, детермінує використання в її межах понятійно-термінологічної системи «Географія»;

- розвиток профільного рівня навчання географії зумовлює вживання в її межах понятійно-термінологічної системи таких понять, як диференціація, індивідуалізація, інтеграція, рівневість, варіативність, профільність, багатопрофільність, професія;

- наукова мова шкільної географії, що вивчається на профільному рівні, вирізняється наявністю у її складі значної кількості абстракцій;

- понятійно-термінологічний апарат нашого дослідження перебуває на стадії трансформації у зв'язку з сучасними особливостями формування української термінології.

Таким чином, при застосуванні профільного рівня навчання географії створюються найбільш сприятливі умови для професійної орієнтації учнів та осмисленого вибору ними життєвого шляху, а це говорить про свідому творчу реалізацію людини.

Список використаних джерел: *1. Адаменко О. В. Проблеми диференційованого і профільного навчання у вітчизняній педагогіці другої половини XX століття / О. В. Адаменко // Наук. зап. Сер. Педагогіка і психологія / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2004. – № 11. – С. 68-72.; 2. Ампілова Л. П., Шульженко Л. С., Шахов Ю. І. Диференціація географічної освіти та її органічний зв'язок з національної історією, мовою, культурою. Проблеми географічної освіти в Україні. Тез. доп. / Ред. кол. П. Г. Шищенко / відп.ред / та ін. – Київ, 1993. – С. 102-103.; 3. Андронатий В. В. Педагогические условия реализации дифференцированного подхода в процессе обучения общеобразовательным предметам / В. В. Андронатий // Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики. – К., 1997. – С. 202- 204.; 4. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті: монографія / Л. Д. Березівська . – К.: СПД Богданова А.М., 2008. – 406 с.; 5. Гончаренко С. У. Методологические и теоретические основы формирования у учащихся средней школы естественнонаучной картины мира: дис. ... док-ра пед. наук в форме науч. докл. / Семен Устинович Гончаренко. – К., 1989. – 56 с.; 6. Моргун В. Ф., Тітов І. Г. Основи психологічної діагностики. Навчальний посібник. – 2-е вид. – К.: ВД «Слово», 2012. – 464 с.; 7. Назаренко Т. Г. Методика навчання географії в профільній школі: теорія і практика: [монографія] / Тетяна Геннадіївна Назаренко // Педагогічна думка. – 2013. – 318 с. ISBN 978-966-644-362-8 UPL: http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/9886 ((дата звернення: 26.11. 2018).; 8. Рабунский Е. С. Індивідуалізація домашніх завдань – необхідна умова успішного навчання, - Калінінград, 1962 – 114 с.; 9. Фруктова Я. С. Диференціація навчання в профільних класах природничого спрямування (на матеріалі курсу «Загальна біологія»): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. [Текст] / Я. С. Фруктова ; [Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова]. – К., 2003. – 241 с.; 10. Шардаков М. Н. Очерки психологи учения [Текст] / М. Н. Шардаков – М., Учпедгиз, 1951. – 200 с.*

УДК 374

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

В. Ю. Стрельніков
strelnikov.poltava@gmail.com
кафедра філософії і економіки освіти, Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського, м. Полтава, Україна

Вивчення професійної компетентності педагогів закладів вищої та середньої освіти останнім часом знаходиться в полі зору вітчизняних науковців [1–9], активно розробляються питання мотивації і методологічних засад

розвитку професійної компетентності, вивчається значення освітнього середовища як важливого чинника професійної підготовки вчителя.

Довгий час у вітчизняній педагогічній науці розроблялася проблема педагогічної майстерності вчителя і шляхів її формування. Тепер все частіше вживається термін «професійна компетентність», що пов'язано з переходом вітчизняної системи освіти на компетентнісну модель оцінювання результату підготовки вчителів, зокрема й учителів географії. Зрозуміло, що професійна компетентність вчителів географії є результатом підготовки, підвищення кваліфікації чи самоосвіти.

У системі післядипломної педагогічної освіти вчителів географії мають розвиватися основні компоненти структури їхньої професійної компетентності, серед яких виділимо такі: мотиваційно-ціннісний; система професійно важливих якостей; система здібностей вчителя; когнітивний (знання географії, педагогіки, психології, інших суміжних галузей); афективний (позитивне емоційно-оцінне ставлення до свого предмета – географії, здатність до емоційно-вольової регуляції поведінки); конативний (уміння, навички, педагогічна техніка, поведінка). Через інтеграцію цих структурних компонентів формуються універсальні та професійні компетенції вчителя географії.

Доцільним є виділення трьох рівнів сформованості професійної компетентності вчителів географії: адаптивний, репродуктивний, креативний.

Програми післядипломної педагогічної підготовки вчителів географії спираються на модель професійної компетентності вчителя географії, яку складають певні інтегровані показники. Традиційно вони вважаються складовими компонентами у структурі педагогічної майстерності (особистісні якості, знання, вміння вчителя). Однак, разом з компетенціями вчителя вони є показниками реалізованості цих якостей, вмінь і знань на практиці. Розкриємо більш докладно суть структурних компонентів професійної компетентності вчителя географії.

Поява мотиваційно-ціннісного компонента у моделі професійної компетентності вчителя географії зумовлена важливістю позитивної мотивації до професії, яка є важливою складовою педагогічної спрямованості. Педагогічну спрямованість складають такі параметри: позитивне ставлення до професії вчителя географії, інтерес до роботи; спрямованість на розвиток особистості учнів засобами географії; бажання постійного вдосконалення у професії вчителя.

Також можна виділити у структурі педагогічної спрямованості соціально-моральну спрямованість, яку характеризують такі основні риси особистості:

1) вільна особистість, здатна до самовизначення в світі культури;

2) гуманна особистість, яка з любов'ю ставиться до всього живого;

3) духовна особистість, яка має високі духовні потреби;

4) творча особистість, творчість якої проявляється у всіх сферах життєдіяльності.

Індивідуальна освітня траєкторія розвитку професійної компетентності вчителя географії у системі післядипломної освіти залежить від того, на якій стадії розвитку професійної спрямованості він перебуває: першій – виявляє

інтерес до професії, має потребу її набуття і удосконалення; другій – має стійкий інтерес до професійної діяльності; третій – проявляє цілеспрямованість в оволодінні основами майстерності вчителя географії; четвертій – прагне до розвитку в собі комплексу якостей, професійно значущих для педагогічної праці.

Ціннісне ставлення до діяльності вчителя географії виявляється у таких показниках, як: розуміння мети і завдань діяльності вчителя географії, усвідомлення цінності географічних і педагогічних знань, визнання цінності суб'єктних відносин, задоволеність педагогічною працею і орієнтація на професійне та особистісне самовдосконалення.

У закладі післядипломної педагогічної освіти у вчителів географії мають розвиватися педагогічні здібності, у яких вбачаємо набір якостей особистості, що відповідає вимогам педагогічної діяльності вчителя географії та забезпечує легке оволодіння цією діяльністю і досягнення в ній високих результатів.

Професійна компетентність вчителя географії багато в чому визначається наявними у нього якостями, які надають своєрідність його спілкуванню з учнями, визначають швидкість і ступінь оволодіння необхідними вміннями. Домінуючими рисами вчителя в аспекті його діяльності як географа є: цілеспрямованість; наполегливість; терплячість; толерантність, здатність до фасилітації (підвищення продуктивності і швидкості діяльності під впливом інших); ініціативність; творчий підхід до вирішення кожного завдання; флексибельність (готовність до саморозвитку і самозміни).

Морально-етичні якості мають відображення в поведінці, моралі, виконуючи функцію регулювання поведінки людини. Моральне виховання учнів має базуватися не тільки на словесній формі впливу на них, а, насамперед, на особистому прикладі. Проявом цієї важливої моральної якості вчителя географії є педагогічний оптимізм, який передбачає доброту, чуйність, товариськість і доброзичливість, життєрадісність, почуття гумору.

Організатори післядипломної педагогічної освіти вбачають головною моральною якістю сучасного вчителя гуманізм як визнання людини найвищою цінністю. Гуманне ставлення вчителя має прояв у інтересі до особистості учня, співчутті, наданні йому в разі необхідності допомоги, у визнанні гідності учнів, у вимогливості до їхнього розвитку. Вчитель має володіти також моральними якостями: принциповістю, самокритичністю, працьовитістю, справедливістю.

Розвинуті комунікативні якості, до яких належать товариськість, ввічливість, доброзичливість та інші, допомагають вчителю встановлювати контакт з учнями у процесі спілкування. Велике значення для вчителя географії має вміння швидко знайти вихід із ситуації. Якщо молодий вчитель губиться, ніяковіє, учні можуть розцінити це як прояв некомпетентності.

Неодмінною якістю вчителя також повинна бути його вимогливість, адже учні, як правило, не сприймають м'якотілість, млявість, наївну довірливість вчителя, його безпринципну поблажливість. Однак, ці риси не слід змішувати із толерантністю як готовністю надати іншій людині свободу думки і дії. Сутність толерантності – вимога поважати права інших бути такими, які вони є, не допускати заподіяння їм шкоди. Безумовно, вчитель повинен володіти цією

якістю і бути прикладом толерантності і терпимості для учнів.

Вольові якості мають велике значення для успішної діяльності сучасного вчителя географії. Вчитель без самовладання попадає в конфліктні ситуації, приймає необґрунтовані рішення. Однак спокій і витримка вчителя не повинні підмінятися його байдужістю до своєї роботи. Вчитель має право і повинен радіти, засмучуватися, обурюватися. Але він не повинен гніватися, втрачати над собою контроль, переходити на грубий і образливий тон.

У структурі когнітивного компоненту професійної компетентності вчителя географії заклад післядипломної педагогічної освіти розвиває:

– методологічні знання – знання загальних підходів, принципів, закономірностей розвитку, навчання і виховання учнів;

– психолого-педагогічні знання – знання психолого-педагогічних основ навчання і виховання;

– спеціальні знання – знання географії;

– методичні знання – знання особливостей методики організації навчального процесу з географії;

– знання в сфері інформаційних технологій, так звані медіа-знання (знання сутності, форм, методів масової комунікації; усвідомлення потреби використовувати засоби масової комунікації в освітньому процесі; знання механізмів впливу засобів масової інформації на психіку і світогляд).

– важливими є також знання, що відображають кваліфікаційні вимоги до вчителів географії.

Афективний компонент, перш за все, стосується емоційно-вольової сфери особистості. У закладі післядипломної педагогічної освіти має розвиватися позитивне емоційно-оцінне ставлення до географії і здатність до емоційно-вольової регуляції поведінки вчителя.

Конативний компонент професійної компетентності вчителя географії є системою професійних умінь, володіння педагогічною технікою.

Уміння вчителя є володіння способами виконання окремих дій чи діяльністю в цілому відповідно до правил і мети діяльності.

Серед професійних умінь вчителя географії заклад післядипломної педагогічної освіти розвиває: проектувальні; конструктивні; інформаційні; організаторські; комунікативні; фасилітаційні; дослідницькі; виховні. Педагогічна техніка включає дві групи умінь: уміння управляти собою (володіння тілом, емоційним станом, технікою мови) і вміння взаємодіяти з аудиторією.

Розглянуті компоненти професійної компетентності вчителя географії в процесі освоєння педагогічної діяльності проявляються у вигляді компетенцій, тобто здатності реалізувати сукупність знань, умінь і навичок.

У закладі післядипломної педагогічної освіти розвиваються два основні види компетенцій: універсальні й професійні. Стосовно діяльності вчителя географії універсальними компетенціями є соціально-особистісні, загальнокультурні компетенції, інструментальні компетенції.

Вчитель географії зі сформованими соціально-особистісними й загальнокультурними компетенціями: розуміє високу соціальну значимість і

відповідальність своєї професії, має високу мотивацією до виконання професійної діяльності; володіє культурою мислення, здатний до узагальнення, аналізу, сприйняття інформації, постановки мети та вибору шляхів її досягнення, вміє логічно правильно, аргументовано і ясно будувати усну і письмову мову; має сформовану гуманістичну позицію щодо довкілля; транслює у освітньому процесі навички гуманітарної культури; готовий до соціальної взаємодії зі учнями, колегами та іншими людьми на основі прийнятих у суспільстві моральних і правових норм, виявляє повагу до людей, толерантність до іншої культури; знає свої права і обов'язки як громадянина своєї країни; вміє використовувати правові документи у своїй професійній діяльності; здатний постійно вдосконалювати і розвивати свій інтелектуальний та загальнокультурний рівень, готовий до підвищення своєї кваліфікації і майстерності; здатний до самостійного вивчення нових методів діяльності, спрямованої на вдосконалення навчально-виховного процесу у школі; готовий до активного спілкування і професійної взаємодії з колегами; здатний вільно користуватися іноземними мовами як засобом ділового спілкування; здатний використовувати на практиці навички та вміння управління учнівським колективом, формувати сприятливий соціально-психологічний клімат у класі; готовий до вирішення конфліктних ситуацій в учнівських колективах, у взаємодії з окремими учнями; здатний особистим прикладом позитивно впливати на учнівську молодь, транслюючи навички морально-психологічного здоров'я; здатний брати на себе всю повноту відповідальності за здоров'я учнів під час занять та інших видів навчальної роботи тощо.

Заклад післядипломної педагогічної освіти розвиває у вчителя інструментальні компетенції, коли він: вміє працювати з традиційними носіями інформації, розподіленими базами знань; здатний працювати з інформацією в глобальних комп'ютерних мережах; вільно володіє літературною та діловою письмовою та усною мовою; вміє створювати і редагувати тексти професійного призначення, аналізувати логіку міркувань та висловлювань; володіє однією з іноземних мов на рівні побутового спілкування; вміє використовувати можливості комунікативних зв'язків для реалізації внутрішніх резервів партнерів у спілкуванні; здатний використовувати для вирішення комунікативних завдань сучасні технічні засоби; здатний аналізувати, синтезувати і критично резюмувати інформацію; здатний до професійної експлуатації сучасного обладнання та приладів у процесі освітньої діяльності тощо.

Отже, у пропонованій моделі професійної компетентності вчителя географії наочно бачимо, що головними в ній є перш за все психологічні і дидактичні процедури взаємодії вчителів і учнів, а в її структурі – мотиваційно-ціннісний, система професійно важливих якостей, система здібностей вчителя, когнітивний, афективний і конативний компоненти.

Розгляд структури професійної компетентності вчителя географії в єдності її компонентів і взаємозв'язків дозволив установити, що для визначення оптимальних характеристик системи післядипломної педагогічної освіти вчителів географії на сучасному етапі розвитку суспільства її необхідно

аналізувати у двох аспектах: структурному, в якому професійна компетентність вчителя географії розглядається як сукупність взаємозалежних елементів із заданими характеристиками, та соціальному, в якому розглядаються вимоги соціуму до професійної компетентності вчителя.

Список використаних джерел: *1. Лебедик Л. В. Дидактичні принципи формування ІКТ-компетентностей майбутніх учителів математики у процесі фахової підготовки. Фізико-математична освіта : науковий журнал. 2017. Вип. 3(13). С. 215–219.; 2. Лебедик Л. В. Компетентнісний підхід у підготовці викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури. Педагогічні науки : зб. наук. праць Полтав. нац. пед. ун-ту імені В. Г. Короленка. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2016. Вип. 66-67. С. 53–58.; 3. Лебедик Л. В. Компетентнісний підхід до проектування системи підготовки викладачів вищої школи в умовах магістратури. Дидаскал : часопис / О. Ільченко (гол. ред.) ; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2017. Вип. 17. С. 154–158.; 4. Лебедик Л. В. Формування загальних і професійних компетенцій майбутніх викладачів економіки. Імідж сучасного педагога. 2017. № 2 (171). С. 11–14.; 5. Стрельніков В. Ю. Акмеологічна компетентність викладача вищої школи. Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки. № 31 (244). Черкаси : ЧНПУ імені Богдана Хмельницького, 2013. С. 71–74.; 6. Стрельніков В. Ю. Екологічна компетентність вчителя біології та екології. Імідж сучасного педагога. 2010. № 1 (100). С. 54–58.; 7. Стрельников В. Компоненты профессиональной компетентности преподавателя высшей школы. Edukacja i ekonomia. Redakcja naukova prof. dr. hab. V. Rajangu, dr. T. Trocikowski. Wloclawek Kaniewo, 2015. С. 213–221.; 8. Стрельніков В. Ю. Модель професійної компетентності викладача вищої школи. Наукові записки ПОІППО : Моделі ключових та професійних компетентностей педагогічного працівника. Вип. 2. Полтава : ПОІППО, 2012. С. 25–33.; 9. Стрельніков В. Ю. Розвиток професійної компетентності вчителів у закладах післядипломної освіти : автореф. дис. канд. пед. наук. Київ, 1995. 24 с.*

ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ ОЦЕНИВАНИЯ ДОСТИЖЕНИЙ УЧАЩИХСЯ

О. К. Алхасов
iqtisadicografiyavectm@mail.ru
кафедра экономической географии и методики преподавания географии,
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет, г. Баку, Азербайджан

В статье рассматривается принципы и методы оценивания достижений учащихся на уроках географии в общеобразовательных школ Азербайджанской Республики. Представлены методы и средства для проведения формативного и суммативного оценивания. Определены стандарты оценивания, которые внутришкольное оценивание включает диагностическое, формативное и суммативное оценивания.

Оценивание является одним из важнейших этапов процесса обучения. Оценивание достижений учащихся должно быть непрерывным, динамическим и прозрачным.

В соответствии с предметными куррикулумами оценивание, направленное на улучшение качества образования, становится важным фактором управления им. Для оценивания уровня освоения содержательных стандартов были

определены стандарты оценивания. Внутришкольное оценивание включает *диагностическое, формативное и суммативное* оценивания.

Диагностическое оценивание предполагает оценивание начальных знаний и умений учащихся по предмету на каком-то этапе обучения. Диагностическое оценивание, как видно из его названия, – это диагноз, который ставится учащемуся или же всему классу. Этот вид оценивания помогает получить информацию о круге интересов учащихся, их кругозоре, среде проживания. Результаты этого оценивания не фиксируются в официальных документах, а находят свое отражение в тетради для заметок учителя, с ними знакомят классного руководителя, родителей, учителей-предметников.

Методы и средства, используемые в диагностическом оценивании: опрос, беседа, наблюдение, задания, сотрудничество с родителями и учителями-предметниками.

Диагностическое оценивание способствует также внести ловкие изменения в учебных целях и методах обучения.

Цель **формативного оценивания** состоит в наблюдении над деятельностью учащегося, направленной на освоение знаний и навыков, предусмотренных содержательными стандартами, определении и устранении возникающих в процессе обучения проблем. Формативное оценивание не является официальным.

Оно проводится по критериям оценивания, которые выводятся на основе целей обучения и по содержательным стандартам предмета. Учитель подготавливает рубрики по 4-балльной системе (I-IV уровни) в соответствии с критериями оценивания. В исключительных случаях можно составить рубрики для оценивания по 3- или 5-балльной системе.

Результат деятельности учащегося фиксируется в “Тетради учителя для формативного оценивания” римскими цифрами (I, II, III и IV), а в дневнике учащегося - словами.

№	Имя, фамилия	01.10	08.10	15.10	22.10
		3.1.1.	3.1.1	3.1.1	3.1.1, 3.1.2
1	Зия Гусейнли	IV	IV	III	III, IV
2	Турал Магеррамов	III	II	II	I, II
3	Улькер Ахмедли	III	III	III	IV, III

В тетради для формативного оценивания заметки относительно содержания рубрик и информации об оценках учащихся ведутся произвольно. В конце каждого полугодия учитель на основе формативных оценок в тетради составляет краткое описание результатов деятельности каждого учащегося и сохраняет его в портфолио ученика.

Методы и средства для проведения формативного оценивания

Методы	Средства
Наблюдение	Лист наблюдения
Устный опрос	Учетный лист по навыкам устной речи
Задания	Упражнения
Сотрудничество с родителями и преподавателями по другим предметам	Беседа, лист опроса (на котором записаны вопросы относительно деятельности школьника в школе и дома)
Чтение	Лист учета по прослушиванию Лист учета по чтению
Письмо	Лист учета по развитию навыков письма
Проект	Презентации учащихся и таблица критериев, разработанная учителем
Рубрика	Шкала оценивания степени достижений
Письменное и устное описание	Таблица критериев
Тест	Тестовые задания
Самооценивание	Листы для самооценивания

Для проведения формативного оценивания используют специальную шкалу оценивания – рубрики. Она отвечает на два вопроса:

- что надо оценивать (объект, содержание, аспекты, взаимодействие, особенности);
- как можно определить особенности низкого, среднего, высокого уровня достижений? Шкала оценивания является механизмом выставления оценок (баллов) за уровень достижений. Для составления рубрик нужно заранее определить цели обучения и выбрать одну из форм оценивания (диагностическое, формативное или суммативное).

Преимущества рубрик для учителя

• Посредством рубрик можно проводить более справедливое, объективное, надежное и последовательное оценивание.

• С помощью рубрик каждый учитель в силу соответствующих условий может сформулировать свои критерии оценивания.

• Рубрики дают возможность учителям получить нужную информацию об эффективности обучения.

• Посредством интервалов, указывающих качественные результаты обучения, рубрики отображают различные способности учащихся.

Инструкция для составления описаний по уровням:

1. Составлять описания коротко и в простой форме, использовать язык, понятный ученику.

2. В отличие от сравнительной и нормативной лексики языка, используйте дескриптивный (описательный) язык. Желательно воздержаться от использования таких дескрипторов, как “плохо”, “неудовлетворительно”, “удовлетворительно”, “хорошо”, “отлично”.

3. Дескрипторы, описывающие уровень обучения, должны в полной мере

отображать наблюдаемое поведение и результаты.

4. Граница между уровнями оценивания должна быть четкой, описания для разных уровней не должны совпадать.

5. Шкала оценивания должна полностью охватить весь интервал достижений учащегося.

6. Содержание описаний должно быть составлено одинаково для всех уровней оценивания.

7. Уровни оценок для всех критериев должны соответствовать друг другу (чтобы можно было сравнить, например, “4” одного критерия с “4” другого).

8. В начале должен быть описан “самый высокий” уровень, потом - “самый низкий”, а следом - описаны оставшиеся уровни между ними.

9. Самый высокий уровень должен соответствовать высоким требованиям, но вместе с тем быть реальным.

10. Самый низкий уровень вместе с недостатками должен отображать также особенности минимальных достижений.

Суммативное оценивание – это оценивание достижений ученика на каком-то этапе образования (в конце изучения раздела, в конце учебного года). Оно является надежным показателем уровня усвоения содержательных стандартов.

Суммативное оценивание состоит из малого и большого суммативного оценивания. Малое суммативное оценивание (МСО) проводится учителем в конце изучения главы или раздела. Большое суммативное оценивание (БСО) проводится в конце каждого полугодия руководителем школы или учителем, преподающим этот предмет с участием созданной для этих целей комиссии. Результаты суммативного оценивания являются официальными и фиксируются в классном журнале по дате проведения. Малые суммативные оценивания проводятся учителем не позже шести недель обучения по окончании глав или разделов. Их результаты учитываются при расчете полугодовых оценок. Средства для малого суммативного оценивания (тесты, задания, письменные работы и т.д.) разрабатываются учителем-предметником.

Большое суммативное оценивание проводится в конце полугодия учителем- предметником под наблюдением комиссии, созданной руководством учебного учреждения. Поэтому в методическом пособии нет образцов этого оценивания. Методы, средства и виды деятельности учащихся при суммативном оценивании:

Методы	Средства	Деятельность
Проверочные письменные работы	Лист фиксирования проверочных письменных работ	Самостоятельное, правильное, своевременное выполнение задания.
Проект	Презентация учащегося и таблица критериев,	Оценивание проекта по критериям

	разработанная учителем	
Устный опрос	Лист фиксирования устного опроса	Описание темы
Тест	Тестовые задания	Ответы на тесты
Задания	Задания, упражнения	Самостоятельное, правильное и своевременное выполнение заданий
Творческие работы	Рисунки, соответствующие теме, и другие работы	Изображение, лепка, написание эссе, разработка заданий, ручных работ

Оценка ученика определяется выраженным в процентах отношением числа правильных ответов к общему числу заданий:

№	Процент правильных заданий	Оценка ученика
1	[0% - 40%]	2(неудовлетворительно)
2	(40% - 60%]	3(удовлетворительно)
3	(60% - 80%]	4 (хорошо)
4	(80% - 100%]	5 (отлично)

Для выставления полугодовой оценки используют формулу:

$$П = \frac{мсо_1 + мсо_2 + \cdots + мсо_n}{n} \cdot \frac{40}{100} + БСО_{1,2} \cdot \frac{60}{100}$$

Где (П) – оценка учащегося за I или II полугодие, ($мсо_1$, $мсо_2$,…$мсо_n$) – сумма результатов учащегося в течение полугода по малому суммативному оцениванию делят на количество проведенных суммативных оцениваний – n; БСО – результат большого суммативного оценивания, которое проводится в конце I и II полугодий.

По результатам полугодовых оценок выводят годовую оценку. Ниже приведены таблицы, по которым в зависимости от оценок, полученных учащимися в течение полугодия, можно определить их годовые оценки (на основе изменений от 17 июня 2016 года).

$П_1$	$П_2$	**Годовая**
2	2	2
2	3	3
2	4	3
2	5	4

$П_1$	$П_2$	**Годовая**
3	2	2
3	3	3
3	4	4
3	5	4

$П_1$	$П_2$	**Годовая**
4	2	3
4	3	3
4	4	4
4	5	5

$П_1$	$П_2$	**Годовая**
5	2	3
5	3	4
5	4	4
5	5	5

Список использованных источников: *1. География учебник по предмету. География для 10-го класса. Баку, 2019, 208 с.; 2. География методическое пособие учебника по предмету. География для 10-го класса. Баку, 2019, 206 с.; 3. www.edu.gov.az*

УДК 371.123:00

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА КАЧЕСТВО УРОКОВ ГЕОГРАФИИ

С. И. Гасанова
sqasanova@yandex.ru
кафедра экономической географии и методики преподавания географии
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет, г. Баку, Азербайджан

В последние годы одна из важных целей педагогического образования это подготовка эффективных учителей, которые могут облегчить процесс обучение для всех учащихся.

Этот вопрос действительно должно быть включен в программу обучения каждого департамента образования в мире. Достижение этой цели осуществляется посредством достаточного знания различных предметов, различных курсовых работ, практическим опытом и практикой в классе.

Хорошее обучение означает обучение, которое сочетает в себе моральные и рациональные принципы педагогической практики. Таким образом, преподаваемое содержание соответствует стандартам дисциплины с точки зрения адекватности и полноты. Метод используется также в соответствии с возрастом, проводится морально и выполняется с целью расширения возможностей студента, связанных с обучаемым контентом. Эффективное педагогическое поведение становится основой хорошего обучения и описывается как идея экспертизы учителя. Таким образом, хорошее преподавание может наблюдаться, когда методический модель преподавания носит постоянный характер [1, с. 194-195].

Успешное преподавание – это обучение, которое производит желаемые результаты, а студенты на самом деле приобретают навыки, знания и понятия на приемлемом и разумном уровне, во время занятий в классе. Показатели по стандартным контрольным тестам используются в качестве первоначального выявления более или менее эффективных поведений в преподавании. Успешное обучение подчеркивает больше внимания на настройках определенных типов и контекстов изучения.

Кроме того, зная, что качество учителя географии связано с достижениями студентов, очень важно, чтобы образовательное сообщество, и особенно дизайнеры программы обучения, знали мнения студентов об эффективности учителя географии, для того, чтобы учесть в будущих учебных программах, содержание курсов и тем, и внести необходимые изменения в них.

Качество учителя очень важно в образовании. Следовательно, качество учителей зависит от людей, которые их воспитывают. Таким образом, предложения, сделанные в отношении преподавателей, очень важны для достижения успеха в географическом образовании и для обучения более квалифицированных учителей [2, с. 757-768].

Курсы географии в этих программах являются одними из курсов, предоставляющих учителям знания по специальности и общую культуру. Предполагается, что благодаря географическому образованию преподаватели получат знания и мнения о глобальных проблемах, которыми охвачен весь мир

и все люди, такие как голод, засуха, глобальное потепление, изменения климата, опустынивание и регресс. Кроме того, ожидается, что эти преподаватели будут анализировать события и проблемы в широком и многомерном аспекте [3, с. 184].

Оценка качества урока географии. Главными показателями хорошего урока являются:

- Правильный выбор методов обучения учителем географии, адекватные поставленные цели, принять во внимания возможности данного класса.
- Решение образовательно-воспитательных задач каждого урока с требованиями программы.
- Качество усвоения материала во время урока, достижение поставленных целей.
- Активное действие учащихся на уроке географии.
- Интерес учеников к данному уроку и предмету в целом.

Правильный выбор методов обучения учителем географии и верно поставленные цели, возможности данного класса – одна из основных задач преподавателя географии. Приоритетное внимание уделяется формированию действий целеполагания, включая способность ставить новые учебные цели и задачи, планировать их реализацию, осуществлять выбор эффективных путей и средств достижения целей, контролировать и оценивать свои действия, как по результату, так и по способу действия, вносить соответствующие коррективы в их выполнение. Заботясь о развитии учащегося, необходимо чаще использовать активные методы обучения. Но, применяя те или иные методы и приемы активизации, необходимо всегда учитывать имеющийся уровень развития познавательных способностей учащегося. Сложные познавательные задачи можно предъявлять лишь ученикам, обладающим высоким уровнем развития познавательных способностей. В. А. Сухомлинский писал: «В душе каждого ребёнка есть невидимые струны. Если тронуть их умелой рукой, они красиво зазвучат» [4, с. 1].

Решение образовательно-воспитательных задач каждого урока с требованиями программы должно соответствовать. Важнейшей характеристикой учебного плана по географии (curriculum) в Азербайджане является его результативность. Ожидаемые результаты за весь учебный процесс и уроков географии предопределено заранее, эти результаты выражены в содержании, а также создают условия для подготовки стандартов оценки. Определение результатов заранее, дает возможность исправить и следить за развитием действий, направленных на их достижение.

Качество усвоения материала во время урока, достижение поставленных целей. Педагогическое тестирование как один из методов контроля усвоения обучаемыми знаний, умений и навыков обладает важными преимуществами перед традиционными методами контроля знаний [5, с. 107-108]. Ниже приведены некоторые из них:

1. Более высокая, чем в традиционных методах, объективность контроля. Если тест достаточно качественный, то получаемая оценка может рассматриваться как объективная.

2. Оценка, получаемая с помощью теста, более дифференцирована. Результаты тестирования, благодаря особой организации тестов, могут быть представлены, если необходимо, в более дифференцированных шкалах, содержащих больше градаций оценки. При этом обеспечивается более высокая точность измерений учебных достижений.

3. Тестирование обладает заметно более высокой эффективностью, чем традиционные методы контроля. Тесты можно одновременно проводить на больших группах студентов. Обработка результатов для получения окончательных оценок проводится легче, быстрее, чем, скажем, проверка контрольных работ.

Активное действие учащихся на уроке географии. Активность учеников во время уроков географии зависит от заинтересованности учащихся. Во время уроков географии эффективный учитель должен использовать разные интерактивные способы (диаграмма Венна, Карусель, Зигзаг, Инсерт, Мозговой штурм и др.) и различные географические игры. Применение этих методов и способов во время уроков географии повышает активность учеников.

Интерес учеников к данному уроку и предмету в целом. Интерес, который помогает ребенку охватить различные явления, оказывается движущим мотивом не только для восприятия предмета, но и для развития мышления. При интересе к природе, животному миру, общественным явлениям школьник начинает усиленно наблюдать, подмечать явления, самостоятельно их обдумывать, делать выводы. В ходе такой познавательной деятельности интерес все более развивается и содействует умственному развитию.

***Список использованных источников**: 1. International Journal of Education and Research Vol. 2 No. 12 December 2014, pg. 194-195; 2. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri / Educational Sciences: Theory & Practice 9 (2) • Spring 2009 • 757-768; 3. Sharma, M., & Elbow, G. S. (2000). Using internet primary sources to teach critical thinking skills in geography. London: Greenwood Pres. Pg.184; 4. Международный конкурс эссе «я-педагог» Бредникова Алевтина Васильевна, http://do.s-ba.ru/files/articles/%D0%91%D0%95%D0%A0%D0%94%D0%9D%D0%98%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%90%20%D0%90.%D0%92.%D1%8D%D1%81%D1%81%D0%B5.pdf стр. 1; 5. Г. В. Лаврентьев, Н. Б. Лаврентьева, Н. А. Неудахина, Инновационные обучающие технологии в профессиональной подготовке специалистов (часть 2), 2009, с. 107-108.*

УДК 375.5.016:91

«ЖИВА ГЕОГРАФІЯ» ЯК ШЛЯХ ДО ДІЄВОЇ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ

Л. Л. Мироненко
mirleon77@gmail.com
Комунальний заклад «Полтавська спеціалізована школа-інтернат спортивного профілю Полтавської обласної ради», м. Полтава, Україна

«Навіщо мені Ваша географія?!» – запитання, яке часто доводиться чути від учнів. Наукові педагогічні постулати та особисті переконання вчителя у важливості вивчення саме його предмету не завжди є дієвим механізмом

зрощення мотивації та пізнавального інтересу до вивчення шкільного курсу географії.

Сучасне покоління школярів, які проводять багато часу в Інтернет-мережі, часто перебувають у якомусь віртуальному світі, обмеженому власними знаннями та світоглядом. З іншої сторони, вони активні, готові до ризиків, прагнуть побачити весь світ, відвідати унікальні куточки, познайомитись із різноманіттям рослинності та тваринного світу, культурними пам'ятками й унікальними шедеврами природного або антропогенного походження. Саме географія відкриває перед ними двері у світ, розширює кордони свідомості, стирає стереотипи в мисленні. І саме вчителю відводиться відповідальна місія: сформувати в учнів готовність використовувати отримані знання, вміння й навички у реальному житті для розв'язання практичних завдань та життєво важливих ситуацій.

Переосмислюючи свої педагогічні підходи до навчання географії, я дійшов висновку, що перенавантажування інформацією, навіть дуже важливою та потрібною, має зворотній бік. У школярів зникає бажання навчатися і за відсутності стійкої внутрішньої мотивації, зовнішніх стимулів настає момент несприйняття самого предмету. Підтвердження моїх особистих спостережень я знайшов в американському дослідженні. Десять років тому у Лоурентсвілльській школі, яка не полишає верхні позиції рейтингу найкращих елітарних приватних шкіл Америки, провели надзвичайний експеримент, під час якого, учнів що тільки-но повернулися з літніх канікул, попросили повторно скласти іспит з основних предметів, який вони складали наприкінці попереднього навчального року. Власне, це була навіть спрощена версія того іспиту: з нього вилучили надто детальні запитання. Результати вразили: якщо у червні середньою оцінкою було B+ (87%), то у вересні лише F (58%). Жоден із школярів не залишився на тому ж рівні, якого досяг на початку літа, жоден не зміг пригадати усі важливі теми, пройдені минулого року. Ці результати змусили педагогів Лоуренсвілля кардинально переглянути підхід до викладання; вони вилучили майже половину тем задля того, щоб зосередитися на глибшому вивченні найважливіших із них. Експеримент повторили за кілька років, і отримали набагато кращі результати [1].

Навчання у школі займає значну частину життя дитини. Важко не погодитися з думкою відомого спеціаліста в галузі Міжнародного оцінювання якості освіти PISA А. Шлейхера, який переконаний, що саме сьогодні школи мусять готувати учнів до швидких змін, до професій, яких ще не існує, до розв'язання соціальних проблем, яких ми ще не можемо уявити, і до використання технологій, яких ще не винайшли [6]. Географія не повинна готувати учня до життя, адже вона і є – самим життям. Саме географія має показати учневі, що він є важливою частиною Всесвіту і що ця наука є містком до незвіданого нового світу. Вона допомагає соціалізації випускника школи у суспільстві й активної його адаптації на ринку праці.

У світлі реформаційних змін, які відбуваються в освіті усі учасники освітнього процесу (і педагоги, і батьки, і самі учні) працюють на реалізацію спільної мети – ЩАСЛИВА та УСПІШНА дитина. Знайомство із останніми

напрацюваннями в галузі освітніх інновацій наштовхнуло мене на роздуми щодо пріоритетності особистісного компоненту над знаннєвим. Відповідь на питання: «Чого саме я хочу від своїх учнів: щоб вони володіли географічним понятійним апаратом, чи щоб із задоволенням відвідували уроки географії та відчували себе щасливими?» стала очевидною.

Мені припав до душі той факт, що за принципами гуманної педагогіки кожна дитина унікальна і завдання учителя допомогти учневі розкрити свої таланти, віднайти своє призначення у цьому житті. У плануванні уроку гуманна педагогіка виводить на перше місце виховну мету. На мою думку, у сучасному суспільстві споживачів, виховання Людини має бути першочерговою ціллю.

У своїй практичній діяльності я зрозумів, що «моя» географія має бути «живою», а тому почав підбирати та об'єднувати ті методи, які як найкраще допомагають «оживити» процес навчання, активізують емоційно-вольову сферу учнів та сприяють кращому засвоєнню навчального матеріалу.

«Жива географія» допомагає реалізовувати поставлену мету на уроці, підтримувати пізнавальний інтерес до вивченого матеріалу та основне – зачіпає емоційно-вольову сферу школярів. На моє глибоке переконання, все, що викликає у дітей живі емоції (позитивні чи негативні) не залишає їх байдужими. За твердженням М. Маршала емоції людини керують її увагою, яка, в свою чергу, керує навчальною діяльністю та процесами запам'ятовування. На його думку, учням необхідні емоційні зв'язки з уроками, вчителями, школою. Школярі повинні відчувати фізичну та емоційну безпеку у закладі освіти. Пережиті у школі негативні емоції (погрози, тиск, страх, гнів, почуття провини, осуд, сором) порушують мисленні процеси, що негативно відбивається на освітньому процесі [4]. Наш мозок запам'ятовує надовго те, що викликає у людей сильні емоції. Разом з тим, те, що не залишає нас байдужими допомагає виробляти своє власне ставлення, формує систему загальнолюдських цінностей – морально-етичних (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших) та соціально-політичних (свобода, демократія, культурне різноманіття, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, відповідальність), що є пріоритетним у розбудові нової української школи [3].

Мистецтво вчителя полягає в тому, щоб торкатися емоцій, а не просто давати інформацію, що не має на дітей жодного впливу. Географія не суха наука, а її викладання можна зробити живим та захоплюючим.

Методика «живої географії» включає в себе:

- досвід активних подорожей вчителя;
- віртуальні чи реальні подорожі учнів;
- географічні дослідження;
- різні форми інтерактивної взаємодії на уроках;
- уроки просто неба;
- навчальні екскурсії;
- використання в освітньому процесі Google-сервісів;
- візуалізація;
- різноманітні ігри.

У своїй педагогічній діяльності я віддаю превагу інтерактивним методам навчання, оскільки вважаю, що кожна відповідь учнів має право на існування і є проявом їхньої активності. До визначальних рис інтерактивного способу організації освітнього процесу з географії відносять:

1) суб'єкт-суб'єктні стосунки між вчителем і учнями, за яких вони є рівноправними й рівнозначними суб'єктами;
2) постійна активна взаємодія всіх учнів;
3) співнавчання і взаємонавчання учнів між собою;
4) відсутність домінування учасника освітнього процесу над іншим й однієї думки над іншою [2].

Значну увагу на своїх уроках я приділяю мотивації навчально-пізнавальної діяльності, розвиткові емоційної сфери школярів, їх самостійності і творчої ініціативи. Практикую різні види колективної та групової роботи, де кожен учасник виконує певну роль, вчиться налагоджувати контакт із іншими учасниками групи, не боїться брати на себе відповідальність, проявляє лідерські якості. На мою думку, основна задача сучасного учителя, допомогти учням відчути свою значущість та вселити в них віру у свої можливості, уміти почути кожну їхню думку. Вирішити цю задачу може допомогти коучинговий підхід до навчання, який базується на позиції «виграв – виграв» та допомагає організовувати діяльність групи як злагодженого механізму.

Водночас значну увагу варто приділяти візуалізації навчального матеріалу у вигляді уявних образів, яскравих картинок, малюнків, інфографіки. Така подача допомагає інтеграції обох півкуль головного мозку і сприяє покращенню пам'яті і більш ефективному навчанню. Адже сьогодні загальновизнано, що ліва половина мозку відповідає за логічні операції, рахунок, установлення послідовності та інші аналогічні види діяльності (міркування, аналіз, розрахунки й обробка фактів), а права півкуля контролює ініціативу і творчість, уяву, сприйняття кольору, музику і почуття ритму, мрії [5]. Тож, якщо під час навчальної діяльності будуть задіяні і права, і ліва півкулі мозку, то учні будуть сприймати навчальний матеріал як цілісну систему.

Для мене особисто, географія – це пізнання навколишнього світу через захоплюючі подорожі, тому і своїм учням хочу донести, що географію не потрібно боятися, її потрібно любити. Не знати щось – це нормально, головне – запитувати, адже саме запитання спонукають нас до мислення та відкривають нам нові горизонти наших можливостей.

Список використаних джерел: *1. Вагнер Т. Мистецтво навчати. Як підготувати дитину до реального життя / Тоні Вагнер / пер. з англ. Надія Борис. – К. : Новий формат, 2017. – 312 с.; 2. Загальна методика навчання географії : Підручник [з грифом МОНМС України] О. М. Топузов, В. М. Самойленко, Л. П. Вішнікіна. – К. : ДНВП «Картографія», 2012. – 512 с.; 3. Маршалл М. Дисциплина без стресса. Учителям и родителям. Как без наказаний и поощрений развивать в детях ответственность и желание учиться / Марвин Маршалл / Пер. з англ. И. В. Антипкиной. – Москва : Эксмо, 2014. – 416 с.; 4. Нова українська школа : порадник для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. – Київ : Літера ЛТД, 2018. – 160 с.; 6. Романовський О. Г., Михайличенко В. Є. Філософія досягнення успіху / О. Г. Романовський, В. Є. Михайличенко. – Харків : НТУ «ХПІ», 2003. – 696 с.; 7. Шлейхер А.*

Найкращий клас у світі: як створити освітню систему 21-го століття / Андреас Шлейхер / Переклала з англ. Ганна Лелів. – Львів : Літопис, 2018. – 296 с.

УДК 373.5.016:91]:79

ІГРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

Р. В. Нестеренко
rusyavochka.lady@gmail.com
Комунальний заклад «Полтавська спеціалізована школа-інтернат спортивного профілю І-ІІІ ступенів Полтавської обласної ради», м. Полтава, Україна

На сучасному етапі вивчення географії новим в методиці викладання повинно стати повне використання матеріалу нових підручників, розвиток самостійної творчої діяльності, вміння вчителя аналізувати і доводити до відома учнів весь обсяг матеріалу. А здійснювати подібну роботу допоможуть ігрові форми навчання. Інноваційні методи, які я впроваджую у навчання, покликані: по-перше, посилити мотивацію учнів до вивчення курсу; по-друге, залучити учнів через участь у нетрадиційних заняттях до процесу дослідження, оцінки явищ, які можуть бути цікавими і захоплюючими для них, ніж просте накопичення емпіричних знань і в підсумку забезпечити одержання учнями задоволення від процесу навчання і досягнення результатів.

Ігрові форми навчання найактивніше сприяють естетичному вихованню учнів, оскільки вимагають поважати погляди інших, не перебивати тих учнів, які доповідають, вчать висловлювати свою думку.

Найдавнішим засобом виховання і навчання учнів є гра. Ігри доповнюють традиційні форми навчання, сприяють активізації процесу навчання та успішного впровадження в практику педагогіки співробітництва. Ігрові ситуації у своїй роботі використовую на заняттях різних типів. Так, на заняттях повторення і узагальнення знань, закріплення умінь у 10-х класах, використовую гру «Рекламне бюро». Клас ділиться на «всесвітньо відомі» рекламні кампанії, назви їм придумують вони самі. Попередньо, за кілька занять, всім компаніям дається однакове завдання: створити рекламний проспект для материка природного явища, держави і представити його на «суд світової громадськості» – класу.

Комісія у своїй оціночної діяльності керується наступними критеріями, які попередньо повідомляються всьому класу: відповідність рекламного проспекту запропонованої теми, оригінальність подання, розмаїття представленого матеріалу, логічність побудови проспекту, змістовне розкриття рекламованого об'єкта. Максимально подання триває десять хвилин.

Рекламні кампанії можуть працювати по одній темі, але за різними напрямками. Наприклад, компаніям пропонується створити рекламний проспект Японії економічного напрямку, демографічного чи культурологічного. Компонувати матеріал, аналізувати його, надавати йому форму і захищати його, а головне – бачити його практичну реалізацію [5, с. 30].

Мета географічної гри, перш за все – навчальна: закріпити вміння читати карти, вміння використовувати отриманні знання, різноманітну додаткову інформацію, викликати бажання навчатись, зацікавити предметом географії. Приклад використання гри з картою є наступний. Ті, хто читав роман О. Бєляєва «Людина – амфібія», пригадайте епізод, коли батько Іхтіандра, прагнучи врятувати синові життя, пропонує йому дістатися до островів Туамоту двома шляхами: а) північний шлях проходить від затоки Ла - Плата, на північ через Атлантичний океан, Панамський канал, Тихий океан до островів архіпелагу Туамоту ; б) північний шлях проходить від затоки Ла - Плата на південь до Вогняної Землі, через Магелланову протоку, Тихий океан до островів Туамоту [2, с. 15]. Позначте на контурній карті всі об 'єкти, через які мав би пройти шлях Іхтіандра. Визначте координати островів Туамоту.

На своєму власному досвіді я задаю учням 10-х класів виконати творчі та проблемні завдання. Наприклад: «З'ясувати, як зміниться статево - вікова структура країн Західної Європи через 20-30 років?» чи «Чому на території Австралійського Союзу сьогодні аборигени складають 1% населення?» , «Чому в Японії природний приріст населення складає 0 %». Виступаючи перед класом з доповідями, учні розповідають про цікаві факти, навчаються поважати думки один одного, з'являється повага до особистості, толерантне відношення до інших рас, віросповідань, народів.

Другий крок – це розробка учнями презентацій, наприклад з таких тем, як «Особливості економіки країн Азії. Первинний сектор економіки», «Природні умови і ресурси регіону. Населення Америки», також перегляд відео роликів, фільмів та їх аналіз. Це активізує з одного боку творчий та особистісний підхід тих студентів, що виконують роботу, а з іншого – змушує задумуватись невстигаючих учнів, вони починають слухати, задавати питання.

Під час проведення уроку у 10-х класах на тему «Країни Європи» учні отримали попереднє завдання підготувати презентації до поставлених пошукових задач. Наприклад, «Цікаві факти про Італію», де був підібраний цікавий історико-географічний матеріал.

На своїх уроках я полюбляю застосовувати рольові ігри. Подібно акторам, що виконують певну роль, члени суспільства займають визначені рольові позиції. Мета гри: зрозуміти ролі інших людей, уявляючи, як вони будуть реагувати на те, що учасник робить або збирається робити. Я роздаю ролі за тиждень до початку гри [1, с. 25]. Учасникам необхідно продумати свою роль, по можливості підібрати відповідні до ролі аксесуари. Рольова гра добра тим, що «актори», що беруть в ній участь, можуть змінити вік, соціальне становище та пережити ситуації і події чужого життя. На уроках географії я проводила рольову гру з такої теми, як «Країни Європи», використовуючи гру «Захоплення римлянами Британії». Учні грали давніх римлян, розповідаючи про рельєф, клімат та умови нових земель. При цьому вони переодягаються в одяг давніх римлян, намагаються сценічно передати характер епохи. Після їхнього виступу відбувалося обговорення сюжету з класом.

Сутність ігрових методів полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної активної взаємодії учнів. Це – співнавчання,

взаємонавчання (колективне, групове, навчання в співпраці), де вчитель і учень є рівноправними, рівнозначними об'єктами навчання. І – найголовніше, при використанні ігрових методів у навчальний процес включаються слабкі та девіантні учні. Таким чином, виконуючи завдання гуманізації та гуманітаризації освіти, я намагаюсь будувати свої уроки на діалогічному спілкуванні з відходом від авторитарних принципів педагогіки, ставлячи пріоритет загальнолюдським цінностям та гармонію стосунків.

Застосування інтерактивних прийомів на уроках географії дозволяє набути учням навичок, що необхідні для спілкування та співпраці, стимулює роботу командою, вчить поважати думку інших, веденню цивілізованої дискусії.

***Список використаних джерел**: 1. Дудка С. В. Навчальні ігри на уроках географії. – Харків: Основа, – 2005.; 2. Карти та робота з ними. / За ред. В. Серебріна, Н. Міна – Київ: Шкільний світ, – 2008.; 3. Практичні завдання на контурних картах 5-10 класи. / За ред. Т. Є. Булгакової, А. М. Байназарова – Харків: Основа, – 2005.; 4. Методика викладання географії в школі / За ред. С. Г. Коперник, Р. Р. Коваленко. – Київ: Стафед-2, – 2002.; 5. Пушкарьова А. Географічні ігри та розваги // Географія та основи економіки в школі. – №5. – 2003. – с. 30–31.; 6. Свірідова О. Карта – друга мова географії // Географія та основи економіки в школі. – №6. – 2003. – с. 26–28.*

УДК 373.5.019:9023-047.3 (477.53)

ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК НОВА ФОРМА ПРОВЕДЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ РОБОТИ: ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ

Н. О. Московченко
ninokk.2008@gmail.com
Комунальний заклад «Полтавський міський багатопрофільний ліцей № 1 ім. І. П. Котляревського, Полтавської міської ради Полтавської області», м. Полтава, Україна

О. М. Цешко
olga_tseshko@ukr.net
Комунальний заклад «Полтавський міський багатопрофільний ліцей № 1 ім. І. П. Котляревського, Полтавської міської ради Полтавської області», м. Полтава, Україна

За новою програмою з географії для учнів 8-9 класів (наказ МОН від 07.06.2017 р. №804) та 10-11 класів (наказ МОН від 23.10.2017 р. № 1407) [1; 2] разом з практичними роботами було запроваджено виконання досліджень.

Програмою передбачено виконання досліджень, тематика яких може бути змінена вчителем у рамках вивчення відповідної теми. При виборі теми дослідження рекомендується враховувати регіональні особливості, навчально-методичне забезпечення та матеріально-технічне оснащення освітньої діяльності. Із запропонованої тематики досліджень учень за бажанням вибирає 1-2 дослідження (впродовж року) та виконує його індивідуально або у групі. Результати дослідження презентуються й оцінюються вчителем [1; 2].

Дослідження є новою формою проведення навчальної роботи. Вони закладають значний потенціал для розвитку індивідуальних здібностей учнів, їх самостійності.

Причиною введення досліджень вважається орієнтованість на покращення сприйняття та запам'ятовування інформації під час виконання завдань з формування в учнів просторового уявлення про земну поверхню, її складових, взаємодію між ними; аналіз причин та наслідків взаємодії з іншими складовими природного середовища; завдання навчити орієнтуватися в соціально-економічних, суспільно-політичних та екологічних процесах та подіях; розвивати екологічну складову природокористування [3].

Унікальна структура дослідження орієнтована на підвищення мотивації до навчальної діяльності учнів загалом, а також сприяє активному розвитку власного пізнавального інтересу до вивчення географії як практичної науки шляхом проведення учнями власних науково-пошукових робіт. Дослідження передбачають самостійну роботу учнів у позаурочний час. Рекомендовано виконувати їх у вигляді міні-проектів, презентацій, есе, усних повідомлень, схем-маршрутів, карт, рефератів тощо [5].

Ефективність досліджень закладається у тому, що під час їх виконання формується велика кількість умінь і навичок. Даний вид роботи введено до навчальної програми з географії саме з метою поєднати виконання практичних і суспільно значущих завдань шляхом створення різноманітних творчих робіт [6; 7].

Основна мета застосування досліджень на уроках географії – зближення шкільної освіти з реальним життям. Учні вчаться самостійно оволодівати географічними знаннями, розвивати уміння та навички завдяки виконанню власних науково-творчих досліджень. Забезпечується постійне оновлення вже вивченого матеріалу, його поповнення та краще засвоєння [4].

Основним загально-навчальним завданням є формування умінь роботи з інформацією: шукати її, працювати з нею та представляти її. Наприклад, у курсі географії за 8 клас учням запропоновано 8 тем для дослідження, серед яких: «Вплив людини на родючість ґрунтів своєї місцевості», «Ландшафти своєї місцевості, їх освоєння і використання», «Зміни природи своєї місцевості під впливом діяльності людини», «Ознайомлення з об'єктами природи своєї місцевості». У курсі за 9 клас – 5 тем для дослідження [1; 2].

Специфіка змісту географії дозволяє організовувати цей вид діяльності на місцевості. Протягом 2015-2017 рр. ліцеїсти долучилися до дослідження природних компонентів Полтавської рівнини. Ландшафти Полтавської рівнини унікальні за своїми природними особливостями. Саме в межах Полтавської області можна дослідити особливості лісостепових і степових ландшафтів нашої країни.

Літом 2015 р. учні ліцею № 1 стали учасниками археологічної експедиції ПНПУ ім. В.Г. Короленка до якої приєдналися спеціалісти з ботаніки, а саме О. Бойчук, голова вченої ради молодих вчених Національного ботанічного саду України, розпочали дослідження унікальних ковилових степів в околицях с.

Сторожове Чутівського району Полтавської області та околицях с. Опішне Зіньківського району Полтавської області.

З червня 2017 р. ліцеїсти стали учасниками Міжнародного літнього практикуму з археологічної керамології «Археолого-керамологічна літня академія в Опішному», під час роботи якого взяли участь у спільній археологічній експедиції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка та Національного музею-заповідника українського гончарства (керівники – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України ПНПУ імені В.Г. Короленка Коваленко О.В., завідуючий відділом археології Полтавського краєзнавчого музею Луговий Р. С., кандидат історичних наук Ю. О. Пуголовок).

Результатом цієї співпраці стало дослідження сучасних ландшафтів у межах Опішнянського городища ранньослов'янського часу, зокрема дослідження ґрунтів Полтавської рівнини, що сформувалися впродовж голоцену. Дані дослідження проводилися спільно з науковим співробітником Інституту географії НАН України, кандидатом географічних наук А. С. Кушніром, який працював на той момент на даній території. Проведене ліцеїстами дослідження в межах невеликої ключової ділянки дозволило безпосередньо познайомитися із науковими методами збору та обробки первинних матеріалів, дослідити розрізи ґрунту, відібрати зразки з різних генетичних горизонтів і вивчити ґрунтоутворюючі процеси в шліфах з непорушеною будовою. У результаті було встановлено, що ці ґрунти за макро- та мікроморфологічними даними відповідають залісненій території, хоча на даний момент це територія переважно з трав'янистим покривом та поодинокими деревами, тобто лісостепова.

Подібна співпраця учнів та науковців відкриває перспективу подальших досліджень які дадуть можливість працювати надалі в польових експедиціях із різнопрофільними вченими та використовувати набуті результати у рамках написання науково-дослідницьких робіт по лінії МАН.

Список використаних джерел: *1. Навчальна програма з географії для 6-9-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів затверджена наказом МОН від 07.06.2017 № 804.-режим електронного доступу: https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi; 2. Навчальна програма з географії для 10-11-х класів для загальноосвітніх навчальних закладів затверджена наказом МОН від 23.10.2017 № 1407.-режим електронного доступу: https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-program; 3. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів: Географія. 6–9 класи. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2015. – 45 с.; 4. Методика обучения географии в средней школе: Учеб. пособ. (Теоретические основы методики обучения географии) / Под ред. А. Е. Бибик. – М.: Просвещение, 1968. – 391 с.; 5. Бондаренко С. Ю. Формування в учнів ключових компетентностей у процесі науково-дослідницької та проектної діяльності / С. Ю. Бондаренко // Педагогічна майстерня. 2012. № 9 С. 2-8.; 6. Учнівські дослідження в курсі географії 8 класу / Автор-укладач З. В. Філончук. – Х. : ВГ «Основа», 2016. 110 с.; 7. Учнівські дослідження в курсі «Україна і світове господарство». / З. В. Філончук – Х. : В. Г. «Основа», 2017. – 128 с.*

УДК 551.4 (075.8)

НАОЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИВЧЕННЯ ГЕОМОРФОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ

О. М. Мащенко
mashchenko1960@gmail.com
кафедра географії та методики її навчання, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна

Н. С. Буркуш
burkushna@gmail.com
студентка IV курсу історичного факультету спеціальності «Географія», Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна

Курс геоморфології та палеогеографії є важливою складовою формування знань про природу Землі у блоці галузевих фізико-географічних дисциплін. Як і всі інші навчальні дисципліни указаного блоку він має онтологічну специфічність, тобто чітку співвіднесеність свого змісту з певними видами об’єктів навколишнього світу. Це стосується як елементів знань про форми рельєфу та процеси рельєфоутворення, так і палеогеографічних джерел та пам’ятників. Усе вищезазначене зумовило вибір проблеми нашого дослідження та дозволило сформулювати ***мету статті*** – систематизувати види наочності у вивченні геоморфології та палеогеографії і обґрунтувати різноманітність способів їх використання.

Дидакти наголошують, що використання наочних засобів є винятково важливим, оскільки 90% всієї інформації, яка сприймається людиною, надходить до неї через зоровий канал сприймання, інші органи чуття зазвичай відіграють допоміжну роль. Наочні засоби не лише дають величезну інформацію про об'єкти вивчення, але й сприяють цілісному сприйняттю цього об'єкта, збуджують емоції і викликають інтерес учнів. Засоби наочності поділяють на три групи: натуральні, зображувальні та знаково-символічні. До натуральних належать природні реальні предмети, явища, процеси. До зображувальних засобів наочності належать картини, світлини, муляжі, копії. Знаково-символічні засоби наочності представлені таблицями, діаграмами, графіками, схемами, картами, картосхемами, профілями, формулами тощо [1, с. 220].

Для формування адекватних уявлень про різноманітність реальних об’єктів матеріального світу не менше значення мають аудіовізуальні засоби навчання, що включають діапозитиви, діафільми, кінофільми, телепередачі, відеофільми, презентації, комп’ютерні програми тощо. Наочні методи навчання реалізуються видами демонстрування об’єктів, процесів та явищ; роботи з моделями, наприклад, профілями, картами тощо [1, с. 221].

При вивченні геоморфології та палеогеографії використовуються усі указані види наочності. Це зумовлено різними їх функціями та специфічними

можливостями. Також є різноманітність видів навчального матеріалу в дисципліні: теоретичний високого рівня узагальнення та абстрактності, фактологічний для конкретизації та об'єктивації географічних знань, практичний для самостійного здобування знань та формулювання власних висновків. Тому вмотивованим є залучення для роботи з наочністю усього комплексу гностичних методів навчання (за критерієм організації і здійснення мислительних операцій, за рівнем включення учнів у самостійну пізнавальну діяльність) [2, с. 146]. Відповідно до специфіки вищезазначених видів навчального матеріалу розглядуваної дисципліни для їх наочного представлення використовуються пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, частково-пошукові, дослідницькі методи навчання, проблемного викладу.

Теоретичний матеріал першого модуля має високий рівень складності, є принципово новим для студентів, має значний ступінь абстрактності. Він розкривається насамперед на лекціях на основі знаково-символічних та зображувальних засобів наочності. Студентам представляють світлини реальних зразків одиниць генетичної та розмірної класифікацій форм рельєфу пояснювально-ілюстративними методами. Вивчення типів морфоструктур рівнин та гір суходолу відбувається на основі геолого-геоморфологічних профілів як знакових моделей. Для цього задіюються репродуктивні методи: розповідь та пояснення.

Закріплення знань про морфоструктури рівнин та гір здійснюється шляхом аналізу блок-діаграм форм рельєфу частково-пошуковим методом на лабораторних заняттях. Формування уявлень про особливості рельєфу дна океану доцільно проводити методом проблемного викладу на лекціях. На початку лекції ставиться проблемне питання: Чи є рельеф дна океану аналогічним до рельефу суходолу? У студентів ще немає достатньо знань для того, щоб дати чітку відповідь на це питання. Тому пошуки відповіді відбуваються упродовж лекції про рельєф дна океану у процесі послідовного вивчення ендогенних та екзогенних рельєфотвірних процесів на океанічному дні. Для цього залучаються фізична та тектонічна карти світу як знаково-символічна наочність. На цих картах студенти з'ясовують вираженість різних видів ендогенних рельєфотвірних процесів у порівняльному аспекті для суходолу та океанічного дна. Викладач спрямовує їх діяльність частково-пошукового характеру у формі евристичної бесіди. Наприклад, при розгляді карт виявляється значна поширеність тріщинного та точкового вулканізму в більшості геотектур дна Світового океану – перехідній зоні, ложі океану та серединно-океанічних хребтах. На основі цього студенти формулюють висновок про значне поширення вулканічних форм рельєфу на дні океану, а викладач допомагає їм у переліку таких форм: вулканічні конуси, вулканічні щитові вулкани, стратовулкани, лавові плато, рельєф осьової частини серединно-океанічних хребтів., вулканічні острови і гайоти [3, с. 47].

Формування наочних образів указаних форм рельєфу доцільно проводити за допомогою демонстрування світлин та схематичних зображень указаних форм рельєфу. Можна залучати також відеофрагменти, наприклад, процесу виверження підводних вулканів у південній прибережній акваторії біля

Гавайських островів з утворенням ще одного острова вулканічного походження у острівній дузі цих островів. Аналогічним чином прослідковується відмінність поширення процесів рифтогенезу на суходолі та океанічному дні і робиться висновок про особливі утворення лише в океані величезних серединно-океанічних хребтів.

При вивченні зональних та зональних типів морфоскульптур суходолу на студентів «обрушується» великий обсяг фактологічної інформації про десятки видів форм рельєфу, більшість яких є новими для них і термінологічно, і наочно. До того ж більшість їх недоступні для спостережень у своїй місцевості. У найбільшій мірі це видно на прикладі кріогенного типу морфоскульптури, що представлений лише на півночі Євразії та Північної Америки (рис. 1; рис. 2; рис. 3, рис. 4; рис. 5; рис. 6 ; рис. 7; рис. 8; рис. 9; рис. 10; рис. 11) [4, с. 29].

Світлини різних форм рельєфу використовуються частково-пошуковим методом на лабораторних заняттях у формі завдань. ***Завдання 1.*** Співвіднесіть назви валикові полігональні ґрунти, структурні ґрунти, байджарахи, бугри пучення із зображеннями:

Рис.1. [5]

Рис.2. [5]

Рис. 3 [6]

Рис. 4 [6]

Очікувана відповідь: 1-б; 2-а; 3-г; 4-в.

Завдання 2. Оберіть серед зображень термокарстові форми рельєфу:

Рис. 5 [7]

Рис.6. [7]

Рис. 7 [8]

Рис. 8 [8]

Рис. 9 [5]

Рис. 10 [6]

Очікувана відповідь: 1, 4, 5.

***Завдання** 3*. Опишіть як відбувається утворення даної форми рельєфу (рис. 11) та згадайте назву провідного процесу:

Очікувана відповідь: Утворюється унаслідок сортування неоднорідної ґрунтової маси насиченої водою при її замерзанні і таненні. Морозне сортування – верхня частина тріщин замерзає, збільшуючись в об’ємі, піднімається і підтягує за собою каміння, стовпи, палі, тощо. Утворена знизу порожнина заповнюється рідкою породою і водою, котра потім теж замерзає, і так поки тіло не буде виштовхане [4, с. 31].

Рис.11. Форма кріогенного рельєфу [10].

Також достатньо ефективним та найбільш доступним є споглядання та дослідження натурної наочності своєї місцевості. Маються на увазі території та акваторії свого населеного пункту, адміністративного району, адміністративної області. Це не лише розширить кругозір, допоможе у актуалізації себе як громадянина, але й зекономить кошти та час. На території Полтавщини найбільша концентрація та компактне розташування видовищних та репрезентативних геоморфологічних об’єктів знаходиться у Кременчуцькому районі Полтавської області. Це такі форми рельєфу: гора Пивиха – приклад гляціальних дислокацій, що за геологічною будовою належить до соляно-купольних структур. Тут у відслоненнях можна побачити породи, старші за віком, зім’яті і насунуті льодовиком на молодші. [5]. Це форма рельєфу гляціальної морфоскульптури зони льодовикової акумуляції плейстоценового віку Дніпровського стадіалу.

Ще одним об’єктом є скеля «Гранітний реєстр, геологічна пам'ятка природи місцевого значення в Україні». Одне з найвищих залягань гранітів, що виходять на денну поверхню у межах лівобережної ділянки Українського щита. Також є яскравим прикладом цокольної рівнини як морфоструктури 1-го порядку. Наступним об’єктом є Білецьківські плавні. Вони дозволяють унаочнити флювіальну морфоскульптуру постійних водотоків, насамперед річище та заплаву. Окремо слід виділити Деївську гору. Це невелика система пагорбів, урочищ і ярів, що значною мірою є результатом флювіальних процесів площинного змиву та тимчасових водотоків.

Отже, для мотивації вивчення геоморфологічних знань та більш ефективного їх засвоєння доцільно використовувати увесь комплекс засобів наочності, тобто натуральних, зображувальних та знаково-символічних її груп. Важливо при цьому урізноманітнювати гностичні методи навчання у залежності від характеру матеріалу: теоретичного, фактологічного та практичного тощо. Оскільки курс геоморфології та палеогеографії є теоретичним за змістом та глобальним за масштабами об’єктів вивчення, слід обов’язково залучати до навчального процесу зображення як місцевих форм рельєфу та рельєфотвірних процесів на основі краєзнавчого матеріалу, так і найрепрезентативніші і естетично привабливі зразки із різних територій та акваторій нашої планети.

Список використаних джерел: *1. Малафіїк І. Дидактика: навч. посібн. для студ. вищ. навч. закладів. Київ, 2005. 398 с.; 2. Чайка В. Основи дидактики: навч. посіб. Київ, 2011. 240 с.; 3. Мащенко О. Геоморфологія. Ч. 1. Рельєфоутворення: навч. посіб. Полтава, 2015. 53 с.; 4. Мащенко О. Геоморфологія. Ч. 2. Зональні типи морфоскульптур суходолу: навч. посіб. Полтава, 2016. 33 с.;4. Amusing Planet [Електронний ресурс] / The Pingos of Tuktoyaktuk : Режим доступу : https://www.amusingplanet.com/2014/01/the-pingos-of-tuktoyaktuk.html; 5. Flickr [Електронний ресурс] / Solifluction: Режим доступу : https://www.flickr.com/photos/nturland/2273602530; 6. Megabook [Електронний ресурс] / Аласы (вид): Режим доступу : https://megabook.ru/media/%D0%90%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%8B%20(%D0%B2%D0%B8%D0%B4); 7. StudFiles [Електронний ресурс] / Геокриологические процессы : Режим доступу : https://studfiles.net/preview/3067513/page:2/; 8. Wikimapia [Електронний ресурс] / Карта создаваемая вами // Термокарстовая котловина Глубокая : Режим доступу : http://wikimapia.org/16253535/ru/; 9. Wikipedia [Електронний ресурс] / Каменные кольца: Режим доступу : https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1*

УДК 79.032

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ БАТЬКІВСЬКИХ КОМПЕТЕНЦІЙ В СТУДЕНТІВ

М. І. Святощик
svyatoshchikm@mail.ru
магістрант 1 курсу, Барановицький державний університет,
м. Барановичі, Білорусь

О. А. Клещева
elena-klescheva@yandex.ru
кафедра педагогіки, Барановицький державний університет,
м. Барановичі, Білорусь

Для того, щоб стати грамотною і розвиненою особистістю та індивідуальністю, необхідне середовище, яке дало б можливість освоїти накопичений попередніми поколіннями досвід за допомогою спілкування, ігрової, навчальної діяльності, відчути і усвідомити різноманіття світу, його об'єктів, явищ, оцінити їх значення, набути компетентності у використанні різних життєвих стратегій поведінки. На сьогоднішній день у психолого-педагогічній науці освіта розглядається з декількох позицій: як освітня система, освітній процес, як освітня діяльність, як індивідуальний або сукупний результат процесу і як освітнє середовище.

У даній статті ми розглядаємо освітнє середовище установи вищої освіти як умова формування батьківських компетенцій у студентів, а також готовності студентської молоді до батьківства. Це умова, а саме заклад вищої освіти – Барановицький державний університет, дає можливість ефективної взаємодії педагога і учня, а також інституту сім'ї. «Освіта і культура – це ті інструменти, з допомогою яких суспільство готує нове покоління до життєдіяльності, до реалізації своїх біологічних, соціальних, духовних потреб» [1, с. 21].

Мета дослідження – виявлення готовності студентської молоді до батьківства на базі Барановицького державного університету.

Дослідження проводилося у закладі освіти «Барановицький державний університет» серед студентів 2 і 4 курсу факультету слов'янських і німецьких мов вибірка склала 82 людини: 21 хлопчик і 21 дівчинка з кожного курсу. Для реалізації мети дослідження були використані наступні методи: спостереження, бесіда, анкетування.

Після проведення анкетування на базі Барановицького державного університету та обробки анкет по блокам готовності до батьківства, ми виявили проблему – не готовність студентської молоді до батьківства. Анкета складалася з 16 питань, як закритого характеру, так і відкритого. Після того, як студенти пройшли анкетування, ми приступили до обробки анкет. Обробка була розділена на блоки відповідно до відповідей студентів на питання. Перший блок був – доцільність підготовки до батьківства. Результати, у відсотковій складовій показали, що студенти не готові до батьківства. 2 блок – уявлення про роль сім'ї у житті людини показав, що студентська молодь має

уявлення про сім'ю, і всі знання були отримані від їх батьків, родичів, але при цьому студенти, в свої 19-21 рік не усвідомлюють всю відповідальність. 3 блок – готовність мати дітей, у відсотковому співвідношенні 80%: 20% показав, що респонденти абсолютно не готові мати дітей. Що ж могло б на це вплинути? Чому в країні все більше і більше неблагополучних сімей, або сімей, де є тільки один батько, а також підвищується показник розлучень. Це нам вдалося з'ясувати в блоках 4 і 5: «уявлення про батьківські компетенції» і «уявлення про власну батьківську компетентність». Більша половина респондентів, а саме 76% студентської молоді не готові стати батьками, бо бракує теоретичних знань про те, як виховувати дитину, що з нею робити і як стати добрим батьком, адже наше майбутнє – це наші діти. У нашому дослідженні ми також врахували гендерний аспект, окремо, проаналізувавши відповіді дівчат і хлопців. За результатами дослідження та аналізу по розробленим нами блокам, ми з'ясували, що дівчата, як майбутні мами абсолютно не покладають на себе великої відповідальності. Їм здається, що бути матір'ю – це зовсім просто, але насправді – це величезна праця, в той час як майбутні батьки – чоловіча половина респондентів, усвідомлює всю відповідальність, але не мають бажання і готовність стати батьком.

Дослідивши та вивчивши освітнє середовище закладу вищої освіти, як умову формування батьківських компетенцій, ми сміливо можемо сказати, що освітнє середовище як ресурс ефективної взаємодії, тісно пов'язане з Інститутом сім'ї.

Освітнє середовище є невід'ємною частиною громадської системи. Зв'язок освіти і середовища підкреслювався в різні історичні періоди. Так, Я А. Коменський позначав взаємовплив освіти і середовища один на одного [2, с. 53]. Він стверджував, що неможливо стати освіченим без виховання і навчання. Про організацію даного процесу дбає держава, суспільство, сім'я. У той же час освіта безпосередньо впливає на мирний або конфліктний спосіб життя суспільства, держави.

На сьогоднішній день дуже затребувана підготовка студентів у аспекті їх майбутнього батьківства, а також підготовка студентів до роботи з батьками. Студенти поглиблено вивчають теоретичні положення курсів «Педагогіка», «Основи педагогіки», «Теоретичні основи соціальної роботи», практичні заняття пов'язані з тематикою роботи з родиною, допомагають вирішити вищезгадані питання. Готовність людини до будь-якої діяльності можна висловити наступним чином: готовність – це бажання + знання + вміння. Тому в роботі зі студентами необхідно створити середовище, організувати діяльність, яка дозволить суб'єкту сформувати у себе батьківські компетенції, а також навчитися працювати з батьками дітей, тому що багато студентів будуть в майбутньому виконувати функції класного керівника.

На семінарських заняттях розвиваються зокрема аспекти формування відповідальності за благополуччя своєї сім'ї, адже це одна з цілей майбутнього батька. Студенти обговорюють закономірності побудови та розвитку сім'ї, шляхи її створення, визначення правил, традицій, норм поведінки в сім'ї, методи знаходження свого родоводу, проблеми ціннісних відносин в сім'ї

сьогодні і завтра. У роботі використовуються різні комунікативні технології, тренінги, практикуми, рольові ігри. Знайомлять студентів також з методами спостереження, анкетування, з методикою і тематикою проведення індивідуальних консультацій з батьками, батьківських зборів.

Мета таких занять полягає в тому, щоб студенти розуміли всю відповідальність майбутніх батьків, знали, як вчинити в тій чи іншій ситуації, як вирішити конфліктні питання, налагодити сімейні взаємини, здобути вміння вирішувати практичні педагогічні завдання, пов'язані з вихованням дітей в сім'ях, з різними традиціями. Заняття розраховані на певний життєвий досвід студентів, набутий ними в сім'ї батьків або в процесі створення своєї сім'ї. Отримані на заняттях знання допомагають студентам знайти відповіді на питання, що цікавлять їх, які з'являються у молодого подружжя, що створили сім'ю в ході навчання в університеті.

На практичних заняттях в першу чергу розглядаються питання сім'ї на макрорівні, в контексті соціальних інститутів. Потім обговорюються соціально значущі прояви життєвого циклу і далі – мікрорівень міжособистісних взаємодій всередині сім'ї з виділенням аспектів батьківства як особливого феномену в структурі різних функцій сім'ї.

Крім цього, способи побудови найкращої взаємодії в сім'ї і способи підвищення компетенцій батьків, формування терпимості по відношенню до дітей, толерантності по відношенню до інших людей. Більше уваги приділяється знайомству студентів з літературою за відповідною спрямованістю. В ході навчання реалізовується принцип «від загального до приватного», здійснюється звернення до особистого досвіду студентів, їх орієнтація на виконання своєї майбутньої батьківської та педагогічної місії як способу перетворення світу.

Знання, набуті студентами в процесі навчання, дозволяють їм по-іншому поглянути на розвиток своєї батьківської компетентності, сподіваємося, що в майбутньому допоможе їм стати добрими подружжям та батьками, правильно реалізовувати свої гендерні ролі.

Список використаних джерел: *1. Кошовий О. С. Організація управління освітньої середовищем внз на основі системного підходу // Освітні ресурси і технології. – №1, 2012. – С. 68-71.; 2.Чечет В. В. Педагогіка сімейного виховання: навч. посібник / В. В. Чечет. – Мінськ: Пачатковая школа, 2007. – 184 с.*

РОЗДІЛ 2
ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ СТУДІЇ: МЕТОДОЛОГІЯ І ПРАКТИКА

УДК 502.5:911.3:114(477)

ДО ПРОБЛЕМИ ЕКОГЕОСОФІЧНОЇ РЕҐІОНАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНИ

Ю. О. Кисельов
kyseljov@ukr.net
кафедра геодезії, картографії і кадастру Уманського національного університету садівництва, м. Умань, Україна

Запропонована нами в попередніх працях [3; 4], схема геософічної диференціації (регіоналізації) території України відображає характер взаємодії етносу з природним ландшафтом, який фактично існував до ХХ ст. Відповідно до поглядів Г.І. Денисика [2], внаслідок господарської діяльності людини, особливо промислового природокористування, ландшафт перетворюється з природного на антропогенний. Тому і в геософічних дослідженнях варто враховувати антропогенні зміни середовища, що не могли не позначитися на ландшафтно-етнічній взаємодії.

У контексті одвічно властивих для українців і народів, що століттями їх оточували, рис «буття-в-ландшафті», ми виділяли чотири країносвіти – поліський, західноукраїнський, центрально-східний і причорноморсько-кримський, які, до деякої міри, збігаються з природними зонами – відповідно мішаних лісів, широколистих лісів, лісостепу та степу. Крім того, в межах кожного країносвіту нами було виокремлено краєсвіти [4]. Виділення останніх також частково відповідає ландшафтній диференціації України, вираженій у схемі її фізико-географічного районування.

Ми зауважували раніше, що в результаті достатньо суттєвого антропогенного перетворення ландшафту відповідний фрагмент земної поверхні вилучається з людського простору (в геософічному розумінні). В Україні такою територією (крім Чорнобильської зони відчуження, яка варта бути предметом окремого дослідження) є Донбас [5].

Для приведення окресленої вище схеми геософічної диференціації у відповідність до реалій сьогодення необхідним є акцентування на значенні антропогенного чинника, екстремальним варіантом впливу якого є «випадіння» території з людського простору, і розроблення з урахуванням ролі людини в ландшафті схеми екогеософічної регіоналізації України.

На нашу думку, індикатором фактичного вилучення фрагменту земної поверхні з людського простору є географія російсько-української війни, що розпочалася в 2014 р. й триває досі. Вартим уваги є факт, що тимчасово окупованими Росією дотепер лишаються території, на яких історично розвивалися найменш технологічні й найменш екологічні галузі промисловості

(вугільна та чорна металургія), функціонування яких призвело до докорінного перетворення ландшафтів. У таких умовах населення втрачало етнічне обличчя (адже ландшафт, відповідно до поглядів Л.М. Ґумільова [1], з яким погоджуємося й ми, є середовищем формування й життя етносу, його «вмістилищем») та виявилося піддатливим до зовнішніх впливів, як це довела «Русская вєсна» 2014 р. Натомість, території, що, хоч і були на нетривалий час захоплені агресором (райони навколо Слов'янська, Краматорська, Сіверськодонецька тощо), але визволені українськими військами й, відповідно до Мінських домовленостей, лишилися контрольованими Україною, характеризуються поширенням більш технологічних виробництв (машинобудування, хімічна промисловість).

На нашу думку, анексія Росією Криму нічого не змінила в геософічній сутності Кримського півострова, який і за часів контролю України над ним, і за сучасної кремлівської окупації однаково характеризується тюркським (а саме – кримськотатарським) духовним наповненням людського простору. Ми переконані, що жодні воєнно-політичні події не здатні заперечити значення кримських татар як корінного етносу на півострові та спинити їхній демографічний поступ на тлі звуженого відтворення населення в етнічних українців (переважно зросійщених) і росіян.

Донбас є прикладом вилучення регіону з людського простору на макрорівні (фактично цілого економічного району). З огляду на відзначені вище особливості структури регіональної економіки та екологічної ситуації, вилученою з геософічного контексту ми вважаємо тимчасово окуповану російсько-терористичними формуваннями територію ОРДЛО.

На мікрорівні простежується «випадіння» з людського простору територій окремих населених пунктів, що утворилися навколо деяких підприємств переважно добувної промисловості, до роботи на яких централізовано залучалися представники різних етнічних спільнот, і діяльність яких ставала чинником суттєвої антропогенізації ландшафтів. Яскравим прикладом є місто Ватутіне Черкаської області, що сформувалося навколо буровугільних шахт (нині недіючих), оточене з усіх боків суцільним українським етнічним середовищем.

Таким чином, схема екогеософічної регіоналізації України на загальнодержавному рівні відрізнятиметься від раніше розробленої схеми «традиційної» геософічної регіоналізації вилученням із західнополіського краєсвіту зони відчуження навколо Чорнобильської АЕС, а з центрально-східного країносвіту – донецького краєсвіту, який ми у зв'язку з докорінним антропогенним перетворенням ландшафтів відносимо до «етноландшафтних дір».

***Список використаних джерел**: 1. Гумилёв Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. Москва, 2006. 558 с.; 2. Денисик Г. І. Антропогенна географія і антропогенне ландшафтознавство. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. Вінниця, 2001. Вип. І. С. 5–14.; 3. Кисельов Ю. О. Основи геософії: проблеми теорії та методології. – Луганськ: ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2011. 208 с.; 4. Кисельов Ю. О. Суспільно-географічні основи теоретичних та прикладних*

геософічних досліджень в Україні. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 38 с.; 5. Кисельов Ю. О. Екогеософія як міждисциплінарна галузь науки. The development of nature sciences: problems and solutions: Conference Proceedings, April 27-28, 2018. Brno: Baltija Publishing, 2018. P. 204–208.

УДК 908

БЕРЕЗИНСКИЙ БИОСФЕРНЫЙ ЗАПОВЕДНИК КАК ЗНАЧИМЫЙ ОБЪЕКТ РЕКРЕАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

Р. А. Лизакова
Roza.gomel@yandex.by
кафедра менеджмента и маркетинга, Барановичский государственный университет, г. Барановичи, Беларусь

Беларусь вошла в состав ЮНЕСКО в 1954 году. Первые биосферные заповедники в мире были организованы в 1976 году. Березинский биосферный заповедник внесён во Всемирную сеть биосферных резерватов Программы ЮНЕСКО «Человек и биосфера» в 1979 г. [1]. В 1983 г. при поддержке ЮНЕСКО в г. Минске, что очень значимо для Беларуси, был организован Первый международный конгресс по биосферным заповедникам, на котором были определены задачи по развитию Всемирной сети биосферных резерватов. Основная цель биосферных резерватов заключалась в сохранении репрезентативных природных экосистем и в осуществлении программ экологического мониторинга, чтобы своевременно засечь нежелательные последствия тех или иных глобальных изменений [2]. Березинский биосферный заповедник – это эталон нетронутой природы. Особенность заповедника – соседство сразу 4 типов экосистем: густых лесов, рек, лугов и топких трясин. При этом болота покрывают около 60% территории резервата, являясь частью бесценного природного богатства Беларуси**,** благодаря которому страну называют «лёгкими Европы». И это не просто образ: более 2,5 млн га болот Беларуси (11,5% от территории страны) играют исключительную роль в поддержании устойчивого состояния биосферы и формировании микроклимата региона [3]. Официально заповедник был создан еще в 1925 г. На его территории была запрещена охота, лов рыбы, выруб леса, начали проводиться серьезные научные исследования. Если говорить о рекреационной значимости Березинского заповедника, то его значение сложно переоценить. Это восстановление здоровья не только одного взятого человека или группы людей. Это восстановление и поддержание здоровья природного окружения. В заповеднике охраняются лесные и болотные ландшафты, а также отдельные представители флоры и фауны (30 видов растений и 10 видов животных заповедника занесены в Красную книгу Республики Беларусь). Леса занимают 83% всей территории заповедника. Наиболее распространенный вид – сосна (45%), затем следует береза (24%), черная ольха (17%), ель (11%). Болота занимают 10,3% от всей площади заповедника, причем, представлены все их

виды. Здесь обитают лось, дикий кабан, волк, лисица, рысь, бурый медведь, бобр, выдра, ондатра, белки, зайцы, гнездится более 180 видов птиц [4].

Если говорить о рекреации в синониме слова «отдых», то ежегодно Березинский биосферный заповедник принимает около 25 тысяч экскурсантов и туристов, предлагая разнообразные программы пребывания: от однодневных посещений музея природы, демонстрационных вольеров с дикими животными и экологической тропы до многодневных специализированных экологических туров по наблюдениям за 100-120 видами диких животных в естественной среде.

На сегодняшний день туристическая отрасль в Березинском биосферном заповеднике не является определяющей. Экологическое просвещение и экологический туризм в целом не подразумевают больших потоков туристов, чтобы не навредить существующим природным комплексам. Но все же туристическая деятельность приносит около 25-30% прибыли данного учреждения. На выбор туристам предлагаются разнообразные условия размещения: гостиничные комплексы «Плавно», «Сергуч», гостевые дома «Шалаш», «Нивки», «Домжерицкий», «Ольшаница». В последнее время в заказнике развивается охотничий туризм. Созданы охотничьи хозяйства «Барсуки» и «Березина». Для расширения перечня услуг в туристической деятельности в 2015 году за счет собственных средств построен вольер для полувольного содержания диких животных. Данное мероприятие позволило в соответствии с действующим законодательством Республики Беларусь организовать охоту на дикого кабана на территории вольера не только традиционными методами, но и с применением лука. Данный вид охоты имеет ряд ограничений и во многих странах запрещен. Организация охоты с луком позволила привлечь максимальное количество охотников из числа клубов, которые существуют в Прибалтике и России, тем самым были увеличены доходы от охотничьего туризма.

Туристский рынок Беларуси является рынком с высоким уровнем конкуренции. В стране разработаны, предлагаются и организуются различные туристические маршруты, направленные, как на внешний, так и на внутренний туризм. У Березинского заповедника остается огромный неиспользуемый потенциал, тем более, что здесь может оказываться уникальное товарное предложение. В июне 2017 г. В Березинском биосферном заповеднике состоялось официальное открытие уникального Центра мифологического туризма. Центр создан Белорусским общественным объединением «Отдых в деревне» и Березинским заповедником в рамках проекта «Содействие переходу Республики Беларусь к «зеленой» экономике», финансируемого Европейским союзом и реализуемого Программой развития ООН в партнерстве с Министерством природных ресурсов и охраны окружающей среды Республики Беларусь [5]. На территории заповедника создана экологическая мифическая тропа и в 2017 г. впервые был проведен фестиваль «Мифы на болоте».

Мифологический туризм для Республики Беларусь направление новое, которое вызвано не только вопросами развития конкурентоспособного туризма в стране, но, с нашей точки зрения, и более глубокими причинами.

Сложившиеся условия урбанизации, современные информационные технологии лишают людей, в первую очередь молодое поколение, важной эмоциональной составляющей в их восприятии окружающего мира. Единение с природой, социальное общение с территориально близкими окружающими, например, соседями стало второстепенным. Формируются субкультуры, которые ориентированы на социальные сети, на обезличенных собеседников. Теряется связь поколений, теряется вековая культура народа. Изучение мифов – это возможность для расширения кругозора человека и улучшения его социальной адаптации через знание традиций и культуры страны, в которой он живет. Туристический объект – это, как правило, не логическая схема для человека. Это интуитивное желание, основанное на определенных эмоциях. Вот такие эмоции и может вызвать мифология. Поэтому у музея мифов Березенского заповедника и его экологической мифической тропы большой потенциал и в первую очередь для внутреннего туризма. Но эмоции на данный туристический объект не возникнут ниоткуда. Их нужно вызвать. В маркетинге существуют такие категории как отсутствующий спрос (спрос, при котором потребители безразличны к данному товару и не стремятся его покупать), а также скрытый спрос (спрос, который в настоящее время невозможно удовлетворить из-за отсутствия на рынке соответствующих товаров). С точки зрения автора, на услугу «мифологический туризм в Беларуси» характерно состояние двух видов спроса. Отсутствующего (в сознании потребителя мифы больше связаны с Грецией, скандинавскими странами), а также скрытого (определенная масса людей захотела бы расширить свой кругозор о мифах родной страны, но не имеет информации о том, что такие туристические услуги уже существуют). Каждому из состояний спроса на рынке соответствует своя программа маркетинга. Так при скрытом спросе – это развивающийся маркетинг. При отсутствующем спросе – это стимулирующий маркетинг. И в том и в другом случае следует определить целевые аудитории и сфокусироваться на активной рекламе, а лучше – на вирусном маркетинге через социальные сети с ориентацией на активную часть населения. В любом случае Березинскому заповеднику нужна поддержка государства через создание общественного мнения о важности знаний, в том числе и краеведческих о своей стране. Государство заинтересовано в росте экспорта туристических услуг. Но иностранного туриста, скорее всего не будут интересовать белорусские мифы. Это пока еще не бренд на уровне «Замок Дракулы». Тем более что у Березинского заповедника нет задачи значительного расширения туристских потоков. Но как научно-образовательный центр по мифологии страны он вполне мог бы себя позиционировать. Естественно, в данном случае Министерство образования должно играть значимую роль, чтобы в учебном и воспитательном процессах давалась учащимся информация о данном объекте (мифологический музей). Без государственной финансовой и информационной поддержки Березинский заповедник не сможет полноценно функционировать.

Развитие внутреннего туризма – это важная задача государства. Внутренний туризм, как правило, малобюджетный туризм, что позволит гражданину с любым уровнем дохода восстановить свою работоспособность в

пределах незначительных расстояний и привычного климата, а также одновременно расширить свой кругозор. С идеологической точки зрения развитие внутреннего туризма – это формирование гражданских позиций человека, осознающего и знающего культуру своей страны.

Список использованных источников: *1. Зялены партал. – [Электронный ресурс] – Режим доступа. – URL: http://greenbelarus.info/articles/ (Дата доступа 31.01.2019); 2. Программа ЮНЕСКО «Человек и биосфера». – [Электронный ресурс] – Режим доступа. – URL: http://unesco.ru/ (Дата доступа 1.02.2019); 3. Belarus. Официальный сайт Республики Беларусь. Березинский биосферный заповедник – [Электронный ресурс] – Режим доступа. – URL: https://www.belarus.by/ (Дата доступа 3.02.2019); 4. Березинский биосферный заповедник Государственное природоохранное учреждение. – [Электронный ресурс] – Режим доступа. – URL:http://www.berezinsky.by/ (Дата доступа 31.01.2019); 5. Суслова Н. В Березенском заповеднике открылся центр мифологии – [Электронный ресурс] – Режим доступа. – URL: https://planetabelarus.by/ (Дата доступа 04.02.2019).*

УДК: 911.2.551+911.375 (477.53)

ДОСВІД АНАЛІЗУ ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ МІСЬКИХ ЛАНДШАФТІВ ПОЛТАВИ

Л. М. Булава
zolotaorda@gmail.com
кафедра географії та методики її навчання, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна

Ю. М. Дмитренко
студент IV курсу історичного факультету спеціальності «Географія», Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна

Метою нашого дослідження було виконання історико-географічного аналізу формування міста Полтави (у межах території сучасної міської ради). Мета дослідження реалізовується через ряд завдань:

1) проаналізувати історію заселення території;
2) провести історико-географічний аналіз сучасних ойконімів території та окремих кутків і мікрорайонів міста;
3) застосовуючи історико-діахронологічний підхід, розробити серію карт.

Як відомо, серед комплексу природних умов орогідрографія відіграє значну роль у формуванні населених пунктів та систем розселення. Місто Полтава, згідно історико-археологічних даних виникло з поселень в долині та пригирловій частині правобережної притоки Ворскли – р. Полтава (іноді в джерелах її називають Лтава, Полтавка). Воно виникло й у перші періоди існування формувалося на привододільному плато, досить густо розчленованому балками й долинами невеликих річечок. Річечки Рогізна, Тарапунька і Полтавка, Чорна впадають у р. Ворсклу безпосередньо в межах міста. Їхні долини ділять привододільне плато в межах старої частини міста на ряд «гір» (міжбалкових вододілів): Монастирську, Іванову (Червону), Інститутську і Кобищанську.

Та ж частина води, що стікає на захід і південь потрапляє до Ворскли через малі річки, тимчасові водотоки, а також річки Вільшана та Полузір'я. Формування стоку води відбувається під впливом комплексу природних (опади, випаровування, фільтрація) та антропогенних (характер освоєння території, характер покриття поверхні, скиди стічних вод, втрати з водопровідно-каналізаційної мережі, гідротехнічні споруди) чинників.

Дослідники вважають, що сучасна назва міста «Олтава» походить від гідроніму і означає «болотна річка» [1]. На початку XVIII ст. поселення в районі Полтавської фортеці з населенням близько 4 тис. осіб було розташоване в межах водозбірного басейну річки. Уже у 1900 р. межа міста з населенням до 54 тис. осіб [2], охоплювала територію, що відносилась до водозбірних басейнів 4 малих річок.

Сучасне місто з населенням понад 300 тис осіб має площу 10,2 тис. га і займає територію водозбірних басейнів 10 річок, струмків та тимчасових водостоків, які відносяться до басейнів річок Ворскли, Вільшаної та Полузір'я (правих приток Ворскли) та Коломаку (лівої притоки Ворскли). Природною межею міста на сході є долина ріки Коломак.

Якщо поселення Лтава (Полтава) формувалося в межах міжбалкових плато, то невеликі поселення (села, хутори), які зараз входять до меж міста, формувалися по схилах балок. Прикладом є схема заселення Павленківської балки і її відвершків (рис. 1) [*за* 5, *збільшено й деталізовано авторами*]. Цей район в кінці XIX – на початку XX століття увійшов до меж Полтави.

Рис. 1
Заселення Павленківської балки на плані 1876 р.

За понад тисячоліття освоєння, природні ландшафти були значною мірою трансформовані в антропогенні ландшафти. Із загальної площі міста близько 40% займають селитебні території (мікрорайони, квартали, промислова забудова), зелені насадження всіх типів і колективні сади – 25% (в т. ч. в межах селитебної зони біля 3%), водойми близько 1,5%. Для Полтави характерне поєднання ***малоповерхового та багатоповерхового типу*** міських ландшафтів. У 1944 році Дніпробуд розробив схему планування міста і проект

першочергових відбудовних робіт. Протягом 1944-1958 рр. відбудовувалась стара частина міста; з'явилися нові площі, ансамбль привокзальної площі станції Полтава-Південна, Театральна, Зигіна. Мікрорайони, такі як, Алмазний, Браїлки, Половки, Огнівка, Левада, Сади-І, Сади-ІІ є «спальними» районами, тобто такими, де переважає багатоповерховий тип міського ландшафту, зокрема 5-ти, 9-ти, 14-ти поверхові будинки. ***Багатоповерховий тип*** міського ландшафту в Полтаві формується на вирівняних або слабо хвилястих поверхнях вододілів.

Міський ландшафт ускладнюють ділянки з малоповерховою забудовою. Розширення міста Полтави проходить завдяки включенню в його межі населених пунктів прилеглих територій – Гожули, Розсошенці, Рибці, Кротенки, Щербані, Терешки, Супрунівка, Пушкарівка.

Малоповерховий тип міського ландшафту Полтави – сукупність невеликих за площею ландшафтно-технічних комплексів представлених одно- і двоповерховими будовами та вулицями. Крім прилеглих населених пунктів до малоповерхового типу міських ландшафтів належить центральна (історична) частина міста. Тут багато- і малоповерховий типи міських ландшафтів переплітаються і утворюють щільну структуру.

У Полтаві представлений і ***промислово-селитебний тип*** міського антропогенного ландшафту. Промислові об'єкти в Полтаві приурочені до вирівняних або слабо хвилястих поверхонь терас та вододілів. Характерними ознаками промислово-селитебного типу міського ландшафту є висока ступінь насичення техногенними об'єктами та специфічні мікрокліматичні умови. До промислово-селитебного типу міських ландшафтів міста Полтави належать або належали такі промислові об'єкти: Полтавський автоагрегатний завод, Полтавський турбомеханічний завод, Полтавський завод газорозрядних ламп, Полтавський «Електромотор», Полтавський завод штучних алмазів і алмазного інструменту, Полтавський завод «Хіммаш», Полтавський меблевий комбінат, Полтавський комбінат будматеріалів, Полтавський фарфоровий завод, Полтавська бавовняно-прядильна фабрика, Полтавська швейно-трикотажна фабрика, Полтавський м'ясокомбінат, Полтавська кондитерська фабрика «Домінік», Полтавський комбінат хлібопродуктів, Полтавський лікеро–горілчаний комбінат, Полтавський пивзавод.

До структури міського типу ландшафтів входить ***водно-рекреаційний тип***. Він переважно розташований на берегах річки Ворскла. Прибережна смуга вздовж річки інтенсивно використовується жителями для рекреації. У процесі рекреаційного використання ландшафтні комплекси зазнають тут докорінних змін: створено штучні пляжі, береги річки засмічуються. Займаючи найнижчі ділянки території міста, водно-рекреаційний тип концентрує в собі значну частину ставків, що часто є сильно забрудненими.

Значне місце у структурі міського ландшафту Полтави посідає ***садово–парковий тип.*** Сади і парки відіграють помітну роль у ландшафтній структурі. Вони приурочені до крупних схилів і заплав долин річок, балок, зустрічаються на вододілах. У Полтаві нараховується 11 парків загальною площею 223 га., 15 скверів, 7 бульварів, ботанічний сад при Полтавському національному

педагогічному університеті. Понад 8 тис га. земельних насаджень у міській забудові. Навколо Полтави – зелене кільце площею 40 тис. га. Важливим елементом ландшафту міста є Полтавський міський парк – Дендропарк – пам'ятка садово–паркового мистецтва, розташований у північно–східній частині міста, поблизу Яківців. Займає площу близько 14 га., зберігає ділянки степової рослинності, каскад ставків [10, с.736]. Таким чином, сучасний ландшафт міста Полтави представлений 5 основними типами.

За даними археологічних знахідок на території міста, люди існували тут ще 15 тис. років тому. Зокрема, виявлені сліди стоянки пізнього палеоліту. Рештки неолітичного поселення (датується 8 тис. до н. е.) та поселення періоду бронзи (II тис. до н. е.) були знайдені в урочищі Білій Горі, поблизу міста. У 1946 році під час розкопок на території нинішньої Соборної площі виявлено також господарські ями скіфського часу (це приблизно 7-6 ст. до н. е.) та рештки жителів, які належали племені сіверян, і пам'ятки культури періоду Київської Русі XI-XIII ст. н. е. [8].

У першій половині XVII століття на Ворсклі, в околиці Полтави, закладаються підприємства для виробництва поташу і селітри, підпорядковані королівським комісарам. У деяких документах того часу, Полтаву називають «селітряною державою» [11, с. 69]. Багато жителів міста займалися землеробством і скотарством, а значні площі міської землі були зайняті під пасовищами, вигонами, левадами.

З 1648 року місто стало адміністративним центром Полтавського полку. У середині XVII століття Полтава отримала магдебурзьке право.

В історії Полтави досліджуваного періоду можна виділити декілька *періодів* його просторового зростання та зміни структури поселенської мережі [7, с. 68, *із уточненнями й доповненнями авторів*]:

1. *1630-ті – початок 1640-х рр.* – виникнення Полтавської фортеці, її заселення, поява перших передмість;

Полтавська фортеця була збудована у 1630-х роках мала трикутнико-подібну форму мала площу близько 2 га. На цей час територія міста включала в себе не лише власне фортецю, але й передмістя, що виникли одночасно з нею, зокрема Поділ. Площа тодішніх передмість невідома, оскільки дослідникам бракує інформації (в. т. ч. і топографічної) для її визначення.

2. *Друга половина 1640-х – 1650-ті рр.* – розширення фортечної території за межі її історичного ядра – Іванової (Червоної) гори, забудова передмість Поділ, Кобищани, Мазурівка.

3. *Друга половина XVII – перша чверть XVIII ст.* – подальше розширення міської території на Монастирську гору, забудова схилів балок та знижених ділянок між «горами» [6, 7].

4. *Середина – друга половина XVIII ст.* – поява нового південно-західного передмістя, злиття передміських сіл та хуторів з міською територією. Місто збільшило свою площу удвічі, і на кінець століття вже займало площу близько 500 га [4].

5. *Кінець XVIII – середина XIX ст*. – стрімке зростання міської території за рахунок північно-західних ділянок, прилеглих до фортеці; перепланування

міста й забудова навколо нового центру, що виник на доти неосвоєній території.

Внаслідок стрімких змін що відбулися з містом (перепланування, будівництво нового центру) станом на 1803 р. місто займало вже 1097,15 га, не враховуючи тодішніх передмість та вільних від забудови вигонів [9].

6. С*ередина XIX ст. – початок XX ст.* Середина XIX століття принесла багато змін для Полтави. Зокрема це стосується реалізації проекту 1803-1835 років з перебудови міста. Місто змінило свій вигляд досить кардинально, а проект реконструкції був визнаний вдалим.

Значні зміни в розвитку міста відбулися після скасування кріпосного права. Кількість жителів зросла з 29502 чоловік (1863 р.) до 53703 (1897 р.). Станом на 1913 рік налічувалося 64 200 осіб.

7. *1920-1950-ті роки.* За переписом 1926 р. у місті налічувалось 89,3 тис. жителів. У той час поблизу Полтави були передмістя: Антонівка, Береківка, Герівка, Дублянщина, с-ще Зіньківське, с-ще за Зіньківським переїздом, Ілляшівка (Ельяшевичі), Кар'єр, Климівка, Кривохатки, Кулики, Лісок, с-ще Майське, Міняйлівка, Новобудівля (Новобудова), Новоселівка, Острівок волосний (Острівок), Очеретянка, Рудка (Мала Рудка), Шведська Могила, Шпортівка, Юрово-Некрасівка, які у 1929 р. включено до складу міста [10, с. 690-702]. У період 1929-1933 років у місті розгорнулося значне будівництво промислових підприємств та модернізація вже існуючих. З 1935 р. розпочалася реконструкція міста і до 1941 р. в ньому було збудовано 25 багатоповерхових будинків, розширено водопровід, споруджено електростанцію і каналізацію, на вулицях з'явилися автобуси. У 1939 р. налічувалось 128,4 тис. жителів.

Військові дії Другої світової війни призвели до дуже значних руйнувань промислово-селитебного типу ландшафтів. Райони багатоповерхової забудови були спалені при відступі німецьких військ, а промислові підприємства – підірвані. Від закінчення війни до другої половини 1950-х років велася їхня відбудова. У 1959 році в Полтаві мешкало 143 тис. осіб.

8. *1960-ті – 2010-ті роки.* Із самого кінця 1950-х років у Полтаві розпочалося масове промислове і житлове будівництво, зумовлене забороною створення нових промислових підприємств у містах-мільйонерах Києві й Харкові (між якими розташовувалася Полтава). У 1960-х роках, переважно, зводилися мікрорайони цегляних 5-поверхівок – «хрущовок» на місці малоповерхової забудови.

1970-ті – 1980-ті роки ознаменували пік житлового будівництва. В кінці 1970-х рр. завершили будівництво північно-західного масиву «Алмазний». У 1973 р. розпочалося будівництво житлових масивів «Половки» і «Браїлки» (тепер тут мешкає до 100 тис. осіб). Будуються мікрорайони Левада, Сади-1 та Сади-2. Значні темпи розвитку міста підтверджують і дані щодо чисельності населення: у 1970 році – 220 тис. осіб, у 1979 році – 279 тис. осіб, а у 1989 році майже 315 тисяч осіб.

На початку XXI століття (у 2001 році) спостерігався історичний максимум чисельності населення Полтави: майже 318 тис. осіб.

На сучасному етапі свого розвитку місто займає площу 107,18 км^2 і поділяється на 3 міські райони: Подільський, Шевченківський, Київський. Селища Розсошенці, Щербані, Терешки, Копили і Супрунівка офіційно (згідно з адміністративно-територіальним поділом) розташовані за межами міста, але фактично є частиною полтавської агломерації. В місті та приміській зоні ведеться житлове будівництво.

Авторами укладені дві картосхеми зміни меж міста Полтави:

Рис. 2. Зміна меж і площі міста Полтави в 1909 – 2017 роках.

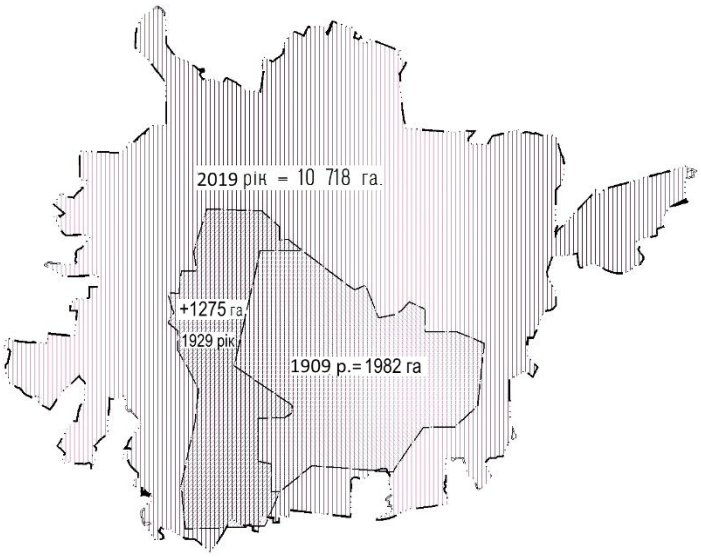

Рис. 2. Зміна меж і площі міста Полтави в 1909 – 2019 роках

Рис. 3. Зміна меж міста Полтави з 1650-х рр. по 2019 рік.

Питаннями удосконалення планування, проектування і догляду за ландшафтами займається комунальна організація «Інститут розвитку міста» Полтавської міської ради, створена в 2015 році. Інститутом «ДІПРОМІСТО» укладений Генеральний план міста Полтави [3] та інші документи.

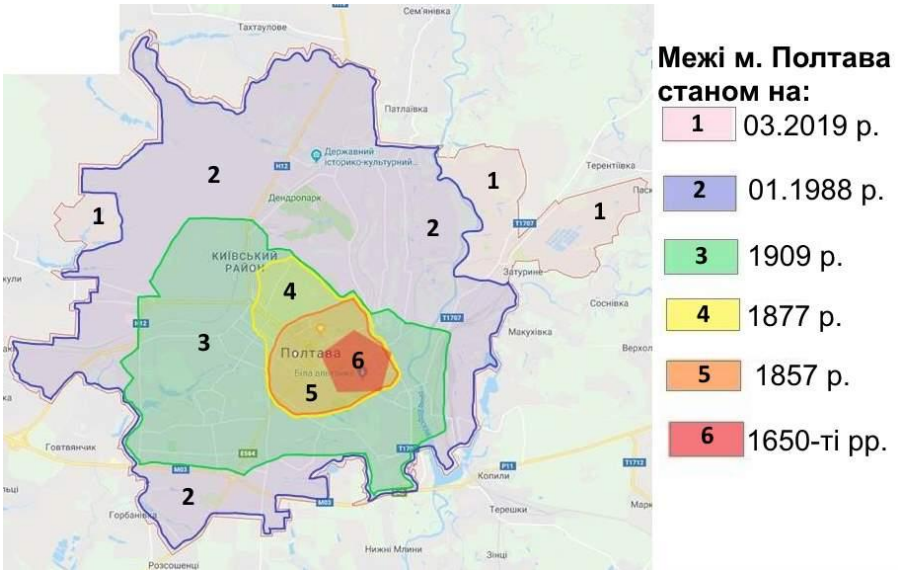

Рис. 3. Зміна меж міста Полтави з 1650-х рр. по 2019 рік.

Список використаних джерел: *1. Булава Л. М. Природа та населення Полтавської області. Навчальний посібник для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Полтава: Полтавський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників ім. М. В. Остроградського, 2017. 42 с.; 2. Булава Л. М. Фізична географія Полтавської області. Навчальний посібник для студентів. – Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2012. 118 с.; 3. Генеральний план міста Полтави. Режим доступу: http://www.rada-poltava.gov.ua/city/plan/; 4. Гладыш К. В. Архитектура и памятники Полтавщины: путеводитель. Харьков: Прапор, 1982. 104 с.; 5. Карта Шуберта. Лист 24-13. Полтава 1869 г. Режим доступу: http://www.etomesto.ru/shubert-map/24-13/ ; 6. Коваленко О. Історична подорож в Полтаву XVIII століття. Наша фортеця. Полтава: ТОВ "АСМІ", 2009. С. 224-253.; 7. Коваленко О.: Просторовий та демографічний розвиток міста Полтави XVII – початку XIX ст. Краєзнавство. 2009. №3. – С. 62-73.; 8. Ляпушкін І. І. Дніпровське лісостепове Лівобережжя в епоху заліза, МІА, 1961. С. 126-127.; 9. Павловский И. Ф. Описание городов Полтавской губернии и их окрестностей 1810 г. Труды ПУАК. Полтава: Типография Г. И. Маркевича, 1917. Вып. 15.; 10. Полтавщина: енциклопедичний довідник. За ред. Кудрицького Л. В. К.: Українська енциклопедія, 1992. 1022 с.; 11. Супруненко О. Б., Пуголовок Ю. О. Дослідження літописної Лтави: Іванова гора. Частина 1. Київ: ЦП НАНУ і УТОПІК, 2015. – 180 с.*

УДК 911.9:502

ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПОВІДНОГО УРОЧИЩА «ЯРИ-ЗАГАТКИ»

В. В. Мовчан
v.movchan@meta.ua
Ручківський ЗЗСО І-ІІ ступенів Петрівсько-Роменської сільської ради Гадяцької району Полтавської області, Україна

Д. Р. Ночовна
diananochovna@mail.ru
Березоволуцький ЗЗСО І-ІІІ ступенів Петрівсько-Роменської сільської ради Гадяцької району Полтавської області, Україна

Актуальність дослідження. Загальна площа природно-заповідного фонду Гадяцького району складає майже 9% від усієї площі району. Такий відсоток став можливим завдяки створенню регіонального ландшафтного парку «Гадяцький», який об’єднав майже 75% всього заповідного фонду району [4]. Ці об’єкти досить детально досліджені та вивчені як місцевими краєзнавцями так і провідними науковцями України [2, 6]. Проте, певна частина заповідних територій, зокрема урочища долинно-річкової системи Хоролу, випали з поля зору науковців. Одним із таких об’єктів є заповідне урочище Яри-Загатки. Саме в цьому і полягає актуальність дослідження. А зважаючи на те, що іноді висловлюються думки про недоцільність перебування даної території в ранзі заповідного урочища, актуальність набуває незаперечного значення.

Метою дослідження є створення комплексної еколого-географічної характеристики заповідного урочища Яри-Загатки на основі характеристики географічних компонентів природного комплексу, встановлення його географічної та созологічної цінності, оцінка ступеня антропогенного навантаження на територію дослідження та розроблення конструктивно-географічних рекомендацій щодо охорони даного об'єкту.

Об'єкт дослідження. Заповідне урочище Яри-Загатки.

Предмет дослідження. Сучасний стан природних компонентів заповідного об'єкту, їх екологічні взаємозв'язки та вплив на них антропогенного чинника.

Дослідження проводилися загальноприйнятими в географії та екології, й заповідній справі зокрема методами, основними з яких є: екскурсійний, статистичний, історичний, картографічний, спостереження, порівняння, моделювання, метод наукового пояснення. При створенні науково-дослідницької роботи використана методика визначення рослин, збору наукової інформації, її обробка та узагальнення.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше проведено комплексні дослідження заповідного урочища та виявлено ряд цінних видів рослин, проведено облік рідкісних видів, які були виявлені в попередні роки, опрацьовано статистичні матеріали заповідних об'єкту, розроблено карти, запропоновано конструктивні рішення щодо подальшого функціонування даної території.

Отримані результати досліджень доповнять інформацію про природно-заповідний фонд Гадяцького району та про рідкісні рослини Полтавщини, сприятимуть оптимізації природо-заповідного фонду в середній течії Хоролу та допоможуть зберегти цінні природні ландшафти. Матеріали роботи можуть застосовуватися під час вивчення окремих тем на уроках географії, екології, біології, природознавства.

Окремі результати досліджень висвітлювалися на всеукраїнській конференції в місті Суми [3].

Формування рельєфу досліджуваної території відбувалося під впливом екзогенних чинників антропогенового періоду. Переважаючим типом є ерозійно-акумулятивний, а окремим ділянкам властивий гравітаційний рельєф. Головними формами рельєфу заповідного урочища є корінний схил та заплава річкової долини. В крайній західній частині урочища зовсім незначна частина території має ознаки межирічного рельєфу.

Корінний схил відзначається значним ступенем еродованості. Яри мають досить розгалужену систему. На одній із ділянок корінного схилу в минулому відбувся зсув і на його місці утворилася улоговина, яку тепер можна класифікувати як «зсувний цирк». В межах досліджуваної території породи четвертинного періоду вкривають суцільним плащом давніші геологічні відклади, зокрема й пліоценові тераси. До четвертичних порід належать леси та лесовидні суглинки, які знаходяться на схилах. В заплаві річки знаходяться сучасні алювіальні відклади репрезентовані пісками, суглинками та мулом.

Для характеристики температурного режиму протягом останніх двох років, використовувався власний календар погоди. Дані про кількість опадів отримані

з найближчої метеостанції в місті Гадяч [7]. Загалом можна сказати, що кліматичні умови останніх років сприяють розвитку флори та фауни заповідного урочища, зокрема й поширенню рідкісних видів.

З півночі на південь через заповідне урочище проходить річка Хорол. Характер течії тут досить звивистий, має значну кількість меандр. Ширина річки в середньому сягає шести-семи метрів, а середня глибина 160см. Також в межах схилу є декілька струмків. Один із них бере початок у верхів'ях схилу, де створено криницю. Ґрунтовий покрив не вирізняється строкатістю. В межах корінного схилу поширені середньо- та сильно-змиті сірі лісові ґрунти, а в межах заплави під лісовою рослинністю сформувалися алювіальні дернові ґрунти.

Заповідне урочище «Яри-Загатки» репрезентоване лісовою рослинністю, яку можна розділити на дві групи фітоценозів: правобережні нагірні діброви та заплавні ліси. Для опису рослинних угруповань використовувалися як результати власних досліджень, так і матеріали попередніх досліджень [1] та статистичні дані Комишнянського лісництва [5]. Якщо проаналізувати походження деревної рослинності, то виявиться, що ліси природного походження займають 66% території, а на решті території поширені лісові культури, тобто, види дерев висаджені людиною.

У видовому складі заповідного урочища переважає дуб звичайний, більша половина якого належить до лісових культур. Окремі дерева природного походження мають вік понад 150 років. На жаль, стовбури деяких вікових дерев потерпають від бурої гнилі. Причиною цьому є губка дубова.

Понад 20% території дослідження займає осика. До того ж, цей вид має лише природне походження. Окрім того, добре поширена тут липа дрібнолиста, 3/4 якої належить також належить до природних лісів. На незначних ділянках нагірних дібров зростають ясен, берест, клен, а в заплавних лісах зустрічаються вільха та верба, проте переважаючим видом тут є осика. Серед травостою на схилах річкової долини домінує яглиця звичайна, а в заплаві копитняк європейський та різні види осоки.

Під час проведення протягом 2017-2018 року комплексних досліджень території заповідного урочища було виявлено ряд рідкісних видів рослин: два червонокнижних види, а саме: Зозулині сльози яйцевидні та Коручка морозниковидна; та три регіонально-рідкісних види: Вовче тіло болотне; Жовтяниця черговолиста; Зубниця п'ятилиста; Також було проведено опис та облік рідкісних видів рослин, які були виявлені в попередні роки. Встановлено, що за останні роки зросла кількість та площа поширення барвінку малого, рясту Маршалла та порожнистого, конвалії травневої. Кількість проліски сибірської залишається стабільною, а дволистої – зменшується.

Хребетні червонокнижні тварини в межах силових та заплавних ландшафтів представлені такими видами, як Ящірка зелена, Мідянка звичайна, Видра річкова, Тхір лісовий. Також тут зустрічаються і регіонально-рідкісні тварини: Веретільниця ламка, Гадюка звичайна, Вуж водяний, Чапля біла велика, Лебідь-шипун, Журавель сірий, Дятел зелений, Дрізд-омелюх, Бобер європейський. У верхів'ях нагірної діброви було виявлено колонію Борсука

європейського. Окрім того в лісовій екосистемі ключової ділянки можна спостерігати сліди життєдіяльності козуль та кабанів.

Аналізуючи картографічний матеріал, та на основі власних досліджень вдалося встановити види ландшафтів, які були поширення в заповідному урочищі до початку антропогенного впливу. Це – вододільні, схилові та долинні ландшафти. В межах двох перших видів були поширені урочища грабово-дубових лісів на сірих лісових ґрунтах, а долинні ландшафти були репрезентовані як і зараз урочищами прируслової заплави з лісовим масивами на алювіальних дернових ґрунтах.

Внаслідок господарської діяльності відбулася заміна окремих природних ландшафтів на природно-антропогенні. Зник вододільний вид ландшафтів, а урочища грабово-дубових лісів змінилися на дубово-липові. В даний час заповідне урочище також потерпає від антропогенного навантаження, зокрема відбуваються рубки дерев на окремих ділянках.

Для мінімізації негативного антропогенного впливу та для збереження цілісності заповідного урочища пропонуємо наступні конструктивно-географічні рішення щодо охорони території:

- відмовитися від санітарних рубок;

- громадськості та учням школи спільно з місцевою владою та працівниками лісового господарства розробити план заходів щодо проведення подальших досліджень та природоохоронних акцій спрямованих на збереження цінного заповідного об’єкту.

- порушити клопотання перед відповідними установами про надання заповідному урочищу «Яри-Загатки» статусу ландшафтного заказника місцевого значення;

- сприяти популяризації природоохоронного об’єкту шляхом розвитку екологічного туризму на ділянках, яким не загрожують негативні зміни від мінімального впливу людського чинника. Зокрема, рекомендуємо відновити раніше діючу екологічну стежку протяжністю 2км та десятьма зупинками. При відновленні екологічної стежки слід враховувати різноманітність та наявність на ній більшості природних компонентів: рослини, тварини, водні об’єкти, гірські породи. Завдяки такому підходові формуватиметься розуміння цілісності географічної оболонки.

Враховуючи високий показник флоросозологічної та фауністичної унікальності природних комплексів досліджуваної території можна зробити висновок, що дана місцевість потребує подальшої охорони. В майбутньому заповідне урочище репрезентуватиме центр Хорольського місцевого екокоридору регіональної екомережі.

Список використаних джерел: *1. Громак Л. І. Дослідження лісових ландшафтів заповідного урочища «Яри-Загатки» / Л. І. Громак, А. О. Корнус, В. В. Мовчан, Б. Н. Нешатаєв // Географія на Полтавщині: сучасний стан і перспективи розвитку: збірник регіональних статей наукової конференції, 5 квітня 2012 року / М-во освіти і науки молоді та спорту України, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2012. С. 24–32.; 2. Звіт за проведення науково-дослідних робіт за темою «Комплексні дослідження природних екосистем Гадяцького району з метою*

обґрунтування доцільності створення регіонального ландшафтного парку «Гадяцький»; [кер. Стецюк Н. О.]. – Полтава, 2006. – 51 с.; 3. Ночовна Д. Р., Мовчан В. В. Рідкісна флора заповідного урочища «Яри-Загатки» / Ночовна Д. Р., В. В. Мовчан // Треті Сумські наукові географічні читання: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції (Суми, 12-14 жовтня 2018 р.) [Електронний ресурс] / СумДПУ імені А. С. Макаренка, Сумський відділ Українського географічного товариства; [упорядник Корнус А. О.]. Елект. текст. дані. Суми. 2018. С. 143–144.; 4. Природно-заповідний фонд Полтавської області : [Реєстр-довідник] / Н. О. Смоляр. – Полтава : ШвидкоДРУК, 2013. – 214 с.; 5. Проект організації і розвитку лісового господарства Миргородського держлісгоспу державного лісогосподарського об'єднання «Полтава ліс» Том 1, Книга 1 Таксаційний опис Комишнянського лісництва – Покотилівка: Харківська лісовпорядна експедиція, 2017. – 246 с.; 6. Ханнанова О. Р. Флора, рослинність та созологічна цінність регіонального ландшафтного парку «Гадяцький» // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата біологічних наук (науковий керівник Смоляр Наталія Олексіївна, кандидат біологічних наук, доцент). Київ – 2018. 410 с.; 7. Архів погоди у Гадячі. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.pogodaiklimat.ru/weather.php?id=33376&bday=1&fday=30&amonth=5&ayear=2018&bot=2].

УДК 911:502 (075)

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ АТМОСФЕРИ

О. М. Мащенко
mashchenko1960@gmail.com
кафедра географії та методики її навчання, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна

При розгляді екологічних проблем атмосфери достатньо часто в засобах масової інформації та в навчальному процесі як рядоположні перелічують види антропогенних впливів на атмосферу та їх екологічні наслідки. Таким чином закладається невпорядкованість і навіть певна спотвореність указаної екологічної інформації. Указане дозволило виокремити проблему дослідження та сформулювати ***мету статті*** – систематизувати антропогенні впливи на атмосферу та розрізнити їх від екологічних наслідків.

Достатньо часто надходження домішок в атмосферу інтерпретується як екологічна проблема. Це неправильно, бо домішки поділяються на антропогенні та природні і надходження останніх має розглядатися як результат процесів взаємодії геосфер. Домішки антропогенного походження часто є аналогічними за своїм хімічним складом до природних. Наприклад, гази вулканічних вивержень як і продукти спалювання всіх органічних енергоносіїв включають оксиди сірки та вуглецю тощо. При цьому залучення у процеси колообігів однакових речовин різного генезису (природного та антропогенного) відбувається аналогічно. Тому просто надходження в атмосферу антропогенних домішок далеко не завжди створює екологічну проблему. Слід розглядати їх об'єми, концентрацію, поєднання з фізико-географічними умовами місця

викиду та сусідніх ділянок. Лише після такого аналізу можна зробити висновок про утворення екологічної проблеми унаслідок надходження антропогенних забруднювачів. Наприклад. якщо оксидів азоту та вуглецю природного походження в атмосфері дуже мало і їх антропогенне надходження теж незначне, то ймовірність кислотних опадів малоймовірна. До того ж обов'язково слід врахувати прогноз вологості погоди та ймовірність туману, дощу або інших опадів. Якщо погода суха, навіть значна концентрація забруднювачів не призведе до екологічної проблеми «кислотних опадів».

Тепер розглянемо види антропогенних впливів на атмосферу. По-перше, забруднюючі речовини у двох агрегатних станах: газоподібному та твердому. Твердий стан представлений аерозолями, зокрема димами. Окрім вказаних забруднюючих речовин, що представляють вид хімічного забруднення, слід виокремити фізичне забруднення, пов'язане з фізичними процесами, тобто шумове, вібраційне, світлове, радіаційне, теплове забруднення, іонізуюче випромінювання тощо [2, с. 22].

Теплове забруднення проявляється локально через прямі теплові викиди від населених пунктів, насамперед міст (особливо із крупних промислових центрів). Вважається, що це не має негативних екологічних наслідків із-за локальності масштабів та дуже малої інтенсивності порівняно з кількістю енергії у природних процесах на Землі.

В атмосфері представлено механічне забруднення: в ній тимчасово перебувають тверді частки крупніші за аерозолі (пил, уламки тощо) [2, с. 23]. Біологічне забруднення атмосфери теж існує у формі поширення ксенофобних для даної місцевості видів живих організмів, що мешкають у повітряному середовищі. Якщо наявність чужорідних видів не чинить несприятливого тиску на місцеві аборигенні види і вони «мирно» уживаються в цій екологічній ніші, то таке біологічне забруднення не призводить до негативних екологічних наслідків.

Окрім розглянутого комплексу атмосферних забруднень різної природи до антропогенних впливів на атмосферу слід додати опосередковані їх види, що впливають на газовий склад атмосфери, її енергетичну рівновагу та перебіг атмосферних процесів. На базовий киснево-вуглецевий баланс тропосфери впливають процеси зведення природної рослинності (знищення лісів, розорювання луків, степів та інше). Унаслідок цього вміст кисню в атмосфері зменшується, а вміст вуглекислого газу збільшується. Такий дуальний ефект забезпечує один і той же біохімічний процес, залежний від фітомаси у географічній оболонці. Зрозуміло, що мова йде про процес фотосинтезу. Нафтове забруднення Світового океану у формі тонесенької плівки товщиною навіть у кілька мікрон призводить до загибелі живих організмів в ньому, що зменшує продукування кисню морською рослинністю. Це, а також утруднення і навіть припинення газообміну з атмосферою через ізолюючий ефект тієї ж нафтової плівки призводить до зменшення надходження кисню в сучасну атмосферу [3, с. 12].

Сухі штучні поверхні у створеній людиною інфраструктурі зумовлюють збільшене нагрівання у населених пунктах. Механізм цього впливу

щонайменше двоякий: із сухих поверхонь не витрачається енергія на випаровування, тому вони сильно нагріваються. Часто такі поверхні мають темне забарвлення, наприклад, асфальт, що зменшує їх альбедо і сприяє нагріванню.

Досить різноманітним є вплив людини на атмосферні явища. Згадаємо, що серед багатьох видів туманів виділяють «міські тумани». Зазначимо, що це не смоги, а вологі тумани, що утворюються у не у насиченому, а у близькому до насичення повітрі за умови великої концентрації «ядер конденсації» - аерозолів та пилу антропогенного походження. [1,с.35]. Антропогенне опустелення зменшує вологість повітря, хмарність та кількість опадів в районах своєї локалізації і збільшує запиленість атмосфери.

Однією із специфічних ознак сучасної екологічної кризи є «кумулятивний ефект», тобто поєднання кількох чинників, що зумовлюють одну екологічну проблему. Наприклад, тенденція до зменшення вмісту кисню в тропосфері спричинена таким комплексом антропогенних чинників: вирубуванням лісів та зведенням чагарникових масивів, розорюванням ділянок з трав'янистою рослинністю, загибеллю морських організмів та утрудненим газообміном Світового океану з атмосферою унаслідок нафтової плівки на поверхні останнього, вилучення значних об'ємів кисню у процесах спалювання органічного палива у всіх видах людської діяльності [3, с. 24].

Насамкінець систематизуємо екологічні наслідки різноманітності антропогенних впливів на атмосферу. По-перше, поділимо їх на позитивні та негативні попри усталену житейську думку про виключно несприятливий характер людської діяльності щодо геосфер. Серед прикладів позитивних наслідків антропогенного впливу на атмосферу та погодно-кліматичні умови в ній слід зазначити поліпшення мікроклімату антропогенних ландшафтів шляхом фітомеліорацій та водних меліорацій. Зокрема, несприятливі риси мікроклімату міст – ефект «теплових островів», знижена відносна вологість повітря, зменшення кількості опадів (особливо в районах з недостатнім та мізерним зволоженням) можна знівелювати і пом'якшити такими доступними і не занадто вартісними заходами.

Перелік негативних наслідків антропогенного впливу на атмосферу значно обширніший. Він включає явища не лише локального, але й регіонального, і глобального масштабів. Указані негативні екологічні явища поділимо на наслідки прямого впливу та віддалені результати опосередкованих впливів. до першої групи віднесемо «кислотні дощі», смоги, виснаження озонового шару, сучасне глобальне потепління. усі вони відбуваються унаслідок надходження певних видів забруднюючих речовин антропогенного походження у атмосферу, згадаємо комплект так званих «парникових газів»[4].

Опосередкованими результатами діяльності людини для атмосфери можна вважати утворення специфічного мікроклімату антропогенних ландшафтів різних класів: селитебних (насамперед міських), сільськогосподарських (зокрема землеробських), тощо. Людина змінює характер земної поверхні, не звертаючи уваги на її дію як кліматотвірного чинника, особливо на рівні мікроклімату.

Отже, слід чітко розрізняти види антропогенного впливу на атмосферу та його екологічні наслідки. Також продуктивним є доповнення прямого антропогенного впливу низкою їх опосередкованих видів. Ще один підхід полягає у поділі таких впливів на цілеспрямовані та побічні. Такий поділ став актуальним лише в сучасний період – 20-21 століття, коли людина почала планувати та здійснювати заходи зміни та попередження несприятливих атмосферних процесів, наприклад, використання протиградових установок в районах виноградарства та садівництва, штучне розвіювання туманів в аеропортах тощо.

Список використаних джерел: *1. Мащенко О. Метеорологія та кліматологія. Полтава: ПДПУ, 2010. 68 с.; 2. Мащенко О. Геоекологія. Ч. 1. Природокористування та екологічні проблеми геосфер. Полтава, 2015. 54 с.; 3. Мащенко О. Геоекологія. Ч. 2. Сучасна екологічна криза та шляхи її вирішення. Полтава, 2015. 26 с.; 4 https://nca2018.globalchange.gov/?fbclid=IwAR2mpyxvYdr9eTEobIIRtV9nR-lfauc3p_RkkVkEV0uOmDLVmVAbBhRNZzw*

РОЗДІЛ 3
СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ СТУДІЇ: ТЕОРІЯ, УКРАЇНОЗНАВСТВО, РЕГІОНОЗНАВСТВО

УДК 911.3

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ В УКРАЇНІ

С. М. Шевчук
S_Sevchuk@online.ua
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна

Питання періодизації розвитку суспільно-географічної науки є однією з її основних теоретичних проблем, яка може бути розв'язана у просторово-часовій та галузевій площині. Географія володіє сьогодні низкою схем, що стосуються періодизації її розвитку і передбачають виокремлення періодів та етапів розвитку світової географії в цілому, географічної науки в Україні, суспільної географії. Однак існуючі моделі періодизації є схематичними і не повною мірою відображають хід розвитку суспільно-географічної науки, у ці моделі не вкладається розвиток її наукових шкіл.

Концептуальні основи дослідження наукових шкіл у суспільній географії в Україні дають змогу розглядати розвиток науки як послідовність відповідних етапів та періодів, що змінювалися під впливом загальносвітових тенденцій розвитку географічної науки і внутрішніх соціокультурних умов розвитку науки в Україні. Окреслені етапи та періоди розвитку наукових шкіл різняться між собою умовами, змістом, основними характеристиками тематики досліджень і тенденціями розвитку суспільно-географічних шкіл. Еволюція суспільної географії відбувалася також під впливом розвитку науки загалом. Кожна наукова парадигма і національна наукова школа в суспільній географії мали свій історичний цикл розвитку, у межах якого виділяються етапи її розвитку, зміна об'єктно-предметного трактування науки в ході її розвитку зумовлювала зміну парадигм, шкіл-напрямків, по-різному формувалися і науково-освітні школи та школи як дослідницькі колективи.

Школа суспільної географії в Україні упродовж кін. XIX – поч. XXI ст. пройшла шлях становлення та розвитку, для неї була характерна наявність різних світоглядних та дослідницьких підходів. Вони відобразилися в різних наукових концепціях, у межах яких розвивалися наукові школи різних типів, що реалізовували еволюцію суспільно-географічної науки. Пізнання послідовного ходу розвитку наукових шкіл в межах виокремлених етапів дає змогу об'єктивніше простежити, крізь призму часового зрізу, основні тенденції їхнього розвитку та вписати конкретні наукові школи у певні реалії суспільної географії в Україні. Узявши за основу критерії об'єктивні умови розвитку

суспільно-географічної науки в Україні, що, безперечно, зумовлювали загальні тенденції її розвитку, формували організаційну структуру, опосередковано, а часом і безпосередньо визначали тематику наукових досліджень, а отже, й детермінували особливості зародження, формування, становлення та функціонування наукових шкіл. Отже, процес формування наукових шкіл суспільної географії в Україні структуруємо за етапами та періодами: 1-й етап – кін. XIX – поч. XX ст. (1873–1921): 1873–1904 рр.; 1905–1917 рр.; 1918–1921 рр.; 2-й етап (1922–1991): 1922–1933 рр.; 1934–1963 рр.; 1964–1990 рр.; 3-й етап – кін. XX – поч. XXI ст. (1991–2015): 1991–2015 рр. (табл. 1).

Таблиця

Етапи та періоди розвитку наукових шкіл у суспільній географії в Україні

Етапи	Періоди	Характеристика етапу		Видатні вчені – лідери наукових шкіл
		Провідні концепції	Провідні центри	
Український (1991–2015 рр.)	Інтенсивний розвиток 1991–2015 рр.	Геосистемна, сталого розвитку	Київ, Львів, Харків, Одеса, Чернівці, Сімферополь, Тернопіль	М. Паламарчук Л. Руденко М. Пістун Я. Олійник О. Шаблій Ф. Заставний А. Голіков Л. Нємець К. Нємець О. Топчієв Я. Жупанський В. Руденко М. Багров О. Заставецька
Радянський (1922–1990 рр.)	Поступальний розвиток 1964–1990 рр.	Районно-комплексна	Київ, Львів, Харків, Одеса, Чернівці, Сімферополь	М. Паламарчук Д. Богорад М. Пістун Л. Корецький М. Шраг О. Ващенко Ф. Заставний О. Шаблій А. Голіков І. Мукомель О. Топчієв М. Ігнатенко Я. Жупанський І. Твердохлєбов
	Знищення та відродження 1934–1963 рр.	Районна	Київ, Харків, Львів	К. Воблий П. Першин Я. Фейгін О. Діброва І. Мукомель Ф. Трипілець О. Ващенко

	Оформлення 1922–1933 рр.	Хорологічна антропогеографічна, галузево-статистична, районна	Харків, Київ, Львів, Одеса, Кам'янець-Подільський, закордонні центри – Відень, Прага, Подєбради	С. Рудницький К. Воблий А. Синявський В. Геринович К. Дубняк О. Сухов В. Садовський В. Кубійович
Російсько-австрійський (1873–1921 рр.)	Становлення 1918–1921 рр.	Країнознавча, антропогеографічна, галузево-статистична	Київ, Львів, Харків, Одеса	С. Рудницький К. Воблий А. Синявський В. Садовський В. Геринович О. Сухов
	Зародження 1905–1917 рр.		Київ, Львів	С. Рудницький К. Воблий
	Витоки 1873–1904 рр.		Київ, Львів	В. Антонович М. Грушевський П. Чубинський Г. Величко

Перший етап охоплює часовий проміжок кін. XIX – поч. XX ст., з ним пов'язано становлення суспільно-географічної думки в Україні, обґрунтування її теоретичних основ (визначення об'єктно-предметної сфери, місця в системі наук та завдань), її становленням як вишівської дисципліни, появою перших університетських кафедр, і, безперечно, особливими умовами розвитку – з одного боку, в стані імперіалістичної залежності, а з іншого, українського національного відродження. На цей етап припав вихід перших підручників з економічної географії та антропогеографії України, оформлення перших науково-освітніх шкіл Києва та Львова. Заклалися й основи для формування персональних наукових шкіл С. Рудницького, К. Воблого та А. Синявського. Хронологічно перший етап розвитку наукових шкіл суспільної географії в Україні обмежений 1873 р., (саме тоді у Києві було відкрито ПЗВРГТ, а Львові НТШ, вони стали осередками суспільно-географічних досліджень території України, у їхніх структурах відбулося обґрунтування географії як науки та почали формуватися перші школи-напрями й перші персональні наукові школи). У межах цього етапу ми виокремлюємо три періоди, ключові події яких пов'язані з виходом у світ праці С. Рудницького (1905 р.), яка заклала основи сучасної географії в Україні; з 1918 р., що кардинально змінив хід історії української нації: було проголошено незалежність України, відкрито УАН, що поклало офіційний початок розвитку національної науки (з-поміж перших академіків був економіко-географ К. Воблий), її організаційної розбудови, формування наукових шкіл тощо. Загалом протягом цього етапу спостерігалося зародження та становлення національної школи суспільної географії в межах антропогеографічного та галузево-статистичного напрямів, відбулися перші захисти на здобуття наукових ступенів докторів географії українськими вченими, почали оформлятися регіональні науково-освітні та персональні наукові школи.

Другий етап безпосередньо пов'язаний з умовами розвитку самої науки в складі тоталітарної держави СРСР. Водночас на цьому етапі упродовж 1920–30 рр. відбувався розвиток за межами України, куди було перенесено західноукраїнську наукову школу, що сформувалася в межах Львівського університету та НТШ. На українських землях у складі СРСР у 1920-х рр. відбулося оформлення власної наукової школи економічної географії, працювала УАН, а згодом і перша географічна установа академічного типу – УНДІГК, було закладено персональні наукові школи, а головно – відбувався активний пошук теоретико-методологічних засад науки, що відобразилося у формуванні різних напрямів та виходу низки праць із проблем економічної географії. Основними науково-освітніми школами розвитку науки були Харків, Київ, Одеса, де постали наукові школи С. Рудницького, К. Воблого, О. Сухова відповідно. Після 1934 р. на підрадянській Україні, а з їх окупацією СРСР і на західноукраїнських землях з 1945 р. економічна географія аж до 1991 р. розвивалася в тісних рамках районно-комплексного напряму. Визначення панівної концепції районної школи як районно-комплексної базувалося на вченнях про ТПП, ЕГП, ТВК та ЕВЦ. Особливе місце належало теорії економічного районування, що, власне, і дає підстави говорити про формування районної школи в економічній географії України. Незважаючи на складні умови розвитку економічна (згодом економічна та соціальна) географія в Україні мала низку фундаментальних теоретичних розробок та практичних напрацювань.

Хронологічно другий етап розпочався в 1922 р., коли більшість українських земель були по-насильницькому включені до складу СРСР, а решту окупували Польща, Чехословаччина та Румунія. Упродовж цього етапу суспільна географія в Україні протягом майже 70 років розвивалася в колоніальних умовах. Зрозуміло, що протягом такого тривалого в часі етапу умови, характер та особливості розвитку науки змінювалися. Ми акцентуємо увагу на ключових датах, що визначили три періоди в розвитку науки. Період українізації 1922–1933 рр. виявився найбільш ліберальним для радянської географії України, оскільки наука ще не була поставлена на марксо-ленінські рейки, а тому в умовах свободи наукового розвитку суспільно-географічне знання якісно диференціювалося (географія людини, галузева статистика, хорологія, краєзнавство та ін. напрями), в Україну з післявоєнної еміграції повернулися патріархи новітньої географії Г. Величко та С. Рудницький. Останній у 1927 р. очолив заснований ним УНДІГК; якісна диференціація суспільно-географічних досліджень спостерігалася і у ВУАН, де збільшилося число академіків-географів. У цей же період як потужний науковий центр формується закордонний осередок суспільно-географічної науки, що був перенесений до Чехословаччини українськими ученими (Український вільний університет, Українська господарська академія, Український високий педагогічний інститут). Завершився цей період 1933 р., коли в Київському державному університеті було відкрито першу в Україні кафедру економічної географії на чолі із К. Воблим. Ключовим у розвитку наукової школи суспільної географії в Україні стає і 1934 р., з яким, відповідно, пов’язаний

початок нового етапу в розвитку наукових шкіл. Саме тоді вийшла постанова радянського уряду щодо викладання економічної географії, вона заперечила будь-які альтернативні напрями розвитку науки, винятком став лише напрям, обґрунтований районною школою М. Баранського. У тому ж році було розгромлено УНДІГК, розпочалися репресії проти С. Рудницького як лідера напряму географії людини та його наукової школи, сформованої в цій установі. Не оминув репресивний режим й інших тогочасних лідерів наукової школи суспільної географії, які представляли інші наукові напрями, та мали вже сформовані потужні наукові школи: акад. К. Воблого (був змушений відмовитися від галузево-статистичного підходу у дослідженнях й прийняти ідеї районного напряму), А. Синявського (як теоретик районного напряму в науці, змушений був утікати від переслідувань радянського режиму, оскільки його категорії «економічного району» та «економічного ландшафту» не пов'язувалися з ідеологічним вченням М. Баранського), Г. Величка, В. Гериновича, К. Дубняка та О. Сухова. У період 1934–1963 рр. було фактично знищено суспільно-географічну школу в Україні в передвоєнний період та поступово відроджено в післявоєнний. У передвоєнні роки економіко-географічна наука в УРСР була представлена невеликою кількістю викладачів кафедр економічної географії Київського та Харківського університетів та однойменного відділу АН УРСР. У цей час із попередньої когорти вчених продовжував працювати лише К. Воблий. Потужний осередок розвитку суспільно-географічної науки діяв у Львові, що визначався діяльністю В. Кубійовича в межах НТШ. Післявоєнний період розвитку наукової школи суспільної географії в Україні позначився її поступовим відродженням, що виявилося найперше у відновленні роботи чи відкритті кафедр економічної географії на українських землях, які тепер об'єдналися в межах однієї держави. Кафедри економічної географії відновили свою роботу в Київському (К. Воблий), Харківському (Ф. Трипілець) та Одеському (О. Смирнов) та були відкриті у Львівському (О. Ващенко) і Чернівецькому (Г. Ваньков) університетах, а також у Сімферопольському педагогічному інституті. Майже відразу після смерті К. Воблого в 1947 р. було ліквідовано відділ економічної географії Інституту економіки АН УРСР. У цей період в УРСР з'явилися перші доктори географічних наук зі спеціальності «економічна географія» – О. Діброва (1957 р.), М. Паламарчук (1959 р.), Д. Богорад (1961 р.). Вони стали лідерами школи радянської економічної географії в Україні, започаткували нові напрями в науці та створили потужні персональні наукові школи. Особливе значення в еволюції наукової школи суспільної географії в Україні мав 1964 р., коли в структурі АН УРСР було відкрито СГ АН УРСР під керівництвом економіко-географа М. Паламарчука. Із цього часу розпочався активний розвиток теоретичних основ школи районно-комплексної економічної географії в Україні, що позначився розробкою теорії комплексоутворення в галузях виробництва та реалізацією низки практичних досліджень з економіко-географічного вивчення території України. Отже, із середини 1960-х рр., хоч і в обмеженому організаційному вигляді, в Україні відбулося відродження академічної економічної географії. На цьому етапі остаточно оформилися

сучасні науково-освітні школи в Києві, Львові, Харкові, Одесі, Чернівцях та Сімферополі, а на їх базі сформувалися персональні наукові школи М. Паламарчука, М. Пістуна, Л. Корецького, О. Ващенка, Ф. Заставного, Ф. Трипільця, А. Голікова, О. Смирнова, І. Мукомеля, О. Топчієва, М. Ігнатенка, І. Твердохлєбова.

Третій етап охоплює часовий проміжок від 1991 р. до наших днів і безпосередньо пов'язаний з якісно новими умовами розвитку науки. На цьому етапі відбулася стрімка диференціація досліджень у межах традиційних питань соціально-економічної географії, що сприяє закономірній еволюції науки у суспільну географію. Розширився спектр суспільно-географічних досліджень, передовсім з огляду на розгляд проблем українознавства, взаємодії природи і суспільства, галузей географії населення, соціальної та політичної географії. Розвиток академічної науки забезпечується роботою ІГ НАНУ та інших академічних установ, подальшого розвитку отримали регіональні науково-освітні школи із відповідними персональними науковими школами: київська (Л. Руденко, Я. Олійник), львівська (Ф. Заставний, О. Шаблій), чернівецька (Я. Жупанський, В. Руденко), одеська (О. Топчієв), харківська (Л. Нємець, К. Нємець).

УДК 911.372.32 (477.63)

ФОРМУВАННЯ НОВИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ ФУНКЦІЙ АГЛОМЕРАЦІЙ З ПОЗИЦІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ВІЗУАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ДНІПРОВСЬКОГО РЕГІОНУ)

Л. І. Зеленська
lubov.zelenska@gmail.com
кафедра фізичної та економічної географії, Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара, м. Дніпро, Україна

Географічний простір, в якому знаходяться міські агломерації Дніпровського регіону, мешкає значна частина населення (~70%), сконцентровані значні економічні ресурси: технологічні, соціальні, політичні. Міські агломерації в межах області (Дніпровсько - Кам'янська, Криворізька, Нікополь - Марганецька, Павлоградська) відіграють провідну роль в розвитку прилеглих територій регіону та вагому роль в розвитку територій країни. Функції агломерацій постійно модернізуються і під дією комплексу географічних факторів змінюються, де домінували промислові, транспортні, політичні, інформаційно-комунікативні та ін., виникають функції sustainable development – стійкого розвитку агломерацій за рахунок розширення рекреаційних функцій. У даній публікації розглянемо формування відносно нових рекреаційних функцій з точки зору гуманітарної географії, а саме, апробуємо підхід, коли предметом дослідження є об'єкти матеріальної культури як візуальні свідчення формування агломерацій. Ідея використання міських візуальних образів пов'язана з науковою проблемою гуманітарної

географії – проблемою формування об'єктивних і суб'єктивних географічних образів. З подібних позицій нами було презентоване місто Дніпро під час VII Міжнародної конференції з урбаністичної географії посткомуністичних країн CAT-ference 2017 (Київ-Дніпро), яка об'єднала наукову спільноту дослідників постсоціалістичних міст із провідних університетів Великої Британії, Німеччини, Австрії, Швеції, Фінляндії, Польщі, Угорщини, США та ін., всього з 22 країн, в тому числі й України [2, с. 346-356]. Місто Дніпро – велике місто України, яке вийшло до рейтингу інноваційних міст світу згідно глобальної презентації (Innovation Cities Global Index), і не зважаючи на те, що зайняло нерепрезентабельне 402 місце з 445 міст світу [4, с.36], вважається ключовим, багатофункціональним містом держави.

Для оцінки нових функцій міських агломерацій пропонуємо використовувати візуальні їх презентації, що формують територіальну ідентичність міського населення. Найбільш повно еволюція дослідницьких підходів до територіальної ідентичності виконана в монографії Я.Б. Олійника, О.М. Гнатюка «Територіальна ідентичність населення Подільського регіону» [3, с.19]. «Ідентичність» – термін, який визначає інтерпретацію індивідом або людською спільнотою оточуючого світу та свого місця в ньому. Територіальна ідентичність в даній роботі розглядається як ідентичність міського населення з міською територією, де проживає одночасно люди різних поколінь. Покоління в історико-культурному розумінні є співіснування та протистояння у будь-який момент розвитку міста різних соціально-культурних груп, кожна з яких відрізняється віком. Головна мета дослідження вимагає визначення візуальних презентацій множини географічних образів агломерацій. **По-перше**, тих, які не є сталими, які змінюються у часі залежно від розвитку території, в залежності від економічних, політичних, наукових реалій. Виокремити сучасні візуальні презентації, втрачені та віртуальні, що відповідають агломераціям. **По-друге**, визначити значущість візуальних презентацій для розвитку туристичного ресурсознавства, для оцінки туристичної привабливості агломерацій в порівнянні між собою за критеріями рекреаційного різноманіття. **По-трете,** розглянути окремі візуальні символічні об'єкти з точки зору аглютинації – явища в психології, що пов'язане зі «сплавленням» до єдиного цілого різних думок, якостей, частин, образів, іншими словами – комбінування множини об'єктів. Як в калейдоскопі кожний бачить при зміні кута власну картину з одних і тих же фрагментів, так і різноманітність образів дозволяє сформувати єдиний об'єктивний образ агломерацій.

Ми спробували таким чином уявити різноманіття образів агломерацій, до речі, не тільки у зовнішньому вигляді матеріальних об'єктів. Наприклад, споруди по-різному виглядають весною, влітку, восени, взимку, тому можливо говорити про ***сезонні образи агломерацій***. Об'єкти можна розглядати в різні часи доби, і тоді з'являться ***нічні образи агломерацій,*** які дають світловідчуття за рахунок особливого модернового підсвітлювання. Існують ***медіа*** об'єкти, у які органічно вбудовані дисплеї з анімаціями, відео, текстами. Слід визнати, що в агломераціях регіону багато візуальних презентацій немов з ***«комуністичного заповідника»*** – це свідчення ідеологічного будівельного буму – епохи

конструктивізму і еклектики в архітектурі, коли керівництво міста намагалось підвищити таким чином свій престиж. Нові ***панорамні*** об'єкти найкраще презентують агломерації з панорамних точок огляду. Візуальні презентації мають вигляд зверху зовсім інакший ніж знизу, з вулиці. Агломерації мають не повсякденний вигляд з оглядових майданчиків, яких є декілька, найбільша кількість їх в Дніпровсько-Кам'янській агломерації. Це житловий комплекс «Башти», з висотою понад 100 м; найбільший у Європі єврейський центр «Менора», з майданчика його 22-поверхової башти з висоти 77 м; торгівельно-розважальний центр «Мост - Сіті» та ін. З оглядових майданчиків дніпровських хмарочосів, можливо побачити сучасні об'єкти ***забудови комфортного поселення з рисами садиб і міської інфраструктури*** – «Золоті ключі», що дозволяє стверджувати про процес субурбанізації.

Підземні об'єкти також є ознакою агломерацій і є привабливими для туристів. Існує міжнародне об'єднання дослідницьких центрів підземного простору мегаполісів (ACUUS), фахівці якого створюють проекти підземної інфраструктури. В Дніпровсько-Кам'янській та Криворізькій агломераціях поки-що неможливо стверджувати про широке використання підземного простору, але можна навести окремі вдалі приклади симбіозу наземної забудови, підземної інфраструктури й природного простору в рамках єдиного міського ландшафту. Підземні фасади будь-якого великого міста виконують життєво важливі функції, в першу чергу транспортні. Місто Дніпро має метрополітен, який функціонує з 1995 року (початок будівництва з 1982 року) і хоча його протяжність всього сім кілометрів, а кількість станцій – шість, значення метро важко переоцінити, оскільки з'єднується вокзал – залізничні ворота міста – з житловими масивами і групою промислових підприємств. Нажаль, підземні об'єкти метрополітену навряд чи можна назвати привабливими, естетичними, бо вони нагадують епоху «розвинутого соціалізму». Прикладом «підземних фасадів» є підземний трамвай у Криворізькій агломерації. XXI століття потребує нових підземних фасадів у вигляді паркінгів і підземних стоянок для автомобілів, які вкрай необхідні місту. Найкращим прикладом підземного об'єкту є набережна Дніпра, протяжністю 27 км. Але треба зауважити, місто Дніпро як будь-яке місто, що формувалось на берегах величезної ріки, приречене «вписуватись» у прибережні природні ландшафти. Дніпро виконує функцію домінанти, яка визначає тренди розвитку візуального вигляду міста. Набережна – головний та вагомий образ міста, який можна номінувати як ***прибережний***. Набережні Дніпра в Дніпровско-Кам'янській і Нікопольській агломераціях забезпечують зростання міста у просторі. Набережна м. Дніпра – транспортна, рекреаційна, комунікаційна артерія. Об'єкти Набережної краще розглядати з води або з семи мостів, що, як мереживо над Дніпром, з'єднують Лівобережну та Правобережну частину міста та прикрашають його. Вид з Дніпра дозволяє зрозуміти, що архітектурна складова міста влучно використовує не тільки природний рельєф: пагорби, балки, тераси, а й штучний. Так, житловий масив «Перемога» побудований на намивних грунтах на місці заболоченої підтопленої тераси Дніпра. Архітектурними домінантами величезного житлового масиву

«Перемога» виглядають 2 башти з монолітного керамзитобетону, що зведені методом ковзаючої опалубки. Це була в 1974 році найбільш висока житлова споруда в СРСР. «Перший дніпропетровський хмарочос» – приклад ***іменного*** об'єкта архітектора П. Нірінберга. Підземна частина набережної в Дніпрі з'явилась у проектних рішеннях наприкінці 50-х років XX ст., а реалізований проект в 60-і та 70-і рр. Вздовж Дніпра був прокладений загальний колектор для каналізаційної, водогінної, теплової та газової мереж. Основу «підземних фасадів» набережної створили зі шлаків металургійного заводу. Для їх перевезення була побудована спеціальна залізнична колія від відвалів металургійного заводу вздовж всієї майбутньої набережної. Не так давно на згадку про будівництво грандіозної набережної її прикрасив пам'ятник ініціатору будівництва Б. Мільману, який, крім того, керував будівництвом від його початку до самого кінця. До підземних презентацій агломерацій регіону відносяться й залізничні тунелі. Наприклад, в місті Дніпро є тунель довжиною близько 800 метрів в балці Тонельна, який прорізає один з найвищих міських пагорбів між житловими масивами. Освоєння підземних просторів агломерацій в останні роки стало можливим із залученням нових технологій. Так, об'єднання «Інтерпайп СТАЛЬ» в Дніпрі вперше в Україні збудувало підземну електричну кабельну лінію напругою 330 кВ, протяжністю 12,8 км на глибині більш 1,5 м. Будівництво виконувалось із запровадженням горизонтально-направленого буріння в складних умовах міської забудови та під руслом ріки Самари і під діючою державною залізницею. Наведені приклади дозволяють стверджувати, що освоєння підземного простору агломерацій є однією з умов стійкого розвитку міст для забезпечення комфортних умов проживання населення. Є в Дніпрі й підземні ***«міфічні»*** об'єкти. Академік Д.І. Яворницький у 1937 році писав, що «у 1914 році під час прокладання каналізаційних труб в місті Катеринославі, біля палацу Потьомкіна відкритий був на глибині сажені підземний хід, в якому можна вільно рухатись людині у весь зріст. Склепіння складене з цегли, характерної для XVIII століття» [5, с. 155]. Існують в місті й ***«завмерлі»*** об'єкти – ті, що виникли як престижні, брендові, парадні об'єкти, а потім «не склалося» через якісь обставини. Це відома недобудова готелю «Парус» (м. Дніпро), який будували з 1975, а в 1988 році будівництво зупинилося. З тих пір 28-поверхова споруда є найбільш тривалим «довгобудом» у місті, безцільно виситься над Дніпром і виконує функції незрозумілої архітектурної домінанти.

Втрачені об'єкти агломерацій Дніпропетровського регіону – об'єкти, яких вже немає, це «чорні втрати міста», ті, що зникли за різними обставинами, але деякі з них ***відтворені.*** Наприклад, їх можна побачити в єврейському центрі Дніпра «Менора» (арх. О. Сорін) – найкрупнішому в Європі і відкритому в 2012 році. Це визначна пам'ятка міжнародного рівня. «Менора», як унікальна споруда, несе багато символів єврейської культури. Будівля «Менори» складається з 7 башт, які символізують Храмовий семисвічник, а ще відповідає числу племен, які, відповідно до священного Писання, створили ізраїльський народ. Величні фасади двох семиповерхових башт, двох дванадцятиповерхових, двох сімнадцяти поверхових та найвищої кутової 22-

поверхової башти, прикрашають центр міста. Особливо виразно «Менора» виглядає в нічний час внаслідок високохудожнього освітлювання.

Відтвореними фасадами умовно можна назвати так звані старі – нові об'єкти або краще можна їх назвати ***«оновлені» або відреставровані*** об'єкти, що відтворені на старих будівлях сучасними методами. Наприклад, на головному проспекті Дніпра є торгівельний комплекс (ТК) «Бібліотека»-будинок XIX століття, в якому донедавна розміщувалась міська бібліотека. Зупинимось й на ***віртуальних*** об'єктах Дніпропетровських агломерацій. Віртуальний в перекладі означає той, що не існує, але можливий. ***Віртуальні*** об'єкти в сучасному розумінні ті, що не реалізовані в матеріальному вигляді, але існують або існували в проектах, задумах, мріях. Найбільш брендовими віртуальними об'єктами можна вважати проекти головних суспільних споруд Катеринослава (нині Дніпра), які були запропоновані першим зодчім Клодом Геруа – за «модою» того часу у вигляді грецьких та римських будівель у стилі класицизму. Клод Геруа – визнаний архітектор, академік французької та російської академії мистецтв. Від проектів К. Геруа залишилося креслення Храма Преображення Господнього, який уявляв собою величезну п'ятинефну базиліку з масивним куполом, восьмиколонним портиком коринфського ордеру на головному фасаді і шестиколонними портиками на бокових фасадах. Реалізований Храм Преображення Господнього зовсім іншим, але теж відомим зодчим А.Захаровим (до речі автором проекту Адміралтейства в Санкт-Петербурзі), зовсім в інших розмірах і в інший час. Сучасний Преображенський Собор, що прикрашає Соборну площу міста, яка знаходиться на вершині центрального міського пагорба, можна віднести до ***релігійних візуальних презентацій*** міста. До ***віртуальних*** об'єктів Нікопольської агломерації можна віднести Чортомлицьку Січ, яку прозвали Сірковою, на честь І. Сірка, який найдовше з усіх полководців перебував на гетьманській посаді. Територіально Січ знаходилась на острові Чортомлик, тепер біля села Капулівка Нікопольського району.

Промислові візуальні презентації характерні для всіх існуючих агломерацій Дніпропетровського регіону, які є старопромисловими, мають планування, що стихійно склалося, для якого характерним є промислові будівлі з типовими фасадами і поселеннями. Якщо розглянути агломерації з висоти пташиного польоту – чітко можна бачити «промислову корону» агломерацій з різновіковими промисловими об'єктами. Брендові сучасні ***індустріальні (промислові)*** об'єкти ***Дніпра*** асоціюються з ***«космічними візуалізаціями»,*** оскільки місто є центром ракетно-космічної галузі України. До нових промислових об'єктів віднесемо як приклад своєрідне «місто в місті» – індустріально-селітебне утворення, з яким пов'язана ракетно-космічна біографія міста – Південний машинобудівний завод ім. О. М. Макарова – підприємство з виробництва ракетно-космічної техніки та технологій оборонного, наукового та народногосподарського призначення. Відносно стара металургійна промисловість, яка виникла в місті в кінці XIX століття, теж має нову візуальну презентацію. Як приклад, наведемо «Інтрепайп – Сталь» – найкрупніший інвестиційний проект, перший електросталеплавильний

комплекс з виробництва круглої стальної заготовки в Східній Європі, побудований з нуля в Україні за останні 40 років. Перша плавка відбулась в 2012 році. Підкреслимо, що вперше в Україні на «Інтрепайп – Сталь» були створені сучасні ***арт-інсталяції*** сучасним датсько-ісландським художником Олафуром Еліасоном, які журналісти називають чудом в урбанізованому світі. Незвичайні, практично космічні промислові ландшафти мають криворізькі кар'єри, шахти, провалля, історико-промислові об'єкти, що приваблюють і формують Криворізьку агломерацію як зразок для розвитку індустріального туризму.

Сакральні об'єкти (від лат. Sacrum – священний) або р*елігійні* об'єкти агломерацій Дніпропетровського регіону – свідчать про відображення в культурній спадщині багатонаціонального соціума, його національних та конфесіональних традицій. На головному проспекті Дніпра можна побачити візуальні презентації православних храмів, лютеранської церкви, католицького костелу і «Менори» – релігійного і культурного центра єврейського життя Дніпра. Величний центр «Менора», збудований в мегаполісі, де мешкає більш 50 тисяч осіб єврейської громади, про яких яскраво пишуть журналісти: «В місті відчувається українсько-російсько-єврейський пряний етнічний коктейль».

Розглянувши візуальні презентації агломерацій Дніпропетровського регіону [1, 346-356] можна констатувати, що вони формують громадянську гордість місцевих мешканців, вони є своєрідними стимулами зі сприяння розвитку туризму, а саме, результати дослідження можуть бути використані туристичними агентствами для розробки тематичних екскурсій агломераціями, для розробки туристичних маршрутів, в цілому сприяють підвищенню конкурентоспроможності та економічному успіху, розвитку рекреаційних функцій агломерацій.

Список використаних джерел: *1. Зеленська Л. І. Нові фасади міста Дніпра [Текст] / Л. І. Зеленська. – Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін Київ: Видавництво «Фенікс», 2017. – с. 346–356.; 2. Мезенцев К. Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін [Текст] / К. Мезенцева, Я. Олійника, Н. Мезенцевой. – Київ: Видавництво «Фенікс», 2017. – 438 с.; 3. Олійник Я. Б. Територіальна ідентичність населення Подільського регіону: монографія [Текст] / Я. Б. Олійник, О. М. Гнатюк. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2017. – 223 с.; 4. Руденко Л. Г. Класифікація міжнародних функцій міст та їх прояв в Україні [Текст] / Л. Г. Руденко, І. Г. Савчук // Український географічний журнал. – 2014. – № 4. – С. 38-45. – Бібліогр.: с. 44–45.; 5. Яворницкий Д. И. История города Екатеринослава. [Текст] / Д. И. Яворницкий. – Д.: Промінь, 1989. – 197 с.*

УДК 911.3

ТЕРИТОРІЛЬНА ОЦІНКА ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

С. М. Шевчук
S_Sevchuk@online.ua
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна

М. Ю. Погрібняк
mr.pohribniak@gmail.com
студент IV курсу історичного факультету, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна

Проблема відсутності ґрунтовних соціально-економічних досліджень будь-якої території не дає можливості здійснювати вдалу регіональну політику як у окремих її частинах, так і на території в цілому. Подібні дослідження повинні здійснюватися систематично, адже соціально-економічні явища не є перманентними. В сучасному світі майже всі процеси є швидкоплинними та швидкозмінними, тому роль цих досліджень – надання достовірних даних для здійснення своєчасної, а головне ефективної регіональної політики, що призведе до стабільного розвитку територій. Одним із напрямків таких досліджень є оцінка якості життя населення (ЯЖН). ЯЖН – це категорія, що характеризує умови життєдіяльності та розвитку населення у конкретному середовищі з точки зору його здатності забезпечувати відновлення і збалансований розвиток суспільства [1]. ЯЖН є основою комплексної соціально-економічної політики на будь-якій території.

Мета даного дослідження – комплексне вивчення просторових особливостей ЯЖН Полтавської області. В основу дослідження покладено методику оцінки ЯЖН, розроблену проф. І. Гукаловою, котра була адаптована для дослідження відмінностей у ЯЖН між районами області. Ця методика являє собою сукупність індикаторів розділених на 6 груп: демосоціальні, соціально-економічні, економічні, соціально-інфраструктурні, соціально-культурні та екологічні. За допомогою цих індикаторів було здійснено оцінку ЯЖН районів Полтавської області. Оцінивши адміністративні райони Полтавської області за цими індикаторами є підстави для їх класифікації за ЯЖН (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація районів Полтавської області за якістю життя населення

№ п/п	Назва групи (кількісні рамки)	Назва району	Кількість набраних балів
1.	З дуже високою ЯЖН (166 – 185 балів)	Машівський	182
		Диканський	173
		Полтавський	168
		Решетилівський	166
		Шишацький	166
2.	З високою ЯЖН	Котелевський	161

	(146 – 165 балів)	Великобагачанський	159
		Кременчуцький	157
		Гребінківський	154
		Козельщинський	152
3.	З середнім рівнем ЯЖН (126 – 145 балів)	Новосанжарський	142
		Оржицький	142
		Семенівський	141
		Карлівський	134
		Кобеляцький	133
		Пирятинський	132
		Глобинський	128
4.	З низькою ЯЖН (106 – 125 балів)	Чорнухинський	117
		Чутівський	114
		Миргородський	113
5.	З дуже низькою ЯЖН (85 – 105 балів)	Гадяцький	101
		Хорольський	100
		Лохвицький	99
		Зіньківський	93
		Лубенський	85

Класифікація районів показує, що між групами районів і між районами в межах певної групи існують розриви у ЯЖН. Для прикладу, між Миргородським – останнім районом четвертої групи, та Гадяцьким – першим районом п’ятої групами ми можемо спостерігати різницю у 12 балів. Більшість районів Полтавської області мають високі показники ЯЖН, а саме: 10 районів мають дуже високий та високий рівень ЯЖН; доволі високі показники мають також 3 із 7 районів групи з низькою якістю життя населення – Новосанжарський, Оржицький та Семенівський; і лише 8 районів мають низький та дуже низький рівень ЯЖН (Рис. 1).

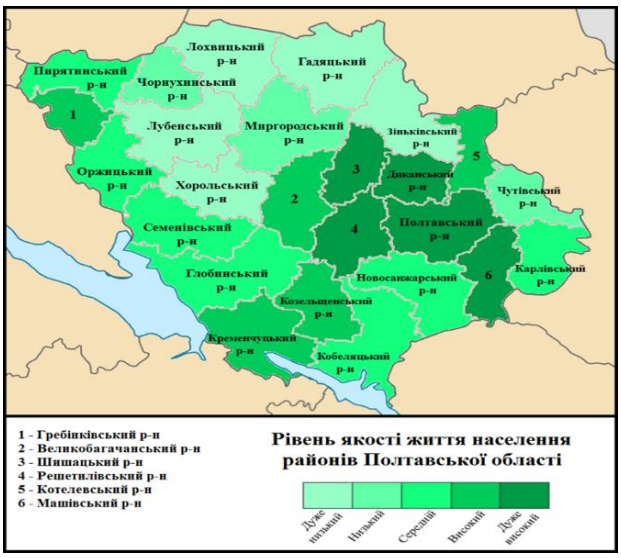

Рис. 1. Картосхема «Рівень ЯЖН районів Полтавської області».

Адміністративні райони із найвищими показниками ЯЖН зосереджені навколо м. Полтави як осередка соціального, економічного та культурного життя області. Встановлено, що загальною є тенденція зміни рівня ЯЖН із південного сходу та заходу на північний схід.

В межах Полтавської області нами виділено три макрорегіони за ЯЖН: Центрально-Східний, Південно-Західний та Північний (Рис. 2).

Рис. 2. Картосхема «Макрорегіони Полтаської області за ЯЖН»

Центрально-Східний регіон включає 10 районів області. На фоні інших, виділяються Полтавсткий район із м. Полтава, котрий виконує функції районоформуючого ядра й одночасно є полюсом зростання цієї території, а також Машівський, Диканський, Шишацький та Решетилівський райони, котрі відносяться до групи із дуже високою ЯЖН. Інші райони, розташовуючись навколо ядра, мають нижчий рівень ЯЖН. Умовно до цього регіону належить і Чутівський район, ЯЖН у якому є найнижчою, що пояснюється низьким рівнем індикаторів соціально-економічної та соціально-інфраструктурної груп ЯЖН.

Південно-Західний макрорегіон має два районоформуючих ядра – міста Кременчук та Горішні Плавні з одного боку та місто Гребінка з іншого. Серед 8 районів, що входять до його складу, окрім ядер виділяється Козельщенський район, котрий має також високий рівень ЯЖН. Ці три райони виділяються високим рівнем індикаторів демосоціальної та соціально-економічної груп ЯЖН. Інші райони Південно-Західного макрорегіону мають дещо нижчі показники всіх груп ЯЖН. Вони формують основу групи районів із середнім рівнем ЯЖН.

Північний макрорегіон об’єднує 7 районів Полтавської області із найнижчою ЯЖН. Районоформуючим ядром є місто Миргород. Вищий рівень

ЯЖН за інші має Чорнухинський район. Загально низький рівень ЯЖН цих районів пояснюється сукупно нижчими показниками груп індикаторів ЯЖН, зокрема соціально-економічної та соціально-інфраструктурної.

Отже, різниця між адміністративними районами у ЯЖН призводить до виникнення ряду соціально-економічних проблем. В такому випадку не може йти мови про сталий розвиток території Полтавської області в цілому. Тому актуальними залишаються дослідження, котрі вказують на недоліки та надають рекомендації щодо подальшої ефективної регіональної політики.

Список використаних джерел: *1. Гукалова І. В. Статус категорії «якість життя населення» в географії і сучасна її динаміка у регіонах. Український географічний журнал. 2013. № 4. С. 48–55.*

УДК: 911.375 : 316.3

СОЦІАЛЬНА ПІДСИСТЕМА МІСТА ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ

Т. Л. Меліхова
t_melihova@ukr.net
кафедра фінансів і економіки природокористування, Національний університет водного господарства і природокористування, м. Рівне, Україна

Порядком денним розвитку сучасних міст є сталий розвиток, який забезпечується взаємодією підсистем міста, насамперед екологічної, економічної та соціальної. Не дивлячись на те, що соціальну підсистему у складі міста виділяють ряд авторів (О.А. Карлова, Р.Е. Гуляк, С.А. Покляцький, Г.П. Підгрушний, В.Ф. Стольберг, та інші), але, як зазначає Г.П. Підгрушний, дана підсистема не знайшла належного висвітлення в науковій літературі з урбаністики [12]. Розділяючи погляд Т.М. Дрідзе, вважаємо складність досліджень соціальної системи (підсистеми) полягає в тому, що ми можемо оцінити кількісні характеристики групової структури міста за етнічними, релігійними та іншими характеристиками, але якісна сторона взаємодії людини з її природним, культурним, соціальним оточенням (етнічні, родинні, сусідські, політичні, професійні, дозвільні, релігійні взаємозв'язки) залишаються поза увагою дослідників міста [5]. Як наслідок, відсутність розуміння суті через обмеженість досліджень якісних характеристик соціальної підсистеми міст, а також кількісних через недостатність інформації у статистичних джерелах за різними соціальними групами міста є однією з вагомих причин слабкої розкритості соціальної підсистеми міста. Крім того, доволі часто соціальну підсистему ототожнюють з соціальною інфраструктурою. Що ж являє собою соціальна підсистема міста та які її особливості?

Як відомо, кожна складна система, до якої належить і місто, містить в собі системи нижчого рівня або підсистеми. Кожна соціальна система (особистість, групи людей, спільноти, соціум) може бути складовою системи вищого рівня [7]. Тому при дослідженні соціальної підсистеми міста та її особливостей охопили й розгляд міста як соціуму і соціальної системи.

Оскільки однією з проблем, з якою зіштовхнулися, досліджуючи теоретичні аспекти соціальної підсистеми міста, є те, що в науковій літературі частіше зустрічаються терміни соціум, соціальна система, які застосовуються до регіональних систем або суспільства загалом.

Так, Л.Н. Немец, К.А. Немец, К.Ю. Сегіда, Ю.Ю. Сильченко виділяють соціогеосистему, яка містить, поряд з іншими елементами, різні за рівнем узагальнення та ієрархії соціальні елементи або підсистеми [8, 9, 10]. Такий підхід дозволяє, по-перше, уникнути дискримінації між елементами системи «господар» (головний) – середовище (підлеглий); по-друге, система виступає як ландшафтне середовище формування і розвитку властивостей соціуму, його менталітету, відносин до інших соціальних підсистем і довкілля під впливом різних факторів, які мають просторово-часовий географічний вимір і, в свою чергу, залежать від соціуму. Відмінністю соціальних систем є те, що їхніми складовими виступають люди, які наділені свідомістю, розумом і тому здатні взаємодіяти між собою та з навколишнім середовищем цілеспрямовано, використовуючи різні інформаційні канали і зв'язки [10, С. 17]. Крім того, для соціальних підсистем характерна властивість актогенезу, завдяки якій вони здатні цілеспрямовано перетворювати природні підсистеми для задоволення людиною власних потреб. Вони, як і природні підсистеми, наділені просторово-часовими закономірностями розвитку і характеризуються:

- складною ієрархічною структурою;
- динамізмом;
- дезорганізацією і організацією – взаємопов'язаними тенденціями розвитку;
- цілеспрямованим управлінням;
- здатністю до генерації, поширення і реалізації нових ідей. В результаті функціонування соціуму накопичується інформація. Кількість накопиченої соціумом інформації пропонують розглядати як показник рівня розвитку соціуму та як інформацію, що відображає потенційні можливості соціуму до подальшого розвитку з врахуванням потреб людини.

З соціумом соціальна підсистема міста асоціюється й в Г.П. Підгрушного – спільність людей, що проживають на певній території, які на основі певних критеріїв (демографічних чи соціальних) об'єднуються в групи. Соціальна підсистема є ключовою, складовою компонентної структури міста і чинником його розвитку. Покомпонентний розгляд складу соціальної підсистеми міста автором певною мірою ототожнюється з поняттям соціальної структури суспільства. Соціальна структура являє собою «сукупність соціальних (клас, трудовий колектив, група, прошарок), соціально-демографічних (молодь, пенсіонери), професійно-кваліфікаційних, територіальних (тип поселення) і етнічних спільнот, пов'язаних відносно стійкими взаємними відносинами між ними» [12, с. 40]. Дане різноманіття відображає складну структуру соціальної підсистеми міста та підтверджує те, що дана підсистема досліджує людину в місті, її взаємозв'язок і взаємодію між собою та з іншими компонентами системи в процесі розвитку міста, формуючи, таким чином, соціальні угрупування.

Як «сукупність групи людей поєднаних певними відносинами, зумовленими історично мінливими способами виробництва матеріальних і духовних благ, спільною територією проживання, що характеризує соціальні втрати, а також ступінь ризику зіткнення з непередбаченими та небажаними наслідками» [1, с. 54] розглядається соціальна складова в еколого-економічній системі при дослідженні комплексного природокористування. Соціальна складова походить від поняття «соціум». До компонентів даної складової належать демографічні, етнічні та соціальні, які взаємопов'язані між собою. При розгляді соціальної підсистеми в складі соціально-економічної системи її характеризують, як відносно автономну групу людей з чітко структурованою спільною діяльністю, яка функціонує для реалізації соціальних інтересів [2, 13]. При цьому автори зазначають, що соціальна система нерозривно пов'язана з економічною і дані дві системи не можуть розглядатися окремо одна від одної. Щось подібне спостерігається й в розрізі міста – соціальні угрупування, спільноти людей, що існують на території міста, пов'язані з певним видом виробництва матеріальних і духовних благ, спільною територією проживання, корпоративними відносинами між елементами системи. Дані угрупування людей є одночасно елементами бізнесу і соціуму. В економічній підсистемі міста вони є трудовими ресурсами, в соціальній підсистемі – соціальними угрупуваннями.

Як соціальну систему місто розглядає Г.О. Горбань, зазначаючи, що вона являється «єдністю, яка зумовлена корпоративними відносинами її елементів на мікро- і на макрорівнях, від узгодженості яких залежить стабільність розвитку даної системи» [4, С. 53]. Увага акцентується на людині, діяльність якої через зв'язки і стосунки з іншими людьми утворює соціально-територіальну спільність та інтегрує підсистеми міста через взаємозв'язки і взаємодію між ними в єдину систему. Система належить до цілісних, відкритих, динамічних, саморегулюючих. В даній системі домінують природні та психологічні чинники, які забезпечують відтворення людського потенціалу.

Відповідно, між людиною і довкіллям, що її оточує, безперервно відбувається обмін речовиною, енергією та інформацією [5]. Основним механізмом, що забезпечує даний процес, є соціальна комунікація, завдяки якій в соціумі людьми створюються і розробляються норми, правила поведінки, діяльності, спілкування і взаємодії людей з довкіллям. Людина організовує середовище свого життя і діяльності (від локального до глобального) та одночасно є зв'язуючою ланкою між екологією, економікою і культурою системи. В соціокультурному динамічному просторі, яким являється й місто, згідно Т.М. Дрідзе, взаємодія людини з оточуючим її світом опосередковується не лише з соціальною структурою (соціально-груповим і демографічним зрізом), з соціальною інфраструктурою, але й життєвими ситуаціями людей і соціокультурними ситуаціями, що витікають з них [5]. Даний процес охоплює представників різних соціальних угрупувань і рівнів, таким чином, вказуючи на складність соціуму і зв'язків в ньому. Люди мінливі відповідно до середовища існування, змінюючи за період життя власні ролі та дії [11, 15]. Соціальна система є сукупністю взаємодій або ролей, якими суб'єкти об'єднані для

досягнення певної мети [11], а інституалізовані моделі поведінки, що діють в межах соціальної системи, задовольняють певні потреби людини. Так, перші міста формувалися в результаті об'єднання людей задля реалізації певної, переважно базової, потреби – захист від ворогів, виробнича діяльність тощо. В основі формування перших міських поселень були родинно-племінні, общинні структури, які з розвитком міста трансформувалися у виробничі колективи, професійні спілки, політичні партії тощо. Отже, соціальна система створена людьми та їхніми спільнотами, в які вони об'єднуються на основі виробничо-економічних, політичних і культурних та інших зв'язків, що мають просторово-часовий і географічний вимір.

Для міста як соціуму, соціальної системи чи підсистеми характерна така властивість як самоуправління – «виходячи з функціонального підходу…доцільно виокремити елемент, чи групу елементів системи, які здійснюють управління нею» [13, с. 26]. Управління найбільше впливає на зв'язки і процеси в соціальній системі. Воно забезпечує зміну зв'язків між елементами соціальної системи, підсистеми при переході її з одного стану в інший. Крім того, управління задля задоволення потреб своїх елементів (людини, групи людей, асоціацій тощо) виконує в системі регулятивні функції. Воно спрямоване на створення сприятливих умов для життя людини шляхом забезпечення можливостей людини, соціальних груп задовольняти власні потреби та формувати, підтримувати, розвивати соціальні системи, наприклад колектив підприємства чи організації, громаду міста тощо.

Проте зустрічаються випадки, коли соціальну систему, підсистему міста ототожнюють з соціальною інфраструктурою. Згідно з К.Б. Герасимова соціальна підсистема не ідентична соціальній інфраструктурі, яка є частиною соціальної сфери та одночасно складовою й економічної системи, підсистеми [3, с.13]. Функціональне призначення інфраструктури – «надання населенню матеріальних та нематеріальних послуг щодо задоволення різноманітних його потреб, створення якісних умов його помешкання» [6, С. 143]. Відповідно, соціальна інфраструктура є складовою господарського комплексу країни поряд з виробничою, ринковою та інституціальною інфраструктурою. Соціальну інфраструктуру поділяють на соціально-побутову і соціально-культурну. В свою чергу, соціально-побутова включає такі підрозділи: житлове господарство (житловий фонд та організації, які безпосередньо його обслуговують), комунальне господарство в частині обслуговування населення (водопровід, каналізація тощо), місцеві транспорт і зв'язок, торгівлю, громадське харчування та побутове обслуговування населення. Соціально-культурна інфраструктура міста складається з таких підрозділів: охорона здоров'я, соціальне забезпечення, культура, фізкультура і спорт. Інфраструктура служить життєзабезпеченню людини, враховуючи її потреби.

Враховуючи сказане, соціальна підсистема міста має такі особливості:

- складну ієрархічну структуру;
- просторово-часові закономірності розвитку;
- складовими системи є люди, які наділені свідомістю, розумом і тому здатні цілеспрямовано взаємодіяти між собою та з навколишнім середовищем;

- в системі спостерігається домінування природних і психологічних чинників, які забезпечують відтворення людського потенціалу;
- поєднуються дезорганізація і організація;
- здатність до генерації, поширення і реалізації нових ідей;
- об'єднання людей в спільноти, угрупування здійснюється на основі виробничо-економічних, політичних і культурних та інших зв'язків, що мають просторово-часовий і географічний вимір;
- здатність до самоуправління;
- управління виконує регулятивну функцію;
- поведінка людини та соціальних груп, спільнот системи детермінується певними соціальними позиціями, в основі яких лежить мотивація щодо задоволення власних інтересів та потреб;
- існування і розвиток даної системи визначаються ресурсним потенціалом міста і зовнішнім середовищем.

Отже, соціальна підсистема – це цілісна просторово-часова сукупність людей та соціальних спільнот, єдність і різноманіття яких визначається характером взаємозв'язків і взаємовідносин власне міста. Дана підсистема міста у взаємодії з іншими підсистемами формує трудовий, інтелектуальний, інноваційний, інформаційний потенціал його розвитку, забезпечує його відтворення. Вже нині міста конкурують за інтелектуальні ресурси. Відповідно, майбутнє міст залежить від складу і розвитку соціальної підсистеми.

Список використаних джерел: *1. Балджи М. Д. Організаційно-економічні засади комплексного природокористування на регіональному рівні : Монографія. Одеса: Атлант, 2010. 500 с.; 2. Береговая И. Б. Управление качеством и конкурентоспособностью социально-экономических систем: учеб. пособие. Челябинск : Изд-кий центр ЮУрГУ, 2015. 227 с.; 3. Герасимов К. Б. Моделирование социальных систем: учеб. пособие. Самара: Из-во Самарский гос. аэрокосм. ун-та, 2010. 88 с. – URL : http://repo.ssau.ru/bitstream/Uchebnye-posobiya/Modelirovanie-socialnyh-sistem-Elektronnyi-resurs-ucheb-posobie-D1%85.pdf.;*
4. Горбань Г. О. Особливості соціально-психологічного аналізу життєдіяльності міста як соціальної системи. С. 48-56. – URL: http://www.appsychology.org.Ua/data/im/v7/i37/8.pdf. 5. Дридзе Т. М. На пороге экоантропоцентрической социологии. В книге Алексеев А. Н. Драматическая социология социологическая ауторефлексия в 4-х томах, Т.4. СПб: Норма, 2005. – С. 172-182.: 6. Економіка міст: Україна і світовий досвід. К: Основи, 1997. 175 с.*.7. Ілляшенко О. В., Шкарупета О. О. Соціальна система як об'єкт безпеки. // Зб. наук. праць. Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. ХДУХТ, 2018. Вип. 1 (27). – С. 233-246.; 8. Немец К. А. Информационное взаимодействие природных и социальных систем. Монграфия. Харьков: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005. 428 с.; 9. Немец Л., Сегида К., Немец К. Методика суспільно-географічного дослідження демографічного розвитку регіональної соціогеосистеми (на прикладі Харківської області).// Наукові записки. Економічна і соціальна географія. 2012. № 1.– С. 73-80 с.; 10. Немец Л. Н., Сегида Е. Ю., Сильченко Ю. Ю. Основы социальной географии: учеб. пособие. Харьков, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 2014. 112 с.; 11. Парсонс Т. Социальные системы // Вопросы социальной теории. 2008. Том II., Вып 1(2) – С.38-71. – URL: http://iphras.ru/uplfile/root/biblio/vst/2008/parsons.pdf.; 12. Підгрушний Г. П. Проблеми діагностики міст при розробці стратегій їх розвитку // Науковий вісник Херсонського державного університету: Серія Географія. 2016.Вип. № 4. – С. 37-42.; 13. Фоміцька Н. В. Підходи до визначення властивостей та складових соціальних систем // Актуальні проблеми*

державного управління. 2015. № 2. – С.24-30.; 14. Ходаков В. Е., Соколова Н. А., Крючковский В. В. Природно-климатические факторы и развитие социально-экономических систем: Монография. Херсон: Гринь Д.С., 2015. 344 с.; 15. Plotnicow L. Strangers to the city. Pittsburg, 1971, p. 11.

314.113(100)

ДЕМОГРАФІЧНА ПОЛІТИКА В КРАЇНАХ СВІТУ: СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ЗАХОДИ

О. А. Федій
fediy.alexander@gmail.com
кафедра географії та методики її навчання, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, г. Полтава, Украина

К. О. Грінько
vtatusenko@gmail.com
студентка IV курсу історичного факультету спеціальності «Географія», Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, г. Полтава, Украина

Розвиток сучасного світу залежить від кількісних та якісних параметрів життєдіяльності населення. Оцінка чисельності населення та його вплив на економіку, соціальну сферу має в наукових колах неоднозначні підходи. Але більшість демографів наголошують про необхідність регулювання чисельності населення в окремих країнах та світі в цілому.

Демографічна політика – це цілеспрямована діяльність державних органів та інших соціальних інститутів у сфері регулювання процесів відтворення населення. Вона покликана впливати на формування бажаного для суспільства режиму відтворення населення, збереження або зміни тенденцій у сфері динаміки чисельності і структури населення, темпів їх змін, динаміки народжуваності, смертності, сімейного складу, внутрішньої і зовнішньо міграції, якісних характеристик населення. Демографічна політика ґрунтується на комплексі різних заходів: законодавчих, економічних, виховних і пропагандистських. В економічно розвинутих країнах здійснюється виключно економічними заходами і спрямована на стимулювання народжуваності.

Демографічні процеси в сучасному світі розглядаються як складова найважливіших глобальних проблем. На глобальному рівні виділяють два типи демографічних проблем – «демографічний вибух» та «демографічна криза», що пов’язані із двома типами відтворення населення (рис. 1).

У країнах першого типу відтворення населення переважає демографічна політика, спрямована на підвищення народжуваності та природного приросту населення. У деяких країнах, де сильні позиції католицької церкви (наприклад, в Ірландії, Польщі) за її вимогам останнім часом в парламентах обговорюються закони, що передбачають кримінальну відповідальність для жінки, що перервала вагітність і лікаря, який зробив аборт. Прикладами країн, які проводять активну демографічну політику, можуть служити Франція чи Німеччина. Більшість країн другого типу відтворення в останні десятиліття

стало здійснювати демографічну політику, спрямовану на скорочення народжуваності та природного приросту населення. Мабуть, найбільші зусилля в цьому відношенні докладають дві найбільші країни світу – Китай та Індія [1; 2].

Рис. 1. Напрями демографічної політики

Широка кампанія з регулювання народжуваності в Китаї, що отримала назву «Одна сім'я − одна дитина», розгорнулася з 1979 року. У 2013 році китайська влада пом'якшила правило, дозволивши сім'ям мати двох дітей у разі, якщо один із батьків був єдиною дитиною в сім'ї. У 2015 році цей закон був відмінений по всій країні. До цього більшість міських пар могли мати тільки одну дитину, а сім'ям, які живуть у селах, дозволяли мати двох дітей, якщо первістком була дівчинка. Противники політики стримування вказують на посилення гендерного дисбалансу, називаючи його одним із найбільш катастрофічних результатів демографічного обмеження.

Демографічна політика в Індії проходить під схожим девізом: «Мала сім'я – щаслива сім'я». В другій половині століття Індії відбувається демографічний вибух, а у 1999 році її чисельність населення досягла позначки в 1 млрд. осіб. Щорічно у Індії народжуються приблизно 25 млн. немовлят.

Арабо-мусульманські країни Азії та Північної Африки не надають важливого значення питанням розробки і реалізації заходам щодо регуляції чисельності населення. Важливу роль відіграє релігія, що суворо засуджує

обмеження народжуваності та визначає суспільний статус чоловіка за кількістю дітей його сім'ї, адже рішення про народження дитини тут традиційно приймає чоловік, а не жінка. Туніс, Алжир, Єгипет, Марокко, Туреччина – країни ісламського регіону, що проводять інтенсивну демографічну політику.

Латинська Америка має високу народжуваність, навіть по міркам «третього світу» (за винятком Уругваю та Аргентини, де показники народжуваності були ближче до європейських).

Демографічна ситуація в Європі досить тривожна. Сучасні заходи демографічної політики Франції роблять істотний вплив на матеріальне становище сімей з дітьми. Базову допомогу на дитину призначається всім особам, що проживають у Франції та мають не менше двох дітей, незалежно від громадянства, на їхніх дітей у віці до 20 років, що проживають в країні. Розмір допомоги диференційований залежно від кількості дітей.

Політика Уряду Швеції спрямована на створення економічної самостійності жінок у шлюбі – кожна жінка має реальні можливості заробітку [6, с. 60]. На кожну дитину до 18 років виплачується допомога в розмірі 800 шведських крон на місяць. Велика увага приділяється в Швеції проблем планування сім'ї та сексуальної освіти молоді. В Італії однією з цілей демографічної політики є поліпшення становища жінок і турбота про сім'ю. Допомоги сім'ям виплачуються залежно від доходу. Розмір допомоги пропорційний доходу сім'ї та прямо пропорційний кількості членів сім'ї. Учням виплачується допомога до 25 років [5, с. 38].

У Німеччині, наприклад, для отримання допомоги на дитину достатньо, щоб один з батьків платив податки в даній країні. Розмір допомоги у більшості країн Євросоюзу залежить від віку дитини. При цьому тільки в Данії розмір допомоги зменшується зі збільшенням віку дитини. В інших країнах він збільшується. Поряд з цим у багатьох країнах є додаткові виплати для малолітніх дітей.

Демографічна політика в США виражена найменш чітко, в той час фактично створені умови для значного імміграційного приросту населення, а також застосовуються заходи податкової підтримки сімей з дітьми та різні регіональні і корпоративні програми сімейної політики. Тут менш гостра, ніж у Європі, проблема постаріння населення [3; 4].

В Україні зменшення чисельності населення через високі показники смертності і низькі показники народжуваності набула гострої демографічної кризи. Слід зазначити, що жодні демополітичні ініціативи не матимуть успіху без стабілізації соціально-економічної ситуації в країні, підвищення рівня життя населення, здійснення реальних кроків у вирішенні таких проблем як забезпечення сімей з дітьми житлом, подолання корупції у сфері освіти й охорони здоров'я та інших. В умовах значного зниження народжуваності, зростання смертності та погіршення здоров'я необхідно докласти максимальних зусиль для збереження населення України. Це має бути основним змістом демографічних стратегій держави сьогодні з комплексом заходів у законодавчій, економічній, освітній сферах.

***Список використаних джерел**: 1. Безуглий В. В. Економічна і соціальна географія зарубіжних країн: навчальний посібник для студентів вузів / В. В Безуглий. – К.: Академія, – 2007.– 704 с.; 2. Гудзеляк І. Географія населення: Навчальний посібник / І. Гудзеляк. – К.: Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 232 с.; 3. Максаковский В. П. Демографічна криза в сучасному світі // Географія ПС.– 2011. – №23.– С. 38–40.; 4. Прибіткова І. М. Основи демографії: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. / І. М. Прибіткова.– К., –128 с.; 5. Соціально-економічна географія світу: Загальна частина / За ред. С. П. Кузика. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Тернопіль: Підручники і посібники, 1998. – С. 100–133, 204–205.; 6. Ушкалов І. Демографічне сьогодення і майбутнє Європи // МЕ і МО.– 2011. –№6. – 150 с.*

УДК 556.537

ПРО МОЖЛИВІСТЬ СУДНОПЛАВСТВА НА РІЧКАХ ПОЛТАВЩИНИ

В. Г. Смирнова
virasmirnova0660@gmail.com,
ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава, Україна

В. С. Чирвона
vitally02ch@gmail.com
ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава, Україна

Інтеграція України до Європейського світу може здійснюватися також через інтеграцію українських внутрішніх водних шляхів до європейської системи, яка сприятиме забезпеченню кращих зв'язків між основними промисловими та сільськогосподарськими центрами, відкриттю нових можливостей для туристичного потенціалу країни, поліпшенню соціально-економічних умов для населення, у тому числі через створення нових робочих місць. Тому дуже привабливим було б здійснення судноплавства на Дніпрі та його лівобережних притоках у межах Полтавської області.

Варто нагадати, що судноплавство – це плавання суден водними шляхами, а внутрішні водні шляхи (ВВШ) – це річки, озера, водосховища, канали та інші водойми [2]. На більшості магістральних ВВШ гарантовані глибини перевищують 1,6 м, а на Дніпрі – 3,65 м. На середніх річках гарантовані глибини – 0,65-1,7 м. [7]. ВВШ на річках України мають необхідне навігаційне обладнання для безперешкодного та безпечного судноплавства – систему берегових і плаваючих знаків тощо.

Найбільшою судноплавною рікою у Полтавській області є ріка Дніпро. Судноплавство по Дніпру відомо ще з XVI ст. Здавна воно здійснювалось на байдаках, барках, берлінах, галерах, дубах і плотами. Перші пароплави на Дніпрі з’явились у 1823 р. До того часу відносять і заснування одного з найстаріших і найбільших річкових портів – м. Кременчук. Це було місце перевантаження різноманітних вантажів: зерна, лісу, солі тощо, що прямували вверх до м. Києва і вниз до Чорного моря [1]. Кременчуцький порт мав два пасажирські вокзали та 8 причалів на р. Дніпрі, р. Сулі та р. Ворсклі. Вже у 1854 р. пасажирські перевезення Дніпром за маршрутом Київ – Кременчук –

Катеринослав стали регулярними. Наприкінці 1950-х років на ріці з'явились швидкісні кораблі – «Ракети» на підводних крилах. З 90-х років спочатку регулярне, а потім і будь-яке, судноплавство стало занепадати. Річкові перевезення, утримання портових споруд, флоту стали нерентабельними. З 2010-х років річковий порт Кременчук та пристань (термінал) Градизьк отримали новий поштовх для розвитку судноплавства внаслідок капіталовкладень ТОВ СП «НІБУЛОН». За допомогою власного вантажного флоту (30 несамохідних суден і 12 буксирів) компанія тільки за 2015 рік перевезла внутрішніми водними шляхами майже 1,6 млн. тонн сільгосппродукції [7]. Щоправда, застаріле обладнання на гідротехнічних спорудах, причалах, непідготовленість водних шляхів, юридичні складнощі у водокористуванні створюють значні проблеми у розвитку судноплавства на Дніпрі.

Серед інших річок Полтавської області до категорії судноплавних нині відносять дві ріки: р. Сула від с. Липове до с. Тарасівка (64 км) та р. Ворскла від с. Світлогірське до м. Кобеляки (42 км) [2]. Історія перевезень дніпровськими притоками досить довга, але не дуже результативна. Довгий час існувала думка, що окрім річок Сула, Псел і Ворскла судноплавними були й інші малі річки, такі як Удай, Перевід, Хорол тощо. Основою для цього слугували, з одного боку, вказівки про численні знахідки залишків суден, якорів на берегах цих річок. З іншого боку, несумірно велика, у порівнянні з величиною русла ріки, ширина долини ріки, наводила на думку про значно більшу водомісткість річок у попередні роки [3]. Відомо також про топонімічні дослідження, які пов'язують утворення населених пунктів з місцями причалювання давніх козацьких суден. Наприклад, назву невеликого села Пришиб Кременчуцького району, що розташовано на малій, нині пересихаючій ріці Сухий Кобелячок, лівій притоці Дніпра, місцеві краєзнавці пов'язують з існуванням тут стародавньої пристані, до якої приставали козацькі «чайки».

Документальні підтвердження про можливість судноплавства на цих ріках відносяться тільки до початку Х1Х ст. В описах річок сучасної території Полтавщини за 70-80 роки XVIII ст. інформація про судноплавство на них відсутня [4]. Проте ідеї щодо розвитку внутрішніх водних шляхів хвилювали багатьох державних діячів і вчених. У 1802-1804 рр. інженером Горським за завданням уряду були виконані дослідження полтавських річок і розроблені проекти з'єднання річок Ворскла і Псел, Псел і Сейм, Сули і Десни для того, щоб «открыть способы соединить побочные реки Днепра прокопами, каналами…», для скорочення водного шляху до м. Риги [5]. Ці проекти не були реалізовані через велику вартість, мілководність річок та значну кількість штучних перешкод в руслах (козацьких млинів, загат). Дослідження фарватеру річок Сула, Псел, Ворскла у Х1Х ст. підтверджували можливість плавання по ним тільки невеликих суден. Наприклад, відомо про переміщення влітку 1844 р. водою плотів з будівельного лісу вверх по р. Сулі до с. Жовніне та по р. Пслу до с. Омельник [6].

Детальні експедиційні дослідження вченого Є. В. Оппокова [3], проведені у 1897 р. дозволили зробить йому висновок, що річки Полтавської губернії

непридатні для судноплавства, оскільки настільки мілководні, що на збільшення глибини шляхом розчищення відмілин немає ніякої надії, а штучні перешкоди в руслі (водяні млини, рибацькі загати) підсилюють процес обміління та перешкоджають руху водного транспорту.

На нашу думку, до архівних даних про судноплавство на річках Сула, Псел, Ворскла та малих річках в давні часи слід відноситись дуже критично. Одиничні факти спуску, чи підйому суден вниз по ріці у період весняного водопілля, заходи їх в пригирлові протоки на коротку відстань не дозволяють говорити про регулярне судноплавство.

Детальних досліджень стану русел цих річок за останні роки не проводилось. Виконані нами узагальнення даних спостережень Полтавського Гідрометцентру за рівнем води, власні спостереження за станом русел річок за допомогою космічних знімків Google Eath, аналіз опублікованих в мережі Інтернет технічних звітів туристів, що сплавлялись по річкам, показали, що на 2018 рік:

- Судноплавство на полтавських ріках Псел, Сула, Ворскла та їх притоках Удай, Хорол здійснюється переважно на рибальських човнах, спортивних байдарках, катамаранах та інших мілкосидячих суднах.
- Глибини, достатні для плавання сучасних суден (з осадкою 0,65-1,3 м), у літній період спостерігаються лише на коротких ділянках річок: на р. Сула від гирла (с. Липове) до с. Старий Мохнач (біля 42 км); на р. Псел від гирла до с. Кияшки (біля 10 км); на р. Ворскла від гирла до с. Лучки (біля 15 км).
- Глибини, достатні для плавання човнів, катамаранів з осадкою до 0,5 м спостерігаються на ділянках р. Псел та р. Ворскла від межі області, р. Сула від м. Лубни, р. Хорол від с. Хомутець, р. Удай від м. Пирятин до гирла.
- Невеликі значення витрати води та пов’язана з цим маловодність річок сприяють обмеженню періоду можливої навігації періодом травень-липень, менше – серпень. У період літньої межені глибина русла по фарватеру змінюється на перекатах від 0,2 м до 2 м, в плесах – від 1 м до 6 м.
- Інтенсивне заростання русел водною рослинністю в літній період, що спричинене забрудненням води та прогріванням її на мілководних ділянках, значно перешкоджають здійсненню судноплавства. Ріка Сула вище м. Лубни, наприклад, влітку перетворюється на суцільні зарослі рогозу з ділянками «цвітучої» води.
- Наявність численних природних та штучних перешкод в руслі (деревних заломів, рибацьких загат, гребель, залишків старих гребель, мостів), створюють серйозну перешкоду для сплаву. Такі ділянки потрібно долати сухопутним шляхом (обносити), що може бути неприйнятним для туристів.

Висновок. Розвиток туристичного, рекреаційного судноплавства на річках Сула, Псел, Ворскла, Хорол, Удай можливий, але при цьому слід враховувати наступні чинники: природні (малі глибини, короткий період

повноводдя, значну звивистість русла), техногенні (наявність гребель, дамб, інших споруд), екологічні (заростання русла та цвітіння води, сміттєво-деревні заломи біля споруд) та антропогенні (відсутність туристичної інфраструктури в прибережній зоні).

Список використаних джерел: *1. Естественные системы вод [на территории Полтавской губернии] // Арандаренко Н. И. Записки о Полтавской губернии, составленные в 1846 г. Ч. III. – Х. : Сага, 2011. – С.35–42.; 2. Про затвердження переліку внутрішніх водних шляхів, що належать до категорії судноплавних / Постанова КМУ N 640 від 12 червня 1996 р http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/640-96-%D0%BF.; 3. Оппоков Е. В. Речные долины Полтавской губернии: очерки работ экспедиции по орошению на юге России и западной экспедиции по осушению болот. Ч. II. – СПб : Художественная печать., 1905. – 446 с.; 4. Опис рік, озер, боліт та гір Київського намісництва 1785 р. // Описи Київського намісництва 70-80 р.: описово-статистичні джерела. – К. : Наукова думка, 1989. – С.161–173.; 5. Дучинский А. К. заботам князя Алексея Борисовича Куракина о судоходстве рек в Малороссии // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. Вып. 11. – Полтава, 1914. – С.51–58.; 6. Возможность судоходства на реках Суле, Пслу и Ворскле // Прибавление к Полтавским губернским ведомостям. – Полтава, 1845. №34. - С.317.; 7. Яцик А. Водні шляхи / Енциклопедія сучасної України. http://esu.com.ua/search_articles.php?id=27326.*

629.33(477)

АВТОМОБІЛЕБУДУВАННЯ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

О. А. Федій
fediy.alexander@gmail.com
кафедра географії та методики її навчання, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, г. Полтава, Украина

В. М. Татушенко
vtatusenko@gmail.com
студент IV курсу історичного факультету спеціальності «Географія», Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, г. Полтава, Украина

Машинобудування в сучасній економіці є індикатором розвитку країни. Воно є однією із галузей «авангардної трійки», так як забезпечує інші галузі засобами виробництва, оновлює і відтворює їхню матеріальну базу. Машинобудування є рушійною силою розвитку науково-технічного прогресу.

Успіх в економіці держави великою мірою залежить від частки експорту машинобудівної продукції. Найбільшими експортерами продукції галузі у світі є США, Японія, Німеччина і Китай, які мають найпотужніші економіки світу.

Українське машинобудування знаходиться в надзвичайно складній ситуації. З одного боку, країна має давні традиції у виробництві багатьох видів техніки, обладнання, механізмів. З іншого боку, матеріально-технічне оснащення та рівень технологій відштовхує Україну на периферію у виробництві найсучаснішої техніки. Станом на 1991 рік Україна мала одну із найпотужніших економік у Європі, що забезпечувалося наявністю потужної

машинобудівної галузі. Ще 10 років тому в Україні були представлені ряд провідних компаній світу (рис. 1).

Виробництво легкових автомобілів в Україні зазнало катастрофічного спаду. Єдиним варіантом вирішення даної проблеми може бути відкриття заводів іноземних автовиробників на території України (як приклад, відкриття заводу «Єврокар» компанії Skoda). Ще декілька років тому «АвтоЗАЗ-Daewoo» був найбільшим іноземним інвестиційним проектом автомобілебудівної галузі в Україні. Про відкриття своїх підприємств в України говорили представники Mercedes, Renault, Opel, Ford, Citroen. Але всі ці компанії створили дочірні компанії в інші державах, які висловили чітку позицію щодо розвитку автомобілебудування.

В Україні є 2 підприємства, що виробляють вантажні автомобілі – «АвтоКрАЗ» і корпорація «Богдан».

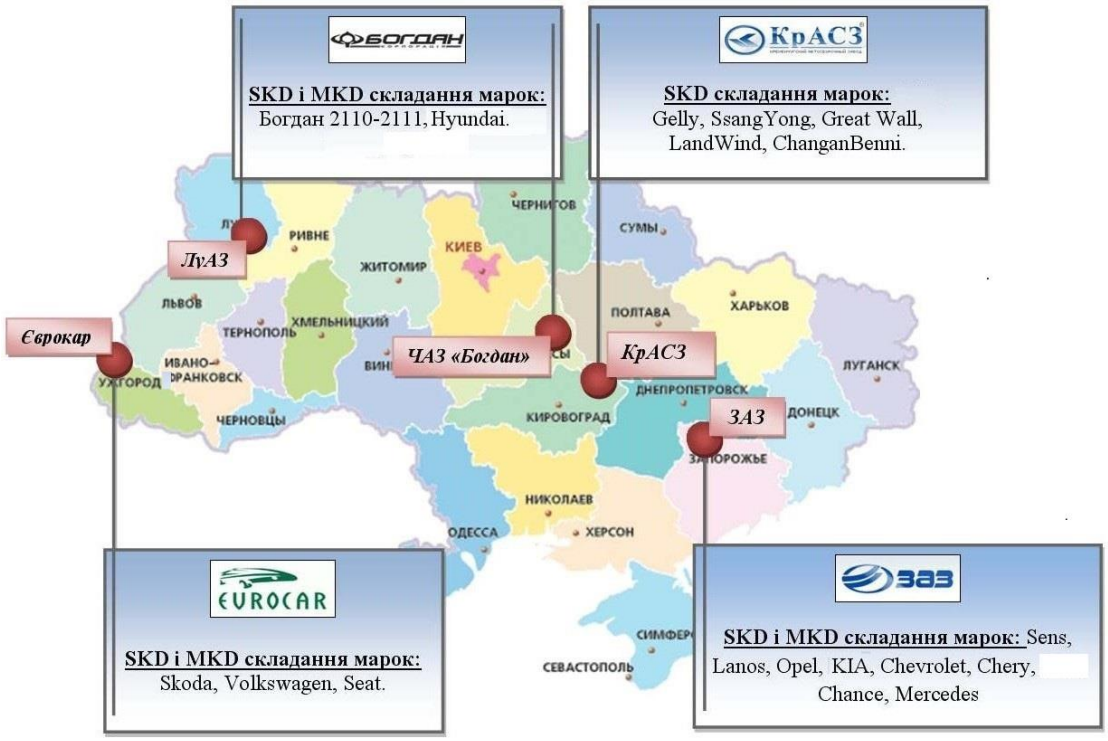

Рис. 1. Автомобілебудування в Україні

Найбільша концентрація автомобілебудівних підприємств характерна для Центрального регіону: КрАЗ, Південмаш, «Черкаський автобус». Особливо низький рівень розвитку цієї галузі характерний для західних (окрім Закарпатської, Львівської та Волинської) та південних областей (окрім Запорізької). Водночас більшість підприємств розташовані у великих містах. Це пояснюється наявністю розвиненіших транспортних шляхів у містах, достатньою кількістю кваліфікованих кадрів. Так, із усіх підприємств галузі лише «Єврокар» та Часівоярський автобусний завод розташовані не у великих населених пунктах [2].

Загалом автомобілебудівна галузь представлена у всіх регіонах України. На сьогодні в Україні залишилося 7 діючих підприємств: «Єврокар»,

«Електрон», корпорація «Богдан», Чернігівський автозавод, КрАЗ, ЗАЗ (включаючи Мелітопольський моторний завод) та Часівоярський автобусний завод. Проте навіть із 7 названих підприємств: «ЗАЗ» не випускає легкові авто, КрАЗ засекретив дані, тому важко говорити про виробництво на підприємстві [3; 4].

Сьогодні усі без виключення підприємства автомобілебудування в Україні зменшили обсяги виробництва, а деякі з них і взагалі перестали виробляти високоякісну продукцію. Через відсутність коштів, високу ціну на матеріали більшість підприємств працюють в збиток. Також страждають і робітники галузі – починаючи за останні роки їх чисельність скоротилася на 80%.

Сьогодні автомобілебудування України не може задовольнити потреби держави у власній продукції, при цьому технічний і технологічний рівень розвитку галузі значно знизився. Про стан автомобілебудування яскраво говорить наступний факт: на кожну 1000 жителів українські підприємства виробляють 0,2 автомобіля. При цьому ще 10 років тому цей показник становив 9,1 одиниць.

Українська автомобілебудівна продукція майже не користується попитом ні на внутрішньому (особливо легкові автомобілі), ні на зовнішньому ринку. Так, у грудні 2017 року в Україні було продано 9179 авто, з них лише 164 – українського виробництва. Для того, щоб подолати основні проблеми підприємствам автомобілебудівної промисловості треба запозичувати і використовувати технології іноземних автовиробників, залучати більше коштів у галузь та модернізувати підприємства.

Для українського автомобілебудування існує декілька шляхів розвитку.

Перший шлях – залучення іноземних технологій від транснаціональних корпорацій та перенесення в Україну виробництв крупних компаній. Україна має кращі перспективи, ніж інші країни. По-перше, визначну роль відіграє безпосередня близькість до європейського ринку, що дуже важливо для китайських, корейський і меншою мірою японських фірм. По-друге, в Україні наявна значна кількість дешевої робочої сили.

Другий шлях – це можливість регіональної інтеграції. Зрозуміло, що на сучасному етапі розвитку українського автомобілебудування, Україні буде дуже важко інтегруватися у європейську систему.

Третій шлях – орієнтування української продукції на країни «третього світу». Зрозуміло, що продукція української автомобілебудівної галузі за співвідношенням ціна/якість значно програє європейським компаніям. Тому перспективними ринками для України можуть стати країни Центральної Азії та Африка.

***Список використаних джерел**: 1. Надтока О. Ф., Топузов О. М. Географія. Підручник для 9 класу. – К.: УОВЦ «Оріон», 2017, – с.128–129.; 2. Офіційний сайт асоціації автовиробників України «УкрАвтоПром» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrautoprom.com.ua/statistika; 3. Офіційний сайт корпорації «Богдан» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bogdan.ua; 4. Офіційний сайт компанії «ЗАЗ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zaz.ua/about.html*

УДК 911.3 (477)

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОЇ ОЦІНКИ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

С. І. Сюткін
siutkin-sergiy@ukr.net
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, м. Суми, Україна

С. В. Юрченко
s_yurchenko630@ukr.net
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, м. Суми, Україна

Практично у всіх країнах світу досягнення високої якості життя населення розглядається як індикатор ефективності соціальних програм та соціальної політики загалом. Забезпечення гідної якості життя якомога більшій кількості людей у світі сприймається як глобальна проблема, тобто така, вирішення якої вимагає участі всього людства. Досягнення цієї шляхетної мети вимагає чіткого усвідомлення змісту категорії «якість життя», процесів та умов її формування тощо. Актуальність проблем оцінки якості життя підтверджується ініціативами міжнародних організацій, насамперед ООН, урядами країн та експертною спільнотою.

Концепція Програми розвитку ООН визначає, що будь-яка країна в ході свого економічного розвитку має створити умови для того, щоб життя людей було тривалим, здоровим та наповненим творчістю. Звісно, це питання є дуже актуальним і для України, тим більше в такий складний фінансовий та політичний період для неї як зараз.

Термін «якість життя» виник у соціальних науках ще на початку 70-х років XX століття. У його трактуванні зустрічаються різні підходи. Німецькі та шведські вчені включають у це поняття об’єктивні умови життя: стан здоров’я, рівень освіти, житлові умови, доходи і стосунки у сім’ї. Американські вчені йдуть іншим шляхом, враховуючи суб’єктивне сприйняття життя, тобто наскільки людина і суспільство в цілому є щасливими та задоволеними [3, 4].

Отже, якість життя – це категорія, що охоплює такі складові як рівень життя, спосіб життя, умови життєдіяльності людини і ґрунтується на таких поняттях, як потреби, цінності та стабільність, їх задоволення та реалізація. До того ж, проблема забезпечення зростання рівня життя населення виявляється тісно пов’язаною із створенням відповідних умов для ефективної реалізації трудового потенціалу країни. У формуванні сучасного розуміння якості життя населення брали участь представники різних галузей знань: філософії, соціології, психології, суспільної географії тощо.

В Україні названа тематика присутня в працях багатьох дослідників, але найбільш повноцінне її вивчення було започатковане монографією І. В. Гукалової [1], в якій під якістю життя населення розуміється комплексна характеристика соціально-економічних, природно-кліматичних, екологічних, соціально-культурних умов життєдіяльності населення і положення людини в суспільстві. Відомий український географ О.Г. Топчієв [4] також вважає якість

життя інтегральною характеристикою умов життєдіяльності населення, яка визначається за всіма можливими показниками, що впливають на цю життєдіяльність і можуть оцінюватись як кращі чи гірші.

Існує безліч шкал, за допомогою яких вимірюють і порівнюють рівень життя в різних країнах. У статистиці ООН з 1978 р. використовуються 12 груп показників рівня життя: народжуваність, смертність та інші демографічні показники; освіта й культура; споживання продовольчих товарів; житлові умови; санітарно-гігієнічні умови життя; умови праці та зайнятість; доходи й витрати населення; транспортні засоби; організація відпочинку; вартість життя і споживчі ціни; забезпечення; свобода людини. Що стосується методики визначення рівня життя, то єдиної думки щодо неї поки що не вироблено.

Прийнято говорити, що валовий внутрішній продукт (ВВП) або валовий національний продукт (ВНП) «на хліб не намажеш» (адже в них не закладений такий фактор, як соціальна справедливість), але саме ці показники разом з національним доходом визначають рівень та якість життя населення в країні.

Розуміння неадекватності оцінки результатів суспільного розвитку тільки за допомогою суто економічних показників (ВВП, ВНП, валовий регіональний продукт тощо) привело до спроб врахування і певних соціальних компонентів. Найбільш відомим та найчастіше цитованим серед низки таких синтетичних індексів є розроблений Програмою розвитку ООН (ПРООН) індекс людського розвитку (або індекс розвитку людського потенціалу) – **ІЛР** (*Human Development Index*, **HDI**) – показник розвитку у генералізованому вигляді. Він оцінює три аспекти людського життя: досягнутий матеріальний рівень життя; здатність прожити тривале і здорове життя; знання (рівень освіти). Часткові індекси, що характеризують вказані три аспекти (індекси рівня життя, здоров'я та освіти відповідно), мають вагу у третину сумарного ІЛР. Для їх розрахунку використовуються показники ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності у доларах США; очікувана тривалість життя при народженні; рівень писемності дорослого населення (вага у ⅔ в індексі освіти) та частка осіб, що навчаються (вага у ⅓ в індексі освіти). Нормування окремих показників здійснюється методом лінійного масштабування, завдяки чому абсолютні одиниці виміру перетворюються в індекси на шкалі від 0 до 1 [3].

Донедавна Україна входила до групи країн з високим ІЛР, займаючи 54 місце в світовій ієрархії [3, с. 29]. Але за підсумками рейтингу 2018 року вона опинилася вже на 88 місці з 189 країн-учасниць [2]. Найближчими сусідами України по рейтингу виявилися Китай та Еквадор. Найвищі позиції традиційно зайняли Норвегія, Швейцарія і Австралія.

Фрейзеровський інститут (Канада) здійснив спробу модифікації ІЛР у вигляді індексу людського прогресу (*Index of Human Progress*). До суттєвих змін у стані лідерів та аутсайдерів у порівнянні з ІЛР це не призвело.

Існує також група більш «вузьких» індексів. Серед найбільш відомих – індекс економічної свободи (*Index of Economic Freedom*), індекс політичної свободи (*Freedom Score*), свободи преси (*Press Freedom*), індекс здатності до інновацій (*Innovation Capacity Index*) та інші.

Зовсім інакше здійснюється оцінка рівня щастя людей. Тут уже враховуються не тільки формальні статистичні показники, а також самопочуття суспільства і людини зокрема. Тому позиція країни в рейтингу може не збігатися з суто кількісними показниками рівня життя. Україна в цьому рейтингу зайняла 138 місце із 193 держав світу [2]. Рівень щастя українців виявився набагато нижчим, ніж рівень життя (в той час як у більшості інших країн ці показники корелюють). Цей факт можна пояснити наслідками анексії Криму та військових дій на Сході, складною внутрішньополітичною ситуацією перед виборами президента тощо.

В цілому наукова проблема створення універсальної суспільно-географічної оцінки якості життя залишається складним і остаточно не вирішеним питанням (особливо на внутрішньорегіональному рівні). Пошук максимально можливого диференціювання показників та їхніх унікальних поєднань для повнішого розуміння територіальних структур триває і сьогодні.

Список використаних джерел: *1. Гукалова І. В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація. К.: Друкарня МВС України, 2009. 347 с.; 2. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat. gov.ua.; 3. Сюткін С. І. Політична географія : Навчальний посібник. Суми: ВПП «Фабрика друку», 2017. 120 с.; 4. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник. Одеса: Астропринт, 2005. 632 с.*

УДК 314.4-047.37

ЗАХВОРЮВАНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

А. В. Василенко
pnpu29@gmail.com
кафедра загальної педагогіки та андрагогіки, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна

Суспільна географія займається вивченням територіальної організації суспільства, тих процесів і явищ які визначають дію географічних закономірностей та справляють безпосередній вплив на розвиток суспільства, та кожного індивіда. Суспільна географія є наукою з потужним теоретико-методологічним апаратом і подальший її розвиток опирається на поглиблення міжпредметних зав'язків, інтеграцію з іншими науками. В сучасному світі все більше значення мають ті дослідження які носять більш прикладний характер. І з цієї позиції не можна недооцінювати важливість дослідження поширення захворювань серед населення. В усі часи будь-яка діяльність людини визначалася в першу чергу її фізичним станом.

Здоров'я кожної людини зокрема, і нації загалом це одна з ключових проблем і завдань діяльності держави. У ст. 49 Конституції України зазначається: «Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування»; а ст. 50, говорить, що: «Кожен має право на безпечне

для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди» [5]. Одним з ключових показників здоров’я є рівень захворюваності населення.

Дослідження захворюваності є важливим завданням сьогодення, адже воно дозволяє не тільки встановити які хвороби поширені на території на даний момент, а й дає можливість прогнозувати нозологічну ситуацію на майбутнє. Тому актуальною є конкретизація поняття «захворюваність населення» з точки зору суспільної географії.

Вивченням питань медичної географії, поширеності захворювань займалися В. Шевченко, В. Гуцуляк, В. Барановський, О. Шаблій, Л. Шевчук. На сьогоднішній день є ряд актуальних досліджень пов’язані з даною проблематикою, що належать Г. Барковій [1], С. Батиченко [2], Н. Мезенцевій [6], Р. Молікевичу [7], Д. Шиян [11] та іншим дослідникам.

Метою нашого дослідження є конкретизація поняття «захворюваність населення» з позицій суспільно-географічних досліджень.

«Захворюваність населення» як об’єкт суспільно-географічного дослідження поняття доволі цікаве, адже саме трактування терміну не є однозначним, в першу чергу тому, що проблемою захворюваності населення займається цілий ряд наук, зокрема: екологія, демографія, соціальна географія, статистика, медицина тощо.

В екологічному енциклопедичному словнику захворюваність трактують як «статистичний показник, що визначає кількість виявлених і зареєстрованих захворювань серед людей, тварин, рослин за певний проміжок часу на конкретній території» [3]. Таке формулювання є доволі ґрунтовним, але йому бракує певної конкретики. Екологічний словник-довідник дає нам більш точне визначення захворюваності «статистичний показник, який характеризує стан здоров’я населення : кількість зареєстрованих захворювань 100, 1000, 10 000 населення певної території за рік; відсоток осіб з даним захворюванням відносно загальної чисельності населення» [8].

Даним терміном з більшим правом оперує медицина, в Українсько-англійському ілюстрованому медичному словнику Дорланда зазначається «захворюваність (morbidity) – частота виникнення чи переважання хвороби або усіх захворювань у популяції» [10].

В енциклопедичному медичному словнику С. Е. Аветісова захворюваність визначається як: «важливий показник стану здоров’я населення в цілому і в окремих його групах (вікових, професійних та ін.): характеризує поширеність, структуру та динаміку хвороб (с. 273)»[9].

Словник фармацевтичних термінів говорить, що це «число випадків захворювання, виявлених протягом певного часу (протягом року) серед певної групи осіб, у яких може виникнути це захворювання ; обчислюється у відсотках» [4].

Проаналізувавши всі вищезазначені поняття можемо сказати, що захворюваність населення – комплексне поняття, що включає в себе показники, які характеризують рівень різноманітних захворювань та їх структуру серед усього населення або його окремих груп на певній території за певний період.

Це поняття можна назвати багатокомпонентним, адже воно розкриває структуру поширення хвороб серед усього населення, його окремих груп. Показує які конкретно території підпадають під ареал поширення хвороб та їх збудників, дає можливість визначити яким чином буде змінюватись картина захворюваності через певний проміжок часу. Саме через захворюваність характеризується таке важливе демо-соціальне поняття як «смертність», адже є основною її причиною. Детальний розгляд показників захворюваності дає можливість більш раціонально використовувати ресурси направлені на покращення здоров'я населення, оптимально розташовувати мережу закладів охорони здоров'я (амбулаторій, клінік, санаторіїв та ін.).

Суспільна географія як наука з потужним науково-методичним апаратом, має значний досвід у дослідженні різних соціально-економічних явищ та процесів. Має широкий спектр методів просторово-часового аналізу, а тому може зробити вагомий вклад в раціоналізацію заходів що спрямовані на покращення стану здоров'я населення конкретної території.

Не менш важливим для нашого дослідження є той факт, що «захворюваність» є кількісним показником, що дає можливість реально оцінювати ситуацію створювати карти, графіки, займатися прогнозуванням нозологічної ситуації в межах окремо взятого регіону чи країни в цілому.

***Список використаних джерел**: 1. Баркова Г. А. Територіальна організація медичної системи Харківської області та шляхи її вдосконалення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02. «Економічна та соціальна географія» / Г. А. Баркова. – Харків, 2006. – 23 с.; 2. Батиченко С. П. Суспільно-географічні аспекти захворюваності населення регіонів України : автореф. дис. канд. геогр. наук : 11.00.02 / С. П. Батиченко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2014. – 20 с.; 3. Екологічний енциклопедичний словник. - Кишинів: Головна редакція Молдавської радянської енциклопедії. І. І. Дедю. 1989.; 4. Енциклопедичний тлумачний словник фармацевтичних термінів : українсько-латинсько-російсько-англійський.: [Навчальний посібник для ВМНЗ] / [уклад. І. М. Перцев, Є. І. Світлична, О. А. Рубаш та ін.], за ред. проф. В. П. Черниха. – Вінниця: Нова книга, 2014. – 824 с. – с. 269.; 5. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80; 6. Мезенцева Н. І. Суспільно-географічний аналіз захворюваності населення регіонів України / Н. І. Мезенцева, С. П. Батиченко // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіональний зб. наукових праць. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. – Вип. 7(2). – С. 130-134.; 7. Молікевич Р. С. Стан здоров'я населення Херсонської області (медико-географічне дослідження): автореф. дис. на здобуття наук. Ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Р. С. Молікевич. – Київ, 2016. – 20 с.; 8. Мусієнко М. М., Серебряков В. В. Екологія. Охорона природи: Словник-довідник. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2007. – 624 с. – с. 197.; 9. Новейший медицинский энциклопедический словарь / С. Э. Аветисов и др.; под ред. В. И. Бородулина, сост.: В. И. Бородулин, А. В. Тополянский. – 5-е изд., испр. и доп. – М.; Эксмо, 2009. – 960 с. – Медицинская энциклопедия; 10. Українсько-англійський ілюстрований медичний словник Дорланда (переклад 30-го, американського видання). У двох томах, Львів «НАУТІЛУС», 2007. – 2272 с. – Т 1, с. 1248 – с. 676.; 11. Шиян Д. В. Територіальні особливості захворюваності населення м. Кривий Ріг як центру старопромислового району: автореф. дис. на здобуття наук. Ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Д. В. Шиян. – Харків, 2012. – 22 с.*

УДК 371.123:005

ПРОБЛЕМИ ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ОЗНАЧЕННЯ СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ПІДХІД

І. М. Дністрянська
i.dnistrjanska@gmail.com
кафедра економічної та соціальної географії, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна

Сучасна активізація суспільних наукових досліджень сільських поселень України зумовлена їх кризовим станом та проведенням реформи децентралізації. На початкових етапах вивчення існує проблема в окресленні змісту та з'ясуванні розбіжностей у трактуванні видів сільських поселень. Тому, спираючись публікації вчених Інституту демографії та соціальних досліджень (Л. В. Головко, О. І. Дяконенко, Т. А. Заяць, Т. Г. Кравцової, Г.О. Краєвської, І. В Терон), А. І. Доценка, В. І. Наулка, О. Г. Рогожина, а також на правові та архітектурно-будівельні підходи до пояснення цих понять, є потреба уточнення з суспільно-географічних позицій понятєво-термінологічної системи сільських поселень.

У законодавчій документації, Державних будівельних нормах та Земельному кодексі України спостерігається ототожнення понять: "поселення", "населений пункт" та "населене місце". А. І. Доценко вважає, що загалом доцільніше вживати термін "поселення". "Поселення – 1) дія із значенням поселити і поселиться; 2) місце осідлого життя людей, що виникло з розвитком землеробства" [Цит. за: 3, с. 8]. Значення термінів "населене місце" та "населений пункт", які використовують у архітектурі, містобудуванні, землевпорядкуванні, не враховують сучасної можливості існування населених пунктів без населення. Погоджуючись з А. І. Доценком, вважаємо, що термін "поселення" є більш вдалим. Також важливо окреслити характеристики, які повинні мати усі поселення, щоб вважатися такими. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України зазначив такі критерії поселень: людність, тобто наявність постійних або тимчасових мешканців; територіальність, певна конфігурація компонентів, їхня концентрація тощо; наявність житлових будівель, виробничих споруд, об'єктів сфери обслуговування, тобто необхідних умов для життя, праці та відпочинку людей [9]. Головним структурним елементом поселення є сама заселена територія, на якій розташовані житлові будинки та проживають люди, але з огляду на наявність поселень без населення можна додати, що це і територія, на якій є житлові будинки і яка б могла бути придатною для заселення.

Далі постає питання в уточненні відмінностей між сільськими та міськими поселеннями. Конституцією України (ст. 133) та Указом президії Верховної Ради Української РСР "Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР" від 1981 року визначено, що до сільських поселень належать села та селища, які є елементами системи адміністративно-територіального устрою України [5; 7]. Пояснення сутності поняття села та селища у згаданій документації не знайдено. Такі означення

розробляються у проектах Закону України про засади адміністративно-територіального устрою України. Останній поданий з них від 22. 02. 2018 року зазначає, що типи населених пунктів відрізняються між собою містобудівними та соціально-економічними характеристиками і пропонує такі визначення: **“**Селище — населений пункт з переважно садибною забудовою, сталим складом населення, утворення та розвиток якого пов’язані з розташуванням на його території підприємств, залізничних вузлів, гідротехнічних та інших споруд і об’єктів, який має соціальну і комунальну інфраструктуру.”; “Село – населений пункт з садибною забудовою, сталим складом населення, яке переважно зайняте у сільському, лісовому чи рибному господарстві, народних промислах, первинній переробці сільськогосподарської, лісової чи рибної продукції, наявності у жителів індивідуального господарства, присадибної ділянки.” [6]. Запропоновані законодавчі трактування форм сільських поселень відносно вдалі: відсутні абсолютні кількісні критерії, які з огляду на динамічність об’єкта дослідження та на наявність винятків у правовому присвоєнні статусу поселенням, були б недоцільними; вказано особливості забудови сільських поселень (переважно садибна у селищах та садибна у селах); охарактеризовано основні види зайнятості поселень даного типу, однак також враховано наявність винятків.

Недоліком у визначенні селища є уточнення про наявність соціальної і комунальної інфраструктури, адже вона має бути присутня у всіх типах поселень за умов нормального розвитку територій. Суперечливим є твердження щодо сталого складу населення, адже саме населення — об’єкт динамічний. Також, окрім селища та села, до типів сільських поселень доцільно включити хутори. Хутір — вид сільського поселення, часто однодвірного, де садибні та польові роботи виконувалися одноосібно чи групою споріднених або пов’язаних спільними господарськими інтересами людей [1]. На думку О. Г. Рогожина, найбільш адекватною до вимог сталого розвитку сучасного високотехнологічного сільського господарства є садибно-хутірська, дисперсно-фермерська система сільського розселення, на яку накладена мережа обслуговуючих селищ (міст), порівняно невеликих за кількістю населення [8].

Дискусійними є питання щодо присвоєння окремим поселенням статусу міських чи сільських. Такий розподіл варто здійснювати на основі переважаючих ознак, які властиві цим формам розселення, з врахуванням історичних традицій та сучасних функцій об’єкта. Сільськими поселення вважаються, якщо: 1) переважно садибна або цілком садибна забудова, часто одноповерхова; 2) зайнята більшість населення у сільському господарстві, а коли у несільськогосподарських галузях, то кількість населення менша, ніж встановлена для селищ міського типу [4].

Кризовий демографічний стан сільської місцевості дійшов до такого рівня, що зустрічаються поселення без жодного жителя, які не зняті з обліку. Законодавчі норми мають у своїх визначеннях враховувати і цей факт. Виключення знелюднених сіл з реєстру також не є виходом. Подібні рішення, навпаки, призведуть до подальшого занепаду територій, які ще можна відновити за певних економічних та соціальних умов.

Отже, підсумовуючи наявні підходи, зазначимо, що сільські поселення як об’єкт дослідження суспільної географії формують власну понятєво-термінологічну систему, яку можна окреслити такою схемою (рис. 1).

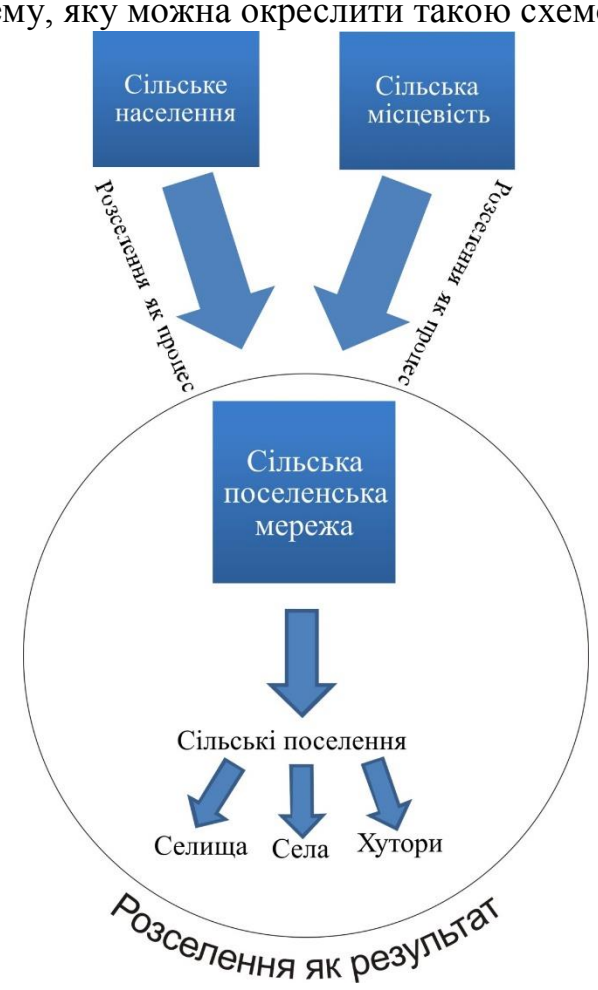

Рис. 1. Схема понятійно-термінологічної системи “Сільські поселення”

При подальшому проведенні аналізу змісту поняття “сільські поселення” та відповідної понятійно-термінологічної системи найбільшу увагу треба приділяти саме законодавчому поясненню та окресленню змісту терміну. Адже політичні рішення та статистичний облік здійснюються на основі адміністративно-територіального поділу. Тому точність законодавчого трактування понять має найвагоміше значення, а вона в свою чергу формується залежно від визначень у сучасних наукових колах.

Список використаних джерел: *1. Гуржій О. І., Шевченко В. М., Авраменко А. М. Хутір // Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я.. Київ: В-во "Наукова думка", 2013. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Khutir (дата звернення: 14.03.2019).; 2. Державні будівельні норми України. Планування і забудова територій ДБН б. 2.2-12: 2018. Київ: “Мінрегіон”, 2018.; 3. Доценко А. І. Регіональне розселення: проблеми та перспективи. Київ: “Наукова думка”, 1994. 194 с.; 4. Доценко А. І. Сільське розселення в Україні: динаміка та структура. Київ: РВПС України НАН України, “Фенікс”, 2010. 288 с.; 5. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 14.03.2019).; 6. Про засади адміністративно-територіального устрою України: проект Закону України від 22 лют. 2018 р. № 8051. URL:*

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63508 (дата звернення: 14.03.2019).; 7. Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР: Указ президії Верховної Ради Української РСР від 12 березн. 1981 р. № 1654-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1654-10 (дата звернення: 14.03.2019).; 8. Рогожин О. Г. Демографічні перспективи українського села: історичні передумови, регіональний аналіз і моделювання. Київ: Ін-т проблем національної безпеки, 2004. 296 с.; 9.Трансформація сільського розселення в Україні: кол. моногр. / за ред. Т. А. Заяць. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2017. 298 с.

УДК 911.3

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Т. В. Лимарь
t_lymar@ukr.net
відділ інноваційної діяльності та міжнародних зв'язків, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна

У сучасних умовах ключовим пріоритетом розвитку транспортної системи для забезпечення її ефективного функціонування є інтеграція у міждержавні транспортні потоки та врахування світових і європейських трендів трансформації транспортного сектору.

На сьогодні відповідно до програми «Горизонт 2020» одним із суспільних викликів залишається розумний, зелений та інтегрований транспорт [8]. «Горизонт 2020» («Horizon 2020») – ініціатива Європейського Союзу, спрямована на фінансування досліджень та інноваційних розробок. Вона заснована на трьох ключових пріоритетах – передовій науці, лідерстві у промисловості та суспільних викликах [1].

Розумний транспорт (smart transport) пов'язаний із розвитком високотехнологічної інфраструктури, обладнання та послуг. Зелений, екологічний (green transport) спрямований на створення для економіки і суспільства ресурсозберігаючої, екологічної, безпечної європейської транспортної системи та підвищення конкурентоспроможності транспортної галузі за рахунок виробництва екологічних та безпечних літаків, наземних транспортних засобів та суден. Це дозволить мінімізувати вплив на клімат і навколишнє середовище. Інтегрований транспорт (integrated transport) покликаний істотно поліпшити мобільність пасажирів і вантажів; зменшити завантаженість та збільшити безпеку транспортного сектору; розробити нові концепції вантажного транспорту та логістики, а також знизити аварійність, кількість смертельних випадків і жертв [8].

Даний тематичний пріоритет забезпечує фінансування соціально-економічних та поведінкових досліджень та перспективних заходів щодо розробки програми розвитку галузі. Метою є підтримка стратегії, яка сприяє впровадженню інновацій, вирішенню транспортних проблем і забезпечення соціальних потреб, пов'язаних з ними [3].

Крім того до Робочої програми «Горизонт 2020» на 2019 рік включено новий наскрізний виклик «Будівництво низьковуглецевого, кліматично стійкого

майбутнього: батареї наступного покоління», що об'єднує науково-дослідні та інноваційні проекти щодо наступних поколінь акумуляторів. Транспортний пріоритет сприяє дослідженням щодо батарей для електромобілів.

Таким чином, діяльність тематичного напряму «Розумний, зелений та інтегрований транспорт» Програми «Горизонт 2020» спрямована на вирішення чотирьох ключових завдань:

- ресурсозберігаючий, безпечний для навколишнього середовища транспорт;
- підвищення мобільності, зниження ускладненості руху, безпека і захищеність;
- світове лідерство європейської транспортної галузі;
- соціально-економічні та прогнозні дослідження, спрямовані на розробку стратегічного курсу розвитку транспорту ЄС, а також вивчення поведінки населення по відношенню до транспорту [2].

У звіті Генерального Директорату з питань мобільності та транспорту Єврокомісії «Транспорт в Європейському Союзі – сучасні тенденції та проблеми» (Transport in the European Union – Current Trends and Issues) основними викликами для транспортного сектору ЄС визначені: створення добре функціонуючого Єдиного Європейського Транспортного Простору (Single European Transport Area), що з'єднає Європу сучасною, мультимодальною і безпечною транспортною мережею; перехід до мобільності з низьким рівнем викидів, що також передбачає зменшення інших негативних зовнішніх факторів транспорту. Із соціальних перспектив ключовими є цінова доступність, надійність і забезпечення доступу до транспортної інфраструктури усім категоріям населення. Виконання поставлених завдань сприятиме досягненню сталого зростання в ЄС [11].

Також однією із ініціатив Єврокомісії є прийнята у 2016 р. «Європейська стратегія мобільності з низьким рівнем викидів» (The European Strategy for Low-Emission Mobility), що зосереджена на таких напрямах:

- дигіталізація мобільності;
- справедливе та ефективне ціноутворення у транспорті, що має краще відображати негативні зовнішні ефекти транспорту;
- сприяння мультимодальності;
- альтернативна енергетика;
- розгортання інфраструктури альтернативних видів палива;
- сумісність та стандартизація електромобільності;
- вдосконалення тестування транспортних засобів [11].

До важливих тенденцій розвитку транспортної інфраструктури доктор Деббі Хопкінс із Оксфордського університету відносить електрифікацію, цифровізацію, спільне використання («каршеарінг» – carsharing) та автоматизацію сучасних систем мобільності [4].

На сьогодні вже здійснено розробку подальшої дослідницької та інвестиційної стратегії (починаючи з 2020 року) для транспортної галузі з урахуванням світових тенденцій, що відображені у цілях сталого розвитку –

забезпечення доступу до безпечних, доступних за ціною і стабільних транспортних систем [9;10].

Так у документах Європейських консультативних рад з галузевих транспортних досліджень, а також Європейської технологічної платформи окреслено стратегічні напрями розвитку транспортного сектору Європейського Союзу до 2030-2050 рр. Ключові документи: «Траєкторія польоту 2050: Європейський погляд на авіацію» (Flightpath 2050: Europe's Vision for Aviation) [6], «Концепція розвитку залізниць 2050: залізниці – основа європейської мобільності» (Rail 2050 Vision: Rail – The Backbone of Europe's Mobility) [7], «Сценарії розвитку наземного транспорту до 2030+ року» (ERTRAC Road Transport Scenario 2030+ "Road to Implementation") [5], «Концепція 2025: Водний транспорт та його експлуатація» (VISION 2025: Waterborne Transport&Operations) [12].

Таким чином, окреслення напрямів розвитку транспортної галузі ЄС у контексті світових і, безпосередньо, європейських тенденцій, дозволить визначити її пріоритети і до того ж розставити акценти, у межах яких має формуватися транспортна стратегія України.

Список використаних джерел: *1. Горизонт 2020. Національний портал [Електронний ресурс]. URL: http://h2020.com.ua/uk/; 2. Національний контактний пункт Національного транспортного університету за напрямком «Транспорт» програми «Горизонт 2020» [Електронний ресурс]. URL: http://nkp.ntu.edu.ua; 3. Національний контактний пункт програми «Горизонт 2020» за напрямком «Транспорт» в Україні на базі Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «ХАІ» [Електронний ресурс]. URL: http://ncp.khai.edu/uk/site/home.html; 4. Clean, Energy-efficient and Smart Transport Systems? Exploring Key Research Questions towards 2050 workshop / Dr Debbie Hopkins [Електронний ресурс]. URL: https://talks.ox.ac.uk/talks/id/c6bc88de-5b15-43dc-9570-e08fd1c24424/; 5. ERTRAC Road Transport Scenario 2030+ "Road to Implementation" [Електронний ресурс]. URL: ttps://www.ertrac.org/uploads/documentsearch/id23/ERTRAC_Scenario_2030_Summary.pdf; 6. Flightpath 2050: Europe's Vision for Aviation [Електронний ресурс]. URL: https://ec.europa.eu/transport/sites/transport/files/modes/air/doc/flightpath2050.pdf; 7. Rail 2050 Vision: Rail – The Backbone of Europe's Mobility [Електронний ресурс]. URL: https://errac.org/wp-content/uploads/2019/03/122017_ERRAC-RAIL-2050.pdf; 8.* Smart, Green and Integrated Transport *[Електронний ресурс]. URL: https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/ en/h2020-section/smart-green-and-integrated-transport#Article; 9. Sustainable transport [Електронний ресурс]. URL: https://ec.europa.eu/transport/themes/sustainable_en; 10. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development [Електронний ресурс]. URL: https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld; 11. Transport in the European Union – Current Trends and Issues, March 2019 [Електронний ресурс]. URL: https://ec.europa.eu/transport/sites/transport/files/2019-transport-in-the-eu-current-trends-and-issues.pdf; 12. VISION 2025: Waterborne Transport&Operations [Електронний ресурс]. URL: http://ncp.khai.edu/uploads/editor/14/3023/sitepage_63/files/Vision+2025+.pdf.pdf*

РОЗДІЛ 4
ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ Й ТУРИЗМУ

УДК 338.48

ЗНАЧЕННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГИЧНОЇ СПАДЩИНИ А. Л. МЕТЛИНСЬКОГО ТА П. Д. ЮРКЕВИЧА У ФОРМУВАННІ ТУРИСТИЧНОГО КЛАСТЕРУ «МИСЛИТЕЛІ ІСТОРИЧНОЇ ПОЛТАВЩИНИ»

Г. П. Скляр
turizm@puet.edu.ua
кафедра туристичного та готельного бізнесу Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава, Україна

П. В. Шуканов
parus2133@gmail.com
кафедра туристичного та готельного бізнесу Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава, Україна

Вивчення сучасних соціально-економічних процесів безпосередньо пов’язане із застосуванням цивілізаційної парадигми розвитку суспільно-географічних систем, яка розроблена і розвивається на основі синтезу сакрально-наукових і природничо-наукових знань. Тому ефективний розвиток туризму в межах певного регіону передбачає проведення міждисциплінарних досліджень, що мають теоретичне і практичне значення. У цьому зв’язку актуальним є наукове осмислення унікального феномену історичної Полтавщини, що явила світу низку неординарних пасіонарних мислителів, імена яких потенційно можуть стати брендами туристичної дестинації, а їх творча спадщина – методологічним підґрунтям для сучасних наукових досліджень у сфері туризму. Прикладами таких мислителів є Амвросій Лук’янович Метлинський (1814 – 1870) і Памфіл Данилович Юркевич (1826 – 1874), імена яких знаходяться у полі культурно-цивілізаційної взаємодії сучасних Полтавської, Харківської та Черкаської областей України, а також деяких інших країн світу.

Проблему розкриття сутності, диференціації та розвитку туристичного простору можливо розглядати через асоціацію відповідного регіону з середовищем локальних цивілізацій, які у сукупності утворюють національний туристичний простір. У свій час М. Я. Данилевський обґрунтував розуміння цивілізації як культурно-історичного типу розвитку тієї чи іншої частини людства, який передбачає «більш широке, ніж наука, мистецтва, релігія, політичний, громадський, економічний та суспільний розвиток, взяті окремо, бо цивілізація все це в себе укладає» [4, с. 129]. Широкого поширення поняття «цивілізація» набуло після його розкриття в книзі французького історика Ф. Гізо «Історія цивілізації в Європі», опублікованій в 1828 р., і пізніше – в його

чотиритомній «Історії цивілізації у Франції». Особливо відзначимо, що одним з основоположників вчення про цивілізації є уродженець Полтавської губернії (сіло Сари Гадяцького повіту), український поет и професор етнографії, випускник Харківського університету А. Л. Метлинський. Саме він вперше в дореволюційній Росії та другий у світі, після Ф. Гізо, написав і видав працю про сутність цивілізації та значення її складових елементів (1839 р.) [6]. За твердженням професора Л. А. Антоненко, навіть «всесвітньо відомий англійський вчений Дж. Арнольд Тойнбі, характеризуючи земні цивілізації, використовував погляди Ф. Гізо і А. Метлинського в якості ключових сутнісних характеристик цивілізацій народів» [1].

Концепція професора А. Л. Метлинського побудована на традиційному розумінні цивілізації, що було характерним для XIX ст. і отримало подальший розвиток в теорії традиціоналізму XX ст., наприклад, у роботах французького філософа Р. Генона. Вихідною точкою цієї концепції є осмислення призначення людини як первинного елемента суспільства в гармонії фізичного і морального розвитку особистості. Головними елементами цивілізації, на думку А. Л. Метлинського, виступають: людина і суспільство в єдності всіх поколінь, тобто в етнокультурній наступності мов і звичаїв. Серед найважливіших чинників розвитку будь-якої цивілізації він зазначав державний лад (перевагу віддавав монархії), релігію (в якості «благодеятельнейшей» вважав християнство), знання і науки, які тісно пов’язані з промисловістю, що в сукупності визначає господарську діяльність країни та цивілізації в цілому. Таким чином, саме з цивілізаційним простором А. Л. Метлинський асоціював умови вдосконалення людських здібностей, які виступають початком і метою розвитку суспільства.

Огляд різноманітних літературних джерел, у яких наведені результати аналізу духовно-творчого доробку П. Д. Юркевича (народився у родині настоятеля православного храму містечка (села) Липлявого (Ліпняве) Золотоніського повіту Полтавської губернії) у царині філософії та педагогіки, свідчить про його аналогічні погляди. Сучасний дослідник Н. Я. Горбач констатує, що під час викладацької роботи у Київській Духовній академії П. Д. Юркевич опублікував свої основні праці «Ідея», «Серце та його значення у духовному житті людини згідно з ученням Слова Божого», «З науки про людський дух», «Матеріалізм та завдання філософії», «Докази буття Божого» та ін. [2, с. 153]. За оцінкою Н. Я. Горбача, роздуми мислителя над протилежностями у філософії – матеріалізму та ідеалізму – спонукали П. Д. Юркевича до висунення та обґрунтування ідеї «філософії серця» [2, с. 155]. Проведений Н. Я. Горбачем аналіз філософської спадщини П. Д. Юркевича «показав винятково продуктивний, новаторський спосіб його філософської концепції пояснення світу. Український мислитель стояв на цілу голову вище від багатьох його сучасників і в тодішній Російській імперії, куди входила Україна, і в Західній Європі» [3, с. 176]. Суть філософської концепції П. Д. Юркевича полягає у філософствуванні в контексті світоглядної проблеми вічності. «Проблема вічності у філософській спадщині мислителя поставлена широко і багатопланово. Він розглядав її і як проблему вічності світу та

людини, і як проблему вічності духовного світу людини, який знаходив своє вираження у понятійному та чуттєво-образному освоєнні людиною світу» [3, с. 176]. Підводячи підсумки дослідження, Н. Я Горбач дійшов висновку щодо надзвичайно цінного вкладу П. Д. Юркевича «у з'ясування філософсько-світоглядних основ права, держави та педагогіки як важливих галузей людської гуманітарної діяльності, які, однак донині ще не досліджені належним чином» [3, с. 177].

Разом з тим, наша сучасниця С. Л. Кузьміна здійснила ґрунтовне монографічне дослідження якраз філософсько-педагогічної концепції П. Д. Юркевича. На її думку, доробок П. Д. Юркевича є несучасним, однак «осмислення власної історії в особі П. Д. Юркевича й питання продовження її ставить нас у ситуацію світоглядно-культурного самовизначення. Але й мислитель жив у поворотну добу, відзначену великими змінами в суспільній свідомості та житті» [5, с. 121]. На наш погляд, актуальним у контексті розвитку сучасної онтології туризму є використання досвіду роботи А. Л. Метлинського і П. Д. Юркевича над розв'язанням завдання синтезу філософії та педагогіки, яке постало в умовах другої половини XIX ст. «За таких обставин особливої гостроти набувало питання як асимілювати факти, здобуті емпіричними науками, до педагогічних теорій і водночас зберегти православні пріоритети як запоруку гуманізму та культурної ідентичності виховання» [5, с. 122].

Ідеї А. Л. Метлинського і П. Д. Юркевича, як представників цивілізаційної парадигми та українського традиціоналізму, особливо затребувані з другої половини XX ст., коли стало очевидно, що економічне зростання, як таке, не може бути визнане пріоритетною цінністю. З 70-х років XX ст. стала поширюватися думка про те, що економічне зростання саме по собі не є синонімом розвитку суспільства. Наприклад, в багатьох країнах, що розвиваються, спостерігалося швидке економічне зростання, але при цьому зберігалася нерівність, неповна зайнятість населення і повсюдна бідність. Тому починаючи з 1990 р. у рамках Програми розвитку ООН економічне зростання почало розглядатися не як мета, а всього лише як засіб для досягнення розвитку людини. Навіть при низьких доходах суспільства можливо підтримувати високий рівень людського розвитку, якщо вкладати ці доходи в охорону здоров'я, освіту і в збереження традиційно-культурного, морально-етичного устрою життя. Добробут країни залежить не тільки від рівня доходу, а й від того, як використовуються ці доходи для підтримання фізичної та психоемоційної стійкості суспільно-географічної системи. Навіть при високих доходах і прибутках можна мати низький рівень людського розвитку, якщо вони розподіляються в суспільстві нерівномірно і неефективно. Високий рівень доходу сам по собі не гарантує людський прогрес, так як основною метою прогресу є створення умов для стійкого розвитку суспільства. Саме тому для міжнародного зіставлення рівня соціально-економічного стану різних країн світу Програмою ООН використовується показник Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП), як альтернатива ВВП і як спосіб більш об'єктивної оцінки якості соціально-економічного зростання.

Таким чином, повернення із забуття духовно-творчої, науково-педагогічної спадщини видатних українських філософів і педагогів А. Л. Метлинського і П. Д. Юркевича не тільки підтверджує унікальну просторово локалізовану послідовність появи у часі вітчизняних мислителів, але і формулює завдання з проектування та формування туристичного кластеру «Мислителі історичної Полтавщини». Крім того, можливим і бажаним є подальше розгортання культурно-туристичного простору та взаємодії туристичних дестинацій Полтавщини, Харківщини і Черкащини. Все це може сприяти проведенню спільних наукових досліджень науково-педагогічними працівниками університетів вказаних регіонів на засадах партнерства та плідної співпраці в галузі туризму.

***Список використаних джерел**: 1. Антоненко Л. А. Выдающийся ученый А. Л. Метлинский – основоположник учения о цивилизации / Л. А. Антоненко // Социальная экономика. – 2009. – № 2. – С. 25–34.; 2. Горбач Н. Я. Специфіка української філософії / Н. Я. Горбач – Львів : Каменяр, 2006. – 216 с.; 3. Горбач Н. Я. Філософія Памфіла Юркевича / Н. Я. Горбач – Львів : Каменяр, 2007. – 184 с.; 4. Данилевский Н. Я. Россия и Европа / Н. Я. Данилевский. – М. : Книга, 1991. – 574 с.; 5. Кузьміна С. Л. Філософсько-педагогічна концепція П. Д. Юркевича: монографія / С. Л. Кузьміна. – К. : Центр практичної філософії, 2002. – 164 с.; 6. Метлинский А. Л. О сущности цивилизации и значение ее элементов / Метлинский А. Л. – Харьков, 1839. – 437 с.; 7. Скляр Г. П. Генезис постнекласичного прикладного туристичного знання: онтологічні виклики практичного розуму / Г. П. Скляр // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки». – 2018. – № 1. – С. 49-56.; 8. Юркевич П. Д. Философские произведения / П. Д. Юркевич. М. : Издательство «Правда», 1990. – 670 с.*

УДК 621(477)

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ГРАНИЦЫ КАК ТУРИСТИЧЕСКИЕ ОБЪЕКТЫ

А. А. Федий
fediy.alexander@gmail.com
кафедра географии и методики её обучения, Полтавский национальный педагогический университет имени В. Г. Короленка, г. Полтава, Украина

Международный туризм развивается всё большими темпами и играет значительную роль в развитии мировой экономики. При успешной организации туризма в государстве особая роль может быть отведена приграничным районам. Увеличение потоков туристов приводит к особой роли как территории, прилегающим к государствам, так и самих границ.

Наиболее распространённым видом туризма сегодня является познавательный. Диапазон сферы интересов в познавательном туризме лежит в плоскости изучения, знакомства с любыми объектами природы, хозяйственной организацией, жизнедеятельностью населения, культурой государства и т. д. Для познавательного туризма границы государства представляют объект не

сколько разграничительного характера, сколько объединяющего, особенно в высокоразвитых странах.

Образование границ государства является сложным, многоаспектным историческим процессом. Государственная граница – официально проведённая линия на поверхности Земли (суше и водном пространстве), которая и определяет размеры государства [1; 2]. Граница является обязательным элементом международно-правовых отношений независимых государств.

Как известно, границы могут выполнять разные функции – барьерную, контактную, фильтрующую [2, с. 72]. В зависимости от политической ситуации, уровня развития государства, договорённостей между правительствами доминирует та или иная функция.

Границы государств можно рассматривать как объекты, которые привлекают туристов, в двух аспектах: обязательная процедура пересечения и интересный, познавательный элемент путешествия. В первом случае каждый турист ничего позитивного не ощущает, так как приходится мириться з тратой времени в очередях (в редкий случаях, если разговор идёт о гражданах высокоразвитых стран), претерпевать унизительные процедуры таможенного контроля, вовремя заботиться о получении документов на въезд и выезд и т. д. Закрытые границы в таких случаях накладывают свой отпечаток на приток туристов и их первое впечатление о государстве. Ограниченность движений по приграничной территории, запрещение фотографироваться не могут позитивно влиять на восприятие границы как туристического объекта.

Есть много таких мест, где границы привлекают туристов и туризм имеет массовый характер. Например, в точка схождения трёх государств. Хотя не всегда к трёхстороннему феномену готовы государства. Так, на контакте России, Китая и Скверной Кореи только Китай имеет развитую инфраструктуру. Россия построила десятиэтажную башню, в которой есть музей, магазины и смотровая площадка з выходом на точку трёх государств, но прилегающие поселения находятся в деградирующем состоянии [3]. Северная Корея вообще не заинтересована в потоках туристов, особенно своих граждан. Со стороны России и Китая это посещаемое место. Точка схождения Украины, России и Белоруссии за последние года в связи агрессией русских мало посещаема. В селе Сеньковка со стороны Украины потоки туристов уменьшились, даже тех, кто пересекает государственную границу.

Совсем другая ситуация, когда понятие «граница» трансформировалось и отображает контактную функцию. Наибольший интерес для туристов представляют границы, которые легкодоступные, с развитой инфраструктурой, оборудованы и местная власть способствует (или не препятствует) посещаемости. Западноевропейские государства, подписавши Шенгенское соглашение о свободе коммуникаций, решили одновременно много проблем для деловых людей, трудовых мигрантов, туристов. Свободное передвижение из страны в страну даёт возможности населению больше реализовывать свои возможности по познанию мира. Автоматически ликвидирована большая армия служащих, которые обеспечивали пересечение границ, но при этом государство не просто не совершает затраты на их содержание, а получает прибыль от

туристов. Например, границы между государствами Европейского Союза прозрачные, имеют формальный характер. В большинстве случаев какие-либо демаркационные разграничения отсутствуют, а если они и есть, то только из инициативы местных властей. Эти места являются наиболее посещаемыми туристами. Город Чешин является разделённым между Польшей и Чехией: одна часть города польская, а другая – чешская (рис. 1).

Рис. 1. Город Чешин (Польша, Чехия) [авторське фото]

Точка соединения Польши, Чехии и Словакии демонстрирует яркий пример достижения европейской цивилизации. На этой территории установлены государственные пограничные знаки, но всякого рода ограничения (колючая проволока, демаркационные полосы и т. д.) отсутствуют (рис. 2). Туристы свободно могут подъехать с любой страны и фотографироваться, в беседках организовать пик-ник. Со стороны Польской Республики есть ресторанчики и строятся отельные комплексы.

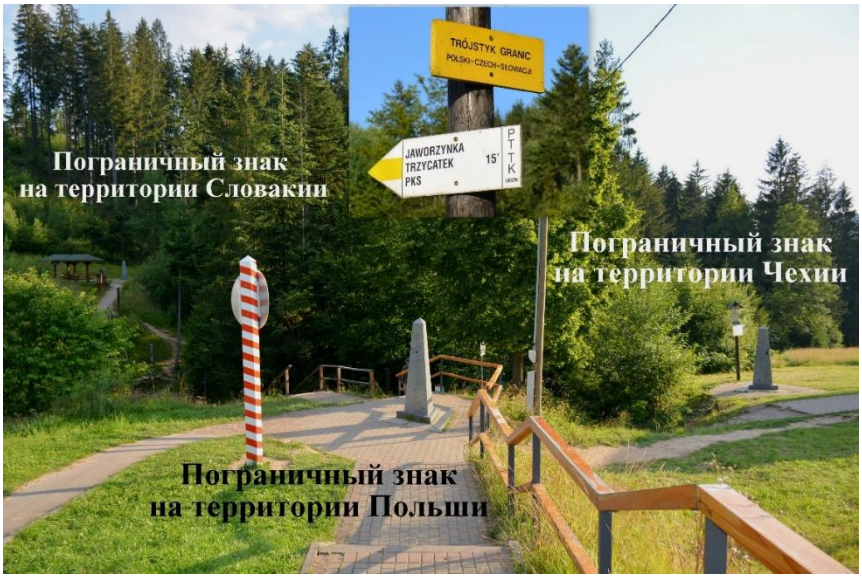

Рис. 2. Граница Польши, Чехии и Словакии [авторське фото]

Безвизовый режим в страны Европейского Союза для граждан Украины безусловно приблизил их к возможностям беспрепятственно путешествовать, ликвидировал всякого рода бюрократические процедуры при оформлении документов, но проблема пересечения границ остаётся актуальной. Невзирая на некоторые трудности, многие украинцы надеются на дальнейшее укрепление связей между странами, особенно для познавательного туризма.

***Список использованных источников**: 1. Гольцов А. Г. Геополітика та політична географія. Підручник. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 416 с.; 2. Політична географія і геополітика: Навч. посібник / Б. П. Яценко, В. І. Стафійчук, Ю. С. Брайчевський та інші; за ред. Б. П. Яценка. – К. : Либідь, 2007. – 255 с.; 3. Место, где сходятся три границы [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://dergachev-va.livejournal*

УДК 371.123:005

ИНФРАСТРУКТУРА ТРАНСПОРТА И ЕГО РОЛЬ В ТУРИСТКОМ БИЗНЕСЕ

Л. С. Хансейидова
l.khanseyidova@gmail.com
кафедра туристского бизнеса,
Азербайджанский Университет Туризма и Менеджмента, г. Баку, Азербайджан

Инфраструктура лежит в основе социально экономических ресурсов туризма и состоит из пяти взаимосвязанных отраслей: а) транспортно-коммуникационный инфраструктура; б) инфраструктуры размещения; в) инфраструктуры питания; г) инфраструктуры досуга и развлечений; д) специализированный инфраструктуры.

Инфраструктура туризма – это группа производств, обеспечивающих пассивный туристский баланс. Ее наличие свидетельствует, как правило, об уровне развития национальной промышленности и высоком уровне доходов на душу населения.

К инфраструктуре туризма, как особому виду предпринимательской деятельности, предъявляются следующие требования:

- Должно способствовать возникновению и появлению новых партнерских связей, взаимодействующих с ее составляющими элементами;
- Должно быть адекватна потребностям туристских предприятий с учетом их функциональной специализации, пропускной способности туристских объектов и др.;
- Должно быть не только доступно всем предпринимательским структурам туристского рынка (по стоимости деловых услуг, информированности о реальных возможностях и т.д.), но и обеспечивать возможности решения важнейших проблем развития туристского бизнеса;

- Должно обеспечивать достоверными и своевременными статистическими данными, а также осуществлять мониторинг деятельности субъектов рынка туристских услуг [1, с. 143].

Согласно статистике, темпы роста популярности авиатранспорта выше, чем автотранспорта, что обусловливается все большим расширением географии путешествий и существующей тенденцией к сокращению сроков путешествия.

Азербайджанские авиалинии осуществляют рейсы в 25 стран мира. В 2016 году «Азербайджанские Авиалинии» перевезли более 2 миллионов пассажиров.

Число аэропортов в мире практически не увеличивается, но растет пассажироемкость, развивается их инфраструктура, совершенствуется технологии обслуживания. Как считают специалисты, аэропорт XXI в. должен быть и становится уже чем-то большим, чем просто место посадки в самолет и высадки из него.

В десятку крупнейших аэропортов входят три американских, два европейских четыре азиатский и один африканский. Однако то, что аэропорт – самый крупный в мире, не означает, что он лучший по обслуживанию пассажиров. Это подтверждается ежегодно проводимыми опросами большого количества пассажиров.

Аэропорты, лучшие по обслуживанию пассажиров, определяются по нескольким критериям: информационный сервис, организация питания, наличии разнообразных магазинов, услуги связи и т.д. Результаты исследований показали, что лучшие аэропорты мира расположены в следующих городах: Дубай (ОАЭ), Сингапур, Гонконг, Копенгаген (Дания), Куала-Лумпур (Малайзия), Сеул (Южная Корея), Афины (Греция), Ванкувер (Канада), Цинциннати (США), Сидней (Австралия) [1, с. 148].

В задачи аэропорта входит: обслуживание пассажирских перевозок, грузов и почты; обеспечение полетов воздушных иностранных и национальных авиакомпаний; обеспечение регулярности и безопасности полетов, метеорологических наблюдений; обеспечение надлежащей работы средств и световой сигнализации.

При воздушных перевозках выделяются несколько видов обслуживания. Основной вид транспортной услуги – чисто воздушная перевозка и услуги, связанные с перелетом. Этими услугами пользуется туристы-индивидуалы, туристские группы и иные категории путешествующих. Но воздушная перевозка довольно специфична. Аэропорты требует большого пространства, сложны в организации, генерируют шум при полетах авиалайнеров поэтому располагаются либо на окраинах городов, либо в некотором отдалении от них. Некоторые аэропорты выполняют функции gateway для континентов и стран, а дальнейшее перемещение наземное или водное в дестинацию или место назначения пассажиры осуществляют другими перевозчиками (водным транспортом, железной дорогой или автомобилным). В целях расширения услуг удобства путешествующих клиентов воздушные перевозчики консолидируются с наземными и морскими (речными) и предлагают клиентам комбинированные виды перевозки. Если в путешествии имеется несколько увязанных этапов перевозки, то выгодно предоставить эти услуги в пакете. Для этого необходимо

соглошение между различными перевозчиками и туристскими фирмами [3, с. 237].

Железнодорожный транспорт. Железнодорожный вокзал- комплекс зданий и сооружений, специально предназначенных и надлежаще оборудованных для обслуживания пассажиров. В здании вокзала находится залы ожидания, билетные кассы, пункты питания, багажные службы, служебные помещения, платформы, вокзальные тоннели и переходы.

Железнодорожный вокзалы бывают раздельные (для обслуживания пассажиров дальних и пригородных поездов), полураздельные, когда вокзал конструктивно разделен на две части для обслуживания пассажиров дальних и пригородных поездов; в этом случае все платформы расположены вместе и используются комплексно.

Крупные железнодорожный вокзалы имеют огромную пропускную способность – до 20млн пассажиров в год и более. При этом интенсивные пассажирские потоки возникают по мере отправки и прибытия поездов. Для упорядочения этих поездов на вокзалах существуют зоны отправки и прибытия пассажиров. Это важно, когда из поезда выходят более 1000 пассажиров с багажом.

Вокзальные переходы связывают платформы, вокзальные помещения, залы ожидания и привокзальную площадь. Среди них выделяют переходы на одном уровне с путями или на уровне платформ, мосты и конкурсы, виадуки, пандусы, тоннели, лестницы, эскалаторы. Залы ожидания предназначены для пассажиров различных категорий, в том числе транзитных, залы для отдыха пассажиров с детьми и комфортабельный зал ожидания для VIP-персон. В них или смежных помещениях вокзала размещают туалеты, магазины, пункты питания, бары, рестораны, билетные кассы, информационные и сервисные службы, бизнес-центры, пункты обмена валюты, пункты медицинский помощи и охраны [1, с. 151].

Автомобильный транспорт. В большинстве случаев туристские автобусы является собственностью крупных туристских компаний, объединений, концернов и ассоциаций. Другие же туристские фирмы пользуются услугами автотранспортных предприятий на основе долгосрочной аренды или разовых заказов. Обладая высокой маневренностью и мобильностью, туристские автобусы вне конкуренции на маршрутах до 500км. Высоко комфортабельные туристские автобусы используются и на длинных маршрутах (туры по Европе и др.). При этом отдых туристов в ночное время обеспечивается, как правило, в отелях или мотелях (придорожных отелях). Согласно международной классификации, по ряду признаков автобусы сертифицируются по категориям (числу звезд) [1, с. 152].

Преимущества автобусных туров заключается в их относительной дешевизне: автобусное путешествие стоит примерно в 1,5…2 раза дешевле, чем обычный тур с авиаперелетом.

Туристско-экскурсионные перевозки на автобусах широко используются турфирмами при организации туров на внутренних и международных маршрутах.

Продолжительность большинства туров на внутренних маршрутах обычно колеблется от одного до десяти дней. Например, наиболее известным многодневным автобусным маршрутом (4…5 дней) является маршрут по городам Северо-Восточного региона. Большим разнообразием отличается и тематика автобусных туристско-экскурсионных маршрутов. Туроператорами предлагаются программы религиозной тематики (посещение албанских монастырей страны) экскурсии (посещение музеев), природные туры (выезды на природу, уик-энд и др.), развлекательные туры (участие в праздничных мероприятиях) и др. Предлагаются также и нетрадиционные автобусные туры – джиппинг, туры рыболовов, охотников, дегустационные и гастрономические туры.

Помимо организации автобусных туристско-экскурсионных сопровождаемых туров на внутренних маршрутах организуются чартерные несопровождаемые туры и экскурсионные поездки для независимо сформированных групп туристов. В первом случае автобусы используются для организованной доставки спортивных болельщиков, бизнесменов, ученых, участников фестивалей. Во втором случае автотранспортные предприятия или турфирмы организуют кратковременную поездку всех желающих по какому-либо интересному городскому или пригородному маршруту в сопровождении гида.

Для организации перевозок внутри страны автотранспортные предприятия могут предоставлять туристским фирмам и другим организациям автобусы для осуществления разовых и постоянных рейсов. Транспортные путешествия туристские фирмы реализуют совместно с автотранспортными предприятиями на основе разовых, сезонных или годовых договоров аренды транспортного средства с экипажем, если они не имеют на балансе собственного автотранспорта [3, с. 126].

В арендных договорах отражаются следующие вопросы: предмет договора; конкретная марка автобуса; предмет целевого использования транспорта, продолжительность его аренды, система арендной платы и порядок оплаты аренды транспортного средства; права и обязанности сторон; график подачи транспорта по часам суток, взаимоотношения водителя с турсопровождающим, экскурсоводом или гидом, условия расторжения договора и рассмотрения споров; срок действия договора; форс-мажорные обстоятельства.

***Список использованых источников**: 1. КусковА. С. Туристское ресурсоведение: учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 208 с.; 2. Бутко И. И. Туризм. Транспортные туры и круизы: учеб. Пособие. – Ростов на Дону: Издательский центр «МарТ»; Феникс, 2010. – 332 с.; 3. Кусков А. С., Понукалина О. В. Менеджмент транспортных услуг: туризм. Учебное пособие. Москва: Издательство «РКонсульт», 2004. – 448 с.*

УДК 378.04:338.48]:553.7(477.53)

ЗМІСТ І МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ БАЛЬНЕОЛОГІЧНИХ РЕСУРСІВ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ З ТУРИЗМУ

А. А. Шуканова
shukanova0707@gmail.com
кафедра географії та методики її навчання, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна

В структурі підготовки фахівців в галузі туризму значне місце посідає вивчення бальнеологічних ресурсів як природної основи і необхідної умови організації лікувально-курортної та оздоровчої рекреації. Навчальною програмою дисципліни «Рекреаційна географія та рекреалогія» передбачено висвітлення питань, пов'язаних з вивченням природно-рекреаційних ресурсів та географією їх поширення. Мінеральні лікувальні води вважаються одним із найцінніших видів рекреаційних ресурсів, тому їх дослідження потребує окремої уваги. Проблемою є недостатнє картографічне забезпечення, оскільки доступні в навчальному процесі тематичні карти («Підземні води», «Корисні копалини»), наведені в атласах України [3] містять досить генералізоване зображення, наприклад, в межах Полтавської області позначено лише один бальнеологічний курорт – Миргород з відповідним родовищем мінеральних вод.

З методологічної точки зору, важливим є оволодіння студентами чіткого визначення ключових понять сучасної рекреаційної географії. Формуванню понятійно-термінологічного апарату сприяє використання діаграм Венна, в яких є можливість передати взаємну підпорядкованість і накладення понять. Наприклад, місце мінеральних вод в термінологічний системі «Природні рекреаційні ресурси» показано на рис. 1.

Рис. 1. Мінеральні води в структурі природно-рекреаційних ресурсів

Розгляд теми доцільно розпочати з проблемного питання, пов’язаного з визначенням кількості родовищ мінеральних вод. Так, за даними Державної служби геології та надр України станом на 01.01.2017 року в Україні розвідано і затверджено 635 родовищ підземних питних і технічних вод, 250 родовищ мінеральних вод, у т.ч. підземні мінеральні лікувальні та лікувально-столові води розвідані на 169 родовищах, природно-столові води розвідані на 81 родовищі [8]. Водночас до Кадастру природних лікувальних ресурсів, розробленого співробітниками Державної установи «Український науково-дослідний інститут медичної реабілітації та курортології МОЗ України» занесено 396 об'єктів, з них 382 – це родовища мінеральних вод, 14 родовищ пелоїдів [2, с. 47]. Чим пояснити розбіжність в кількості родовищ мінеральних вод? Студенти формулюють гіпотезу стосовно різниці в підходах до визначення поняття мінеральні води. В узагальненому вигляді до мінеральних вод належать природні підземні води, які мають лікувальний вплив на організм людини, зумовлений підвищеним вмістом основних компонентів (гідрокарбонатів, сульфатів, хлоридів, кальцію, магнію, натрію, калію) та специфічних компонентів (газового складу, макрокомпонентного тощо) або специфічними властивостями (радіоактивність, температура, реакція води – pH, структура води тощо), що тією чи іншою мірою відрізняється від дії питної води [9]. В рекреалогії існує потреба чіткого розмежування понять мінеральної лікувальної води і мінеральної нелікувальної води, адже останню також використовують в рекреації, але з метою не лікування, а оздоровлення.

Фахівцями в галузі рекреалогії природні мінеральні води поділяються на вісім основних бальнеологічних груп: мінеральні води без специфічних компонентів та властивостей, вуглекислі, сірководневі, залізисті та миш'якові, йодобромні, радонові, борвмісні та слабко мінералізовані з високим вмістом органічних речовин, кожна з яких здійснює свій специфічний вплив на організм. На тематичних картах, розроблених науковцями Українського НДІ медичної реабілітації та курортології МОЗ України виокремлено лише три типи мінеральних вод: 1) природні столові; 2) лікувальні без специфічних компонентів і властивостей; 3) лікувальні з умістом специфічних компонентів [2, с. 49]. Такий узагальнений підхід досить зручний для використання в навчальному процесі підготовки бакалаврів туризму, оскільки найбільш поширеними в Україні є води без специфічних компонентів і властивостей, а найбільшу цінність за своїми лікувальними властивостями мають води з умістом специфічних компонентів.

Мінеральні води Полтавської області представлені водами без специфічних компонентів (7 родовищ) та водами із специфічними компонентами (3 родовища, 8 свердловин). Найбільшими родовищами мінеральних вод в Полтавській області вважаються Миргородське, Новосанжарське та Демидівське (рис. 2).

Миргородський район є найбільш водозабезпеченою і перспективною ділянкою в Полтавській області та водночас територією із найтривалішою в області історією рекреаційного бальнеологічного природокористування. Історія курорту почалася ще в 1912 році, коли місцева влада прийняла рішення

пробурити свердловину для забезпечення міста питною водою. На глибині 673 м вдарив потужний фонтан води, яка мала специфічний запах та солонуватий присмак. Через деякий час жителі Миргорода з'ясували, що вода має цілющі властивості, якими зацікавились лікарі. Результати аналізів показали, що Миргородська вода за своїми властивостями схожа на води відомих курортів – Баден-Бадена, Содена та Аахена. В 1917 році у Миргороді відкрили першу водолікарню, а у 1927 році заснували завод мінеральних вод.

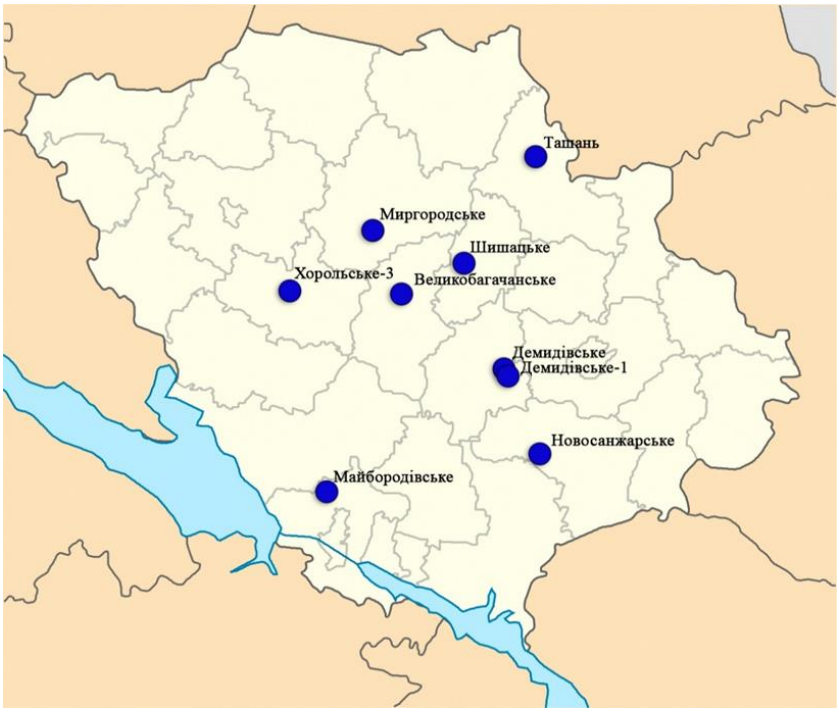

Рис. 2. Родовища лікувальних мінеральних вод Полтавської області

На території Миргородського родовища утворилося два водоносних горизонти різної глибини та складу мінеральних вод. Перший водоносний горизонт сформувався близько 130 млн. років тому разом з сольовими штоками, причиною яких є мінералізація та хімічний склад води. Саме це родовище було розвідане в 1912 р. Його глибина сягає 700 м, а мінералізація становіть від 2,5 до 3,2 г/л. За хімічним складом вода хлоридно-натрієва, калієва зі специфічними компонентами, такими як йод, бром, ортоборна кислота, метакремнієва кислота, миш'як, залізо загальне, сірководень, радон, діоксид вуглецю, вуглець органічний. З цього водоносного горизонту відбувається промисловий розлив мінеральної води «Миргородська». Цю воду рекомендують до вжитку при захворюваннях шлунково-кишкового тракту, при гепатитах, захворювання жовчного міхура, жовчних шляхів, порушення імунітету тощо.

В 2011 році гідрогеологи відкрили новий водоносний горизонт на глибині 76 м завдяки активним дослідженням. Вода з нової свердловини суттєво відрізняється за хімічним складом та мінералізацією. Підземний басейн сформувався 24 млн. років тому. Оскільки новий водоносний горизонт знаходиться ближче до поверхні землі, його забезпечення водою відбувається за рахунок проникнення атмосферних опадів через декілька шарів різних порід

(суглинки, піски, глина тощо). За хімічним складом вода гідрокарбонатна складного катіонного складу, рівень мінералізації 0,4-0,7 г/дм³. Вода за органолептичними показниками аналогічна «Миргородській». Містить такі специфічні біологічно активні компоненти та сполуки: йод, бром, ортоборна кислота, метакремнієва кислота, миш'як, залізо загальне, сірководень, радон, діоксид вуглецю. З свердловин відбувається промисловий розлив води «Миргородська Лагідна», яка рекомендована до вжитку усім, завдяки збалансованому аніонному та катіонному складу [4]. Також на курортах Миргорода використовують торф'яні грязі з родовища в селі Семеренки Миргородського району Полтавської області, яке було відкрито в 1982 р. на відстані 40 км від санаторію. Проте цей факт не зазначено на карті «Природні лікувальні ресурси», створеної на основі даних Центру ведення Державного кадастру природних лікувальних ресурсів ДУ «Український НДІ реабілітації та курортології МОН України» та розміщеної на офіційному сайті установи [6].

Зіньківське родовище мінеральних вод («Ташань») відкрите на території санаторії «Сосновий бір» у 1995 році. Свердловина пробурена на глибині 1138-1165 м. Вода належить до середньомінералізованих хлоридно-натрієвих вод, є прозорою, безбарвною, не має запаху та смаку. Мінеральна вода за своїм основним хімічним складом, загальною мінералізацією, концентрацією мікроелементів відноситься до категорії мінеральних без специфічних компонентів і властивостей. Для води характерна незначна газонасиченість. Основні медичні показання до лікування є захворювання шлунка (гастрити, низька кислотність) [5, с. 57-58].

Демидівське родовище хлоридно-натрієвих вод з низькою мінералізацією (6,8-8,5 г/дм^3), з глибиною видобутку 74-115 м відноситься до найбільших родовищ мінеральних вод Полтавської області. Родовище Демидівське-1 відрізняється від першого підвищеним вмістом брому та середньою мінералізацією (19,8-31,5 г/дм^3). Глибина залягання водоносного шару – 123-176 м. Основними умовами формування двох останніх родовищ є дренувальна дія річок та наявність тектонічних порушень, зокрема пов'язаних з соляними куполами.

До нижнього гідродинамічного поверху з зоною утрудненого та значно утрудненого водообміну відносять в Полтавській області Новосанжарське родовище з хлоридно-натрієвою мінеральною водою та високою мінералізацією 75-78 г/дм^3. Глибина залягання водоносного горизонту 860-1000 м. У смт. Нові Санжари мінеральними водами представлені свердловини № 1 заводу продтоварів «Ворскла» («Новосанжарська»), № 1 ПП «Орендний дитячий оздоровчо-виховний заклад «Орлятко» с. Клюсівка, а також розсолами у відкладах тріасу та карбону, пелоїдами у с. Малий Кобелячок.

Мінеральні води Медичного центру ВВ МВС «Нові Санжари» (свердловина № 2) підготовлені для внутрішнього лікувального застосування та промислового фасування у пляшки як мінеральна природна лікувально-столова під назвою «Новосанжарська джерельна», якій надано медичний (бальнеологічний) висновок. Вивченість мінеральних вод Медичного центру ВВ МВС «Нові Санжари», запаси (близько 200 м^3/д) дають підстави вважати їх

гідромінеральною базою, яка може забезпечити сучасну та перспективну потребу майбутнього курорту в мінеральних водах [5, с. 58]. Новосанжарська вода за хімічним складом близькі до джерел «П'ятигорський нарзан», «Сойми» та аналогічні водам Трускавця й Слов'янська [1, с. 173].

Мінеральна вода «Великобагачанська» видобувається із свердловини глубиною 300 м в екологічно чистій курортній зоні смт. Велика Багачка (санаторій «Псьол»). В 1976 році було виявлено джерело мінеральної води, яка за своїми лікувальними властивостями схожа на «Моршинську». Фахівці Одеського науково-дослідного інституту курортології та фізіотерапії довели наявність виражених дій [7].

На території області існують поклади йодо-бромних вод, що приурочені до нафтогазових родовищ, які поки що не використовуються.

Санаторно-курортний відпочинок здійснюється з використанням власних джерел мінеральних вод у Великобагачанському, Зіньківському, Кременчуцькому, Миргородському, Новосанжарському, Полтавському, Хорольському, Шищацькому районах мінеральними водами «Миргородська», «Гоголівська», «Сорочинська», «Великобагачанська», «Новосанжарська», «Семенівська», «Хорольська» та ін.

Закріплення знань з номенклатури та географії поширення мінеральних вод завершуються їх підписуванням на контурній карті та створенням картосхеми бальнеологічних курортів України із зазначенням відповідного медичного профілю. Отримані знання про типи вод та їх лікувальні властивості закріплюються на практичному занятті вивченням мінеральних вод, поширених в Україні та області за етикетками промислово розлитих фасованих вод. Результати роботи заносяться до таблиці, приклад заповнення якої наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Дослідження мінеральних вод, представлених в торгівельній мережі України

Назва води	Місце виробництва, глибина скважини	Хімічний склад			Загальна мінералізація і показання до вживання
		Катіони, мг/дм^3	Аніони, мг/дм^3	Специфічні компоненти	
1.Миргородська лагідна	*м. Миргород, 76 м*	*Кальцій: 50-100 Магній: <30 Натрій + калій: 25-80*	*Гідрокарбонати: 350-500 Сульфати: <50 Хлориди: <50*	*Без специфічних компонентів*	*0,4-0,7 г/л, столова вода*

Отже, за хімічним складом мінеральні води Полтавщини представлені в основному водами без специфічних компонентів (6 родовищ з 9, що використовуються). Родовища зі специфічними компонентами розвідані у м. Миргороді, с. Демидівка та смт. Нові Санжари.

Серед бальнеологічних ресурсів, окрім мінеральних вод, використовується Семеренківське родовище торф'яних грязей на курорті Миргород, яке необхідно позначити на «Мапі природних лікувальних ресурсів України».

Отже, при вивченні бальнеологічних ресурсів в курсі «Рекреаційна географія та рекреалогія» доцільне використання матеріалів Державної служби геології та надр України, Державного кадастру природних лікувальних ресурсів, тематичних карт «Комплексного атласу України» та етикеток фасованих мінеральних вод, промисловий розлив яких здійснюється на території країни та області.

Список використаних джерел: *1. Бойко І. А. Загальна характеристика та особливості умов формування підземних вод на території Полтавської області як основного джерела питного водопостачання. Вісник Полтавської державної аграрної академії. 2011. № 2 (61). С. 170–173.; 2. Захарченко Є. А. Створення геоінформаційної системи «Природні лікувальні ресурси України». Вісник геодезії та картографії. 2015. № 2 (95). С. 45–51.; 3. Комплексний атлас України / Відповідальний редактор Л. М. Веклич. Київ: Картографія, 2005. 96 с.; 4. Курорти Миргорода. URL: https://kurortymirgoroda.com.ua (дата звернення 10.03.2019).; 5. Леонова С. В. Критерії комплексного оцінювання природних територій курортів України для визначення їх статусу. Український географічний журнал. 2014. № 3. С. 57–58.; 6. Мапа природних лікувальних ресурсів України / Центр ведення Державного кадастру природних лікувальних ресурсів ДУ «Український НДІ реабілітації та курортології МОН України». URL: http://kurort.gov.ua/index.php/uk/derzhavnij-kadastr/198-mapa-prirodnikh (дата звернення 10.03.2019).; 7. Мінеральна вода «Великобагачанська». Санаторій «Псел». URL: http://psel.net.ua/index.php/uk/mineralna-voda/mineralna-voda-velikobagachanska (дата звернення 10.03.2019).; 8. Підземні води: ресурси, використання, якість / Державна служби геології та надр України. URL: http://www.geo.gov.ua/groundwater/ (дата звернення 10.03.2019).; 9. Шестопалов В. М., Негода Г. М., Набока М. В., Овчиннікова Н. В. Проблеми класифікації мінеральних вод України і перспективи виявлення їх різноманітності. Проблеми мінеральних вод: збірник наукових праць. Київ, 2002. С. 13–32.*

УДК 615.838:504

БАЛЬНЕОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КУРОРТІВ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

С. Г. Половка
serge_polovka@ukr.net
кафедра географії та методики її навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, Україна

М. О. Пославський
магістрант Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, м. Умань, Україна

Бальнеологічні курорти Львівської області розміщені безпосередньо в місцях залягання покладів бальнеологічних ресурсів [6]. Ці курорти в даній області є не однакові за своїм статусом, площею, чисельністю населення, розвиненістю курортного комплексу, обсягами відпочивальників, тощо. Адміністративно вони розташовані в різних районах північно-західної і південно-західної частини області та в різних типах населених пунктів (містах,

селищах міського типу і селах). У межах Львівської області знаходиться 7 бальнеологічних курортів: Трускавець, Моршин, Східниця, Великий Любінь, Немирів, Шкло і Розлуч [4 – 5] (рис. 1), де сформувалась відповідна лікувально-оздоровча база (санаторні заклади, курортна інфраструктура).

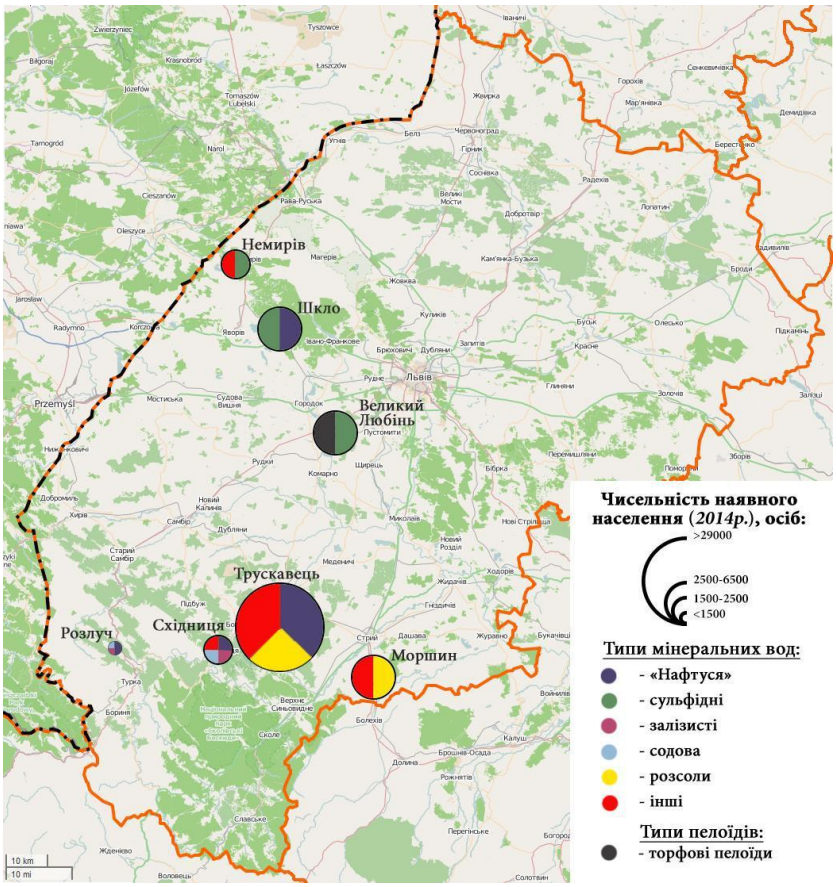

Рис. 1. Місцезнаходження бальнеологічних курортів у Львівській області

Нижче, коротко охарактеризуємо ці бальнеологічні курорти Львівщини.

Курорт Трускавець розташований у Дрогобицькому районі, на південний захід від обласного центру. Відстань від Львова до цього курорту автошляхами становить 82,9 км, залізницею – 113 км. Трускавець є містом обласного значення і водночас найбільшим курортом Львівської області за площею і населенням (див. табл. 1). Тут можна відзначити найбільше санаторних закладів і найвищу чисельність відпочивальників (див. табл. 2). Середньорічне наявне населення складає близько 29,5 тис. осіб, але відповідно до існуючої площу (820 га) щільність населення також є найбільшою серед всіх курортів. Окрім того, у Трускавці фіксується найбільша різниця між наявним і постійним населенням, що свідчить про істотну кількість відпочивальників і їхній вагомий вплив на даний курорт [1 – 6].

Місто Моршин знаходиться в Стрийському районі на південь від обласного центру на відстані 84,3 км (автошляхами) та 89,3 км (залізницею). Завдяки вагомому рекреаційному й курортному спрямуванню місто віднесене до категорії міст обласного значення з найменшою чисельністю населення (6,1 тис. осіб) в Україні. Значна кількість відпочивальників і невелика площа

(222 га) курорту – причина одного з найвищих показників щільності населення на 1 км^2 [1 – 6].

Таблиця 1

Чисельність і щільність населення на бальнеологічних курортах Львівщини

Бальнеологічні курорти	**Площа, км^2**	**Чисельність постійного населення, осіб**	**Середньорічна кількість наявного населення, осіб**	**Щільність населення, осіб км^2**
Трускавець	8,20	20951	29482	3595,4
Моршин	2,22	4516	6086	2741,4
Східниця	6,93	2131	2182	314,9
Шкло	4,53	5767	5816	1283,9
Великий Любінь	3,89	4487	4554	1170,7
Немирів	1,74	1871	2005	1152,3
Розлуч	5,91	1150	1150	194,6

Таблиця 2

Лікувально-оздоровчий потенціал бальнеологічних курортів (станом на кінець 2017 р.)

Назва курорту	**Кількість санаторних закладів, шт.**	**Кількість ліжкомісць**	**Кількість відпочивальників, осіб**
Трускавець	63	12721	200293
Моршин	23	3113	45900
Східниця	31	2800	≈47000
Великий Любінь	1	250	2471
Немирів	2	268	3218
Шкло	1	500	4734
Розлуч	4	≈150	н.д.
Всього	**125**	**≈20000**	**>303000**

Курорт Східниця – селище міського типу в Дрогобицькому районі за 109 км від Львова і всього за 18 км від Трускавця (2,18 тис. осіб). Курортна база достатньо розвинена, а за кількістю ліжкомісць курорт займає третє місце після Трускавця і Моршина [1 – 6].

Селище міського типу *Великий Любінь* розташоване в Городоцькому районі за 27 км (автошляхами або залізницею) від Львова. Площа курорту становить 389 га при наявному населенні 4,5 тис. мешканців. Однією з переваг курорту є, зокрема, добре транспортне сполучення та близькість до обласного

центру, водночас серед лікувально-оздоровчих закладів існує лише один санаторій.

Яворівському районі, у північно-західній частині області, знаходяться два курорти – Шкло і Немирів. Перший із них знаходиться в смт. *Шкло*. Розташований він за 38,5 км від обласного центру, залізницею відстань становить 44 км. При площі 453 га і чисельності наявного населення 5,7 тис. осіб щільність населення майже в 3 рази менша за щільність населення у Трускавці. У Шклі також існує лише один санаторний заклад [1 – 6].

Немирів є схожим за своїм лікувальним профілем зі Шклом, розташоване селище за 60,5 км від Львова, при цьому з'єднання залізницею відсутнє. Через меншу чисельність наявних мешканців (2 тис. осіб) і площу курорту (174 га), щільність населення в підсумку є приблизно однаковою зі щільністю у Великому Любені й трохи меншою, ніж у Шклі [1 – 6].

Курорт Розлуч розташований у Турківському районі. Він знаходиться найдалі від Львова: 123 км автошляхами та 128 км залізницею. Це єдиний із курортів, який розташований у сільському населеному пункті, налічує найменше жителів та відпочивальників (1,15 тис. осіб), має значну площу (591 га), тому щільність населення є найнижчою: майже в 19 разів менша за таку ж у Трускавці [1 – 6].

У зв'язку з різними умовами функціонування, використання бальнеологічних ресурсів та передумовами розвитку курорти значно відрізняються за своїм лікувально-оздоровчим потенціалом. Розглядаючи існуючу кількість санаторних закладів, кількість ліжкомісць і обсяги відпочивальників, які відвідали курорти (табл. 2) спостерігаємо, що безумовним лідером є Трускавець. На його частку припадає половина санаторних закладів і близько 65% обсягу всіх ліжкомісць та відпочивальників, які оздоровились за рік у Львівській області. У Східниці й Моршині, незважаючи на різницю в кількості санаторних закладів, така частка кожного становить приблизно по 15%, а залишок припадає на решту курортів.

Слід зазначити, що Львівська область має потужний лікувально-оздоровчий комплекс із застосування бальнеологічних ресурсів [3 – 5]. Одночасно на курортах області може перебувати більше 20 тисяч відпочивальників, а за рік їх чисельність сягає більше 300 тисяч, при цьому існують можливості для подальшого їхнього збільшення, за умови покращення інфраструктури та вирішення сучасних екологічних проблем, які нині існують на Львівщині [1 – 2].

Висновки. На підставі наших досліджень, слід зробити узагальнюючий висновок: всім без виключення бальнеологічним курортам Львівської області України притаманні комфортні природні умови для бальнеолікування, вони мають значні й різноманітні запасами бальнеологічних ресурсів, які можуть застосовуватись для лікування широкого спектру захворювань, що дозволяє задовольнити нинішні та майбутні потреби в них.

Список використаних джерел: *1. Довкілля Львівщини: статистичний збірник / За ред. М. М. Крупки; Головне управління статистики у Львівській області. – Львів : [б. в.], 2013. – 115 с.; 2. Екологічний паспорт Львівської області – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим*

доступу: http://www.ekologia.lviv.ua/file/monitoring/ekopasport_2013.pdf.; 3. Івасівка С. В. Природа бальнеочинників води Нафтуся і суть її лікувально-профілактичної дії / С. В. Івасівка, І. Л. Попович, Б. І. Аксентійчук, В. Р. Білас. – Трускавець : Трускавецькурорт, 1999. – 124 с.; 4. Курорти та санаторії України : Науково-практ. довідник / Б. І. Аксентійчук та ін. ; авт.-упоряд. О. П. Тарасенко, В. С. Соколов. – К.: Фоліграант, 2009. – 428 с.; 5. Курортні ресурси України / За ред. М. В. Лободи. – К.: ТАМЕД, 1999. – 141 с.; 6. Лечебные грязи (пелоиды) Украины : [монография]. Ч. 2 / М. В. Лобода, К. Д. Бабов, Т. А. Золотарева, И. П. Шмакова, Т. В. Богатырева; ред. – К.: КІМ, 2007. – 336 с.

УДК 371.123:005

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО ГОСПОДАРСТВА ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В. А. Кітченко
v_kitchenko@ukr.net
Комунальний заклад «Полтавський обласний ліцей-інтернат для обдарованих дітей ІІ-ІІІ ступенів імені А.С. Макаренка, Полтавської обласної ради», с. Ковалівка, Україна

А. В. Фоменко
alyonaenko@gmail.com
Комунальний заклад «Полтавський обласний ліцей-інтернат для обдарованих дітей ІІ-ІІІ ступенів імені А.С. Макаренка, Полтавської обласної ради», с. Ковалівка, Україна

Рекреаційна сфера є однією з найперспективніших галузей сучасності та майбутнього. Полтавщина має багаті ресурси для формування рекреаційного господарства. Серед них виділяють природні, історико-культурні, соціально-економічні. За умови їх раціонального використання в регіоні можуть розвиватися різні види рекреаційної діяльності.

Територіально-рекреаційний комплекс обласного рівня можна розглядати як складне суспільно-географічне утворення, яке формується і функціонує за наявності певної кількості елементів (рекреантів, рекреаційних ресурсів, обслуговуючого персоналу, закладів інфраструктури та управління), пов’язаних прямими та зворотніми зв’язками.

На основі ґрунтовного аналізу особливостей територіальної організації рекреаційного господарства Полтавщини ми дійшли наступних висновків:

1. Аналіз рекреаційних ресурсів Полтавської області свідчить про наявність значного потенціалу для розвитку рекреаційної сфери. Територія регіону достатньо забезпечена природними, історико-культурними та соціально-економічними рекреаційними ресурсами.

Провідна роль належить природно-рекреаційним ресурсам, до складу яких входять кліматичні, лісові, водні та ландшафтні ресурси. Полтавщина надзвичайно багата на природні ресурси та лікувальні чинники. Цьому сприяють географічне положення, геологічна будова та гідрогеологічні умови. Кліматичні умови, густа мережа річок, чисельні водоймища у поєднанні з мальовничими краєвидами, джерелами мінеральних вод відомих курортів сприяють туристично-рекреаційної діяльності в області.

Клімат області характеризується теплим літом, холодною зимою. Середня температура січня -7°С, липня +20°С. Період з температурою понад +10°С становить 170-180 днів. У цілому кліматичні умови можна охарактеризувати як помірно комфортні для розвитку рекреаційної діяльності в регіоні [4, с. 30].

Головними серед них є мінеральні води. Область має потужні запаси мінеральних вод, які є ресурсами для курортного господарства (Миргородський, Великобагачанський, Новосанжарський, Кременчуцький, Хорольський райони), і задовольняють рекреаційні потреби людей із області та всієї України [2].

Полтавщина належить до достатньо забезпечених районів України за балансовими експлуатаційними запасами підземних мінеральних вод. Наявність курортної зони в м. Миргороді є значною перевагою для області та відкриває нові можливості щодо розвитку туризму на локальних туристичних маршрутах, оскільки на курортах міста постійно відпочиває та лікується 7-8 тис. осіб [3, с. 29].

У перспективі можливе розширення використання мінеральних вод за рахунок експлуатаційних та розвіданих запасів, які не пройшли державної експертизи.

Велике значення для оздоровлення та відпочинку населення мають рекреаційні ліси. До них належать лісопаркові частини приміських зелених зон, лісові насадження навколо санаторно-курортних закладів, лісопарки, рекреаційні зони природних національних парків [23, с. 30]. Лісовий фонд Полтавщини складає близько 280 тис. га, динаміка його зміни має стабільні тенденції щодо зростання. Лісистість області становить 8,7% [8].

Найбільші лісові масиви зосереджені в Котелевському, Гадяцькому та Шишацькому адміністративних районах, лісистість яких вдвічі перевищує обласний показник (8,7%), і навіть середній показник по Україні – 15,7% [3, с. 27].

Традиційно для відпочинку використовуються такі природні об’єкти, як озера та річки. Їх береги – центри територіальних рекреаційних систем, що мають істотне рекреаційне навантаження. Рекреаційний потенціал водного фонду Полтавської області характеризується наявністю значної кількості річок. Найбільша – р. Дніпро (в межах області – 145 км), середні річки Сула, Удай, Орлиця, Псел, Хорол, Ворскла та 1770 малих річок. Загальна довжина берегової лінії складає близько 25,7 тис. км. Крім того, на території області розміщено 124 озера (загальна площа водного дзеркала – 676 га), 1272 ставки, 67 водосховищ. В цілому, потенціал цих ресурсів вивчений недостатньо і використовуються вони головним чином для розвитку рекреаційної діяльності місцевого значення [4, с. 30].

До рекреаційного потенціалу області можна віднести об’єкти природно-заповідного фонду, що мають науковий та пізнавальний інтерес. На території області розташовані об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення (три регіональних ландшафтних парки – «Диканський», «Кременчуцькі плавні», «Нижньоворсклянський», 151 заказник, 50 заповідних урочищ, 116 пам'яток природи, 1 дендрологічний парк) [1].

Природно-рекреаційний потенціал доповнюється значним історико-культурним, яким так багата Полтавщина. Нараховується в області 4,4 тис. об'єктів, з них 1,2 тис. – археології, 2,5 – історії, 499 – монументального мистецтва, 203 – архітектури та містобудування, садово-паркового мистецтва і ландшафтні. Ці об'єкти сприяють розвитку туристично-екскурсійної діяльності [4, с. 30].

У 26 державних музеях і заповідниках зберігається понад 496 тис. пам'яток Музейного фонду України. В області працюють 114 музеїв, створених у складі підприємств, організацій, установ і навчальних закладів області, у яких нараховується 69 тис. експонатів [2].

Майже всі райони Полтавської області є перспективними для розвитку різних типів туризму: оздоровчий (санаторії, профілакторії, турбази), кваліфікований, з активним способом пересування (кінний, водний, велосипедний, гірськолижний), культурно-пізнавальний та культурно-етнографічний, релігійний паломницький.

1) Галузева структура рекреаційного господарства Полтавської області є досить розгалуженою. У регіоні представлені лікувально-курортна, оздоровчо-спортивна, пізнавальна та розважальна види рекреаційної діяльності. Особливістю територіальної структури рекреаційного комплексу Полтавщини є нерівномірність розміщення її елементів.

Найбільшого розвитку набула лікувально-курортна рекреація на основі багатих запасів області підземними мінеральними водами. Рекреаційне господарство Полтавської області є структурним утворенням, функціонально-компонентна структура якого представлена матеріально-речовими компонентами, серед яких значно переважають оздоровчі заклади (бази відпочинку та дитячі оздоровчі табори). Їх розподіл по території області є нерівномірним, що ускладнює їх використання в рекреаційній діяльності. Важливе значення має і розвиток лікувальної та пізнавальної рекреації, чому сприяє наявність лікувальних закладів та великої кількості туристичних маршрутів з використанням історико-культурних та природних пам'яток. В цілому на території Полтавської області формується оздоровчо-пізнавальний територіально-рекреаційний комплекс з великою питомою вагою лікувальних закладів.

4) Полтавщина належить до Поліcько-Столичного ресурсно-рекреаційного району (до якого також входять Волинська, Житомирська, Київська, Рівненська, Черкаська та Чернігівська області).

За О. І. Шаблієм область належить до Південно-Східного ресурсно-рекреаційного угрупування [5].

Основою територіальної структури рекреаційного господарства Полтавської області виступають рекреаційні пункти та центри, що є переважно монофункціональними. На території області відсутні сформовані рекреаційні вузли, Полтава – найбільший рекреаційний центр області, одночасно виконує функції організаційного ядра обласного територіально-рекреаційного комплексу.

Враховуючи характер рекреаційної спеціалізації та ступінь її розвитку, рівень рекреаційної освоєності території, схожість проблем перспективного

розвитку з позицій рекреації, наявність рекреаційних ресурсів та їх територіальні комбінації, керуючись принципом єдності рекреаційного районування з адміністративно-територіальним поділом, пропонується виділити на території Полтавської області 4 рекреаційні райони.

Рис. 1. Рекреаційне районування Полтавської області

Найбільш сформованим є *Центральний* рекреаційний район (Полтавський, Решетилівський, Диканський, Великобагачанський та Шишацький адміністративні райони). На території Центрального рекреаційного району, що виконує оздоровчо-спортивно-пізнавальну функцію можна виділити 3 рекреаційні центри (Полтава, Диканька, Решетилівка). Важливу роль у формуванні територіально-рекреаційного комплексу області відіграє рекреаційний поліфункціональний центр Полтава, що знаходиться у вузлі залізничних, автомобільних магістралей та повітряних трас, має досить забезпечену матеріально-технічну базу. Даний рекреаційний район характеризується розвитком купально-пляжної, маршрутної, прогулянкової, кінної, водної, рибальської та мисливської рекреаційної діяльності.

Східний рекреаційний район охоплює Миргородський, Лохвицький, Гадяцький, Зіньківський, Котелевський райони області. На території Східного рекреаційного району можна виділити в якості основного притягуючого ядра лікувально-курортний рекреаційний центр – м. Миргород. Для району

притаманна санаторно-курортна рекреаційна діяльність, етнографічний (Національний Сорочинський ярмарок), зелений туризм.

До *Західного* району увійшли території Пирятинського, Чорнухинського, Гребінківського, Лубенського, Оржицького, Хорольського, Семенівського адміністративних одиниць (рекреаційний центр – м. Лубни). Для району більшою мірою притаманний етнографічний, релігійний туризм. Велика кількість пам'яток археології (курганні могильники, городища стародавніх міст та ін.), архітектури, історичних подій зумовлюють формування та розвитку історичних туристичних маршрутів, а багатство території на видатних земляків – літературних.

Південний рекреаційний район (Глобинський, Кременчуцький, Козельщенський, Кобеляцький, Новосанжарський, Машівський, Карлівський, Чутівський райони) характеризується розвитком сільського зеленого, екологічного, розважального та етнографічного туризму.

Ширший спектр розвитку рекреаційної діяльності притаманний адміністративним районам, що мають вихід до Дніпра (Глобинський, Кременчуцький, Кобеляцький). У них має розвиток більшою мірою купально-пляжний, подієвий, яхтовий, рибальський, кінний, етнографічний туризм. Загалом Південний рекреаційний район Полтавщини оздоровчо-спортивну та пізнавально-розважальну функції.

На сучасному етапі Південний рекреаційний район має низький рівень розвитку, але зважаючи на високу транспортну доступність, близькість до Центрального району та значний історико-культурний потенціал, при вирішенні проблем з інфраструктурним забезпеченням район має великі перспективи розвитку.

Ці території мають достатній туристичний потенціал, але він не використовується в даний час повною мірою і обмежений щодо різноманітності розвитку відпочинку і туризму (один-два перспективні напрями, індивідуальних для кожного району).

Розвиток рекреації суттєво впливає на стан справ у різних галузях господарства та є одним з найперспективніших напрямів структурної перебудови економіки. Рекреаційна сфера є однією з найперспективніших галузей сучасності та майбутнього.

Унікальні туристично-рекреаційні ресурси мають стати каталізатором розвитку не тільки сфери туризму та рекреації, але і всього народногосподарського комплексу Полтавського регіону.

Список використаних джерел: 1. *Байрак О. М. Геоекологічна характеристика регіональних екологічних коридорів (на прикладі Полтавщини) / О. М. Байрак, Н. О. Смоляр, Л. М. Булава / – Полтава, 2009. – 70 с.*; 2. *Полтавщина туристична : [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://poltava-tour.gov.ua/];* 3. *Стратегія розвитку Полтавської області на період до 2020 року. – Полтава, 2014. – 131 с.*; 4. *Схема-прогноз розвитку і розміщення продуктивних сил Полтавської області на період до 2015 року. – К: РВПС України, 2005. – 177 с.*; 5. *Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. – Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2001. – 744 с.*

УДК 338.483.11(28)(477.53)

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВНУТРІШНІХ ВОД ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В. В. Єрмаков
slav9724@gmail.com
кафедра географії та методики її навчання, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна

У практиці рекреаційної оцінки природних ресурсів застосовуються різні підходи: економічний (вартісний вираз), технологічний (ступінь придатності до виконання певних функцій), бальний (присвоєння різної величини балів за певною шкалою значення ресурсу).

Із всієї сукупності природних ресурсів для розвитку туризму важливе значення має їх покомпонентна оцінка відповідно до специфіки конкретного виду ресурсу. Для регіональних умов Полтавської області одним із головних об’єктів туристично-рекреаційного вивчення виступають ресурси внутрішніх вод як складова перспективного розвитку туризму в регіоні [4].

Для потреб вивчення геопросторової організації рекреаційного потенціалу внутрішніх вод Полтавщини доцільно використовувати низку методичних підходів, які вміщені в науковій літературі [1; 2; 5; 6]. Насамперед це методичні аспекти рекреаційної і туристичної оцінки водних об’єктів з точки зору їх придатності для цілей відпочинку. Їх врахування необхідне для оцінки рекреаційного потенціалу внутрішніх поверхневих вод. Також для оцінки туристично-рекреаційного потенціалу внутрішніх вод регіону використовується статистична база установ і організацій водогосподарського профілю.

Наявність слабкоосвоєних, але перспективних районів для розвитку індустрії водного туризму, особливо у поєднанні з іншими видами (перш за все із сільським зеленим туризмом) зумовлюють характер і зміст науково-методичних підходів до аналізу відповідних питань. Вибір дослідницьких методик у даному разі відображає початкові етапи наукових досліджень, які полягають у зборі необхідної інформації та її первинної інтерпретації (аналіз літературних джерел, польові дослідження об’єктів та напрямків перспективних маршрутів, застосування соціологічних методів).

На даному етапі досліджень наукова програма може включати в себе низку методів первинного збору необхідних даних на місцевості (особливо у разі недостатності вихідної статистичної інформації), зокрема метод анкетування як частина сукупності методів опитування. Ефективність даного методу на цих стадіях досліджень може бути достатньо високою, а отримані результати мати досить надійну інтерпретаційну основу [3, с. 32-33].

Конкретний алгоритм анкетних досліджень включає вибір ключового району, перспективного з точки зору розвитку водного туризму і рекреації, окреслення його зовнішніх меж, проведення самого анкетування за певною програмою та подальшою обробкою отриманих результатів відповідно до переліку дослідницьких завдань. У ряді випадків даний метод може виступати

основним в умовах відсутності потрібного кола інформації, або ж істотно доповнювати та уточнювати наявні статистичні дані. Особливо це стосується дослідження таких аспектів проблеми, як оцінка рекреаційної місткості району для потреб розвитку водного туризму, визначення загальних обсягів пропозиції послуг, їхньої якості та цінової складової, що сприятиме отриманню максимально точної інформації для подальших кроків щодо організації водних дестинацій.

Основними показниками, що визначають цінність водойм для рекреації, є їх чистота, величина, глибина, швидкість течії, характер дна та берегової лінії, доступність, температурний режим протягом туристичного сезону, тривалість купального періоду. Можливості рекреаційного використання водойм будуть тим більшими, чим більшими будуть водні артерії. При цьому найбільшу рекреаційну цінність мають території, на яких є великі незабруднені водойми, придатні для організації всіх видів водного спорту, туризму та відпочинку.

З естетичної точки зору оцінку збільшує наявність водоспадів та порогів, островів, які урізноманітнюють рекреаційні можливості даної водойми. Необхідно враховувати вид туризму, для якого здійснюється оцінка. Так, наявність річкових порогів утруднює купання й судноплавство, зате робить річку придатною для рафтингу, спортивного сплаву. В залежності від планованих занять різнитимуться й основні параметри водойм (1, с. 179).

При оцінці пляжів, необхідних та особливо цінних для організації водних видів відпочинку, враховуються такі критерії як їх розміри, походження (природне чи штучне), склад порід (піщані, галечникові), наявність об’єктів рекреаційної інфраструктури, чистота, безпечність, наявність водної рослинності в акваторіальній зоні пляжу.

Оцінка сучасного використання мінеральних вод, лікувальних грязей, інших природних лікувальних ресурсів може бути проведена на підставі моніторингу цих корисних копалин. Результати досліджень дадуть змогу створити кадастр природних лікувальних ресурсів. Це, у свою чергу, буде слугувати базисним матеріалом опрацювання прогнозних оцінок перспективності використання природних лікувальних ресурсів.

Рекреаційно-туристична характеристика гідрологічних об’єктів області повинна включати в себе оцінку внутрішніх вод для потреб розвитку туризму і рекреації, районування території області за критеріями ступеня використання водних об’єктів для даних цілей, а також визначення перспективних ареалів розвитку туризму з використанням природних і штучних водних об’єктів, схем раціонального використання їх туристично-рекреаційного потенціалу, розробку проектів нових туристичних маршрутів з включенням до них відвідування водних об’єктів, або використання їх в якості базової точки відпочинку. В цьому полягтимуть *конструктивно-географічні* аспекти даного роду досліджень.

Таким чином, оцінка туристично-рекреаційного потенціалу внутрішніх вод Полтавщини, у тому числі для потреб вивчення геопросторової організації їх рекреаційного потенціалу, є важливою складовою наукових туристично-краєзнавчих досліджень, прикладне значення яких полягатиме у сприянні

подальшому розвитку сфери туризму на Полтавщині, розвитку відповідної інфраструктури, зростанню її привабливості для вітчизняних і зарубіжних відвідувачів.

Список використаних джерел: *1. Алєшугіна Н. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України з основами туристичного ресурсознавства Навчальний посібник./ Алєшугіна Н. О., Барановська О. В., Барановський М. О., Зеленська О. О., Смаль І. В., Філоненко І. М. – Чернігів: Видавництво ЧНТУ. 492 с.; 2. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія: Монографія – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. 395 с.; 3. Єрмаков В. В. Спеціальне анкетування у системі дослідження потенціалу сільського зеленого туризму регіону / Єрмаков В. В., Матюшко Г. А. // «Соціально-економічні проблеми розвитку в умовах трансформаційного суспільства», Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Полтава: ПІЕМ «Світоч», 2006. С. 31-34.; 4. Стратегія розвитку Полтавської області на період до 2020 року. – Полтава: Полтавська обласна рада, 2014. – 131 с. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.adm-pl.gov.ua/page/strategiya-rozvitku-poltavskoyi-oblasti-do-2020-roku-0; 5. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н. В. Фоменко. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. 312 с.; 6. Царик Л. П., Чернюк Г. В. Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки й аналізу: (На прикладі Тернопільської області) / Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль: Підручники & посібники, 2001. 188 с.*

УДК 338.48-1 (100)

ТУРИСТСЬКІ ФОРМАЛЬНОСТІ ПРИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗДІЙСНЕННІ ЗАКОРДОННИХ ПОЇЗДОК

В. В. Єрмаков
slav9724@gmail.com
кафедра географії та методики її навчання, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна

М. Г. Яненко
maryna.yanenko@ukr.net
магістрантка І курсу історичного факультету спеціальності «Науки про Землю», Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна

Різного роду формальності стали невід’ємною частиною сучасних туристських подорожей. Особливо це стосується закордонних поїздок. Туристичні фірми при організації своєї діяльності спираються на низку документів та обов’язкових процедур, що супроводжують міжнародну туристичну діяльність.

Розглянемо далі низку формальностей, що відносяться як до індивідуального туризму, так і до здійснення туристичного бізнесу.

Обов'язковою умовою для будь-якої міжнародної туристичної поїздки громадянина є оформлення закордонного паспорту, процедура отримання

в’їзної візи (в тому числі багаторазової або транзитної), проходження митного контролю. У випадку користування туристом системою «такс-фрі» (продаж в магазинах безподаткової торгівлі для іноземних туристів) на придбані товари видаються спеціальні чеки, за якими при виїзді з країни перебування пред'явнику чека виплачується сума у валюті, яка дорівнює ПДВ. Додатковими умовами в’їзду можуть бути наявність ваучеру, зворотного квитка, наявність необхідних коштів, які б забезпечували цивілізовану поїздку. Рішення на в'їзд приймається відповідними органами на кордоні даної держави.

Окрім звичайних митних та прикордонних формальностей існують не менш важливі санітарно-епідеміологічні правила, які регулюють порядок в'їзду в тропічні країни для мешканців помірних широт. У даних країнах поширені небезпечні хвороби, що становлять пряму загрозу здоров’ю і навіть життю туриста, а також збудників яких турист може ввезти до своєї країни. Тому знання і чітке виконання туристом існуючих медико-санітарних норм дозволить йому уникнути багатьох небезпек під час подорожі. Для туристів також має значення знання чинного порядку провезення через кордон зразків місцевої флори і фауни, правил, які пов'язані з порядком переміщення через кордон різних цінностей і валюти, а також питань страхування при здійсненні закордонної поїздки.

Трохи іншими будуть виглядати дані формальності для діяльності туристичної фірми. Насамперед вони включають в себе отримання ліцензії на здійснення туристичної діяльності, а також отримання сертифікату відповідності на створення туристичного продукту. Обов’язковою умовою є дотримання всього комплексу вимог по суті договірних умов між туристичною фірмою і її клієнтом – туристом. Сюди входить правильне оформлення туристичної путівки та додатків до неї з програмою обслуговування на маршруті, оформлення ваучера на обслуговування, інформаційним листом про можливі фактори ризику, а також рекомендованими правилами під час здійснення поїздки.

Туристські формальності встановлюються виключно конституційною владою держави з опорою на основні міжнародно-правові акти і положення. До останніх можна віднести: Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі (Гельсінкі, 1975 р.), Манільську декларацію по світовому туризму (Маніла, 1980 р.), Гаазьку декларацію з туризму (Нідерланди, 1989 р.), Декларацію Всесвітньої конференції міністрів по туризму (Осака, Японія, 1994 р.), а також концепцію Глобального етичного кодексу туризму, схвалену Комісією ООН зі сталого розвитку туристичного бізнесу на своїй сесії в Нью-Йорку в квітні 1999 р. з ініціативи Всесвітньої туристської організації (ВТО). Глобальний туристичний кодекс за висновком експертів СОТ повинен стати тим документом, який дасть можливість узгоджувати туристичні формальності.

Таким чином, потрібно відзначити, що туристські формальності є тією нормою і дією, які встановлюються існуючою владою держави, і які повинні неухильно виконуватися особою та туристичними організаціями при здійсненні закордонних поїздок.

***Список використаних джерел**: 1. Ильина Е. Н. Туроперейтинг: организация деятельности: Учебник / Е. Н. Ильина. – М.: Финансы и статистика, 2007. – 256 с.; 2. Писаревський І. М. Організація туризму. Підручник / Писаревський І. М., Погасій С. О., Андренко І. Б., Поколодна М. М., Сегеда І. В. За ред. Писаревського І. М. - Харків: ХНАМГ, 2008. - 541 с.; 3. Организация туризма: учеб. пособие / А. П. Дурович, Г. А. Бондаренко, Т. М. Сергеева и др.; под общ. ред. А. П. Дуровича – 3-е изд. – Минск: Новое знание, 2006. – 640 с.; 4. Чорненька Н. В. Організація туристичної індустрії: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2006. – 264 с.*

УДК 371.233.3:91 + 796.5

ГЕОГРАФІЧНА ПІДГОТОВКА ЗА ЧИННИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ПРОГРАМАМИ З ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОГО НАПРЯМУ З ВИДІВ СПОРТИВНОГО ТУРИЗМУ

Є. В. Копилець
poltour75@gmail.com
Полтавський обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, м. Полтава, Україна

Ми вже привертали увагу до важливості географічної підготовки для туристів-спортсменів та констатували, що поняття географічної підготовки стосовно вихованців гуртків туристсько-спортивного профілю належним чином не концептуалізоване і потребує подальшого методичного розроблення [2; 3], а також піддавали аналізу окремі аспекти географічної підготовки за різними поколіннями навчальних програм із позашкільної освіти туристсько-спортивного профілю [1] (зазначаємо це з метою уникнення зайвого самоповтору у публікаціях). У 2018 р. схвалено для використання в позашкільних навчальних закладах та розміщено на офіційному сайті Інституту модернізації змісту освіти навчальні програми з позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напряму з видів спортивного туризму за загальною редакцією О. Д. Наровлянського: «Пішохідний туризм», «Водний туризм», «Велосипедний туризм», «Лижний туризм», «Гірський туризм», «Мотоциклетний туризм», «Спелеологічний туризм» [4] (лист ІМЗО від 06.06.2018 № 22.1/12-Г-315); на сьогодні ці програми де-факто виконують функції типових. Тому вважаємо за доцільне дати загальну характеристику географічній підготовці за цими програмами.

Програми основного рівня розраховані на 3 роки навчання та спрямовані на учнівську молодь віком від 11 до 15 років (в гуртках велосипедного туризму – від 13 до 17 років, мотоциклетного туризму – 15–18 років). На опанування навчального матеріалу відводиться 216 год. у перший рік навчання та 216 або 324 год. у наступні роки. Програми побудовано за блочним принципом. Частина блоків є загальною для всіх видів туризму (вступ, загальнотуристська підготовка, фізична підготовка, підготовка та участь у туристсько-краєзнавчих заходах, підсумок), інші обираються керівником гуртка (спеціальна туристська підготовка, краєзнавство).

Як і у програмах попередніх поколінь, у нових програмах проблематично виокремити географічну підготовку у чистому вигляді. Найвиразніше вона представлена у темах, присвячених топографічній підготовці й орієнтуванню на місцевості (попри те, що низка теоретиків та практиків туризму розмежовує географічну і топографічну підготовку, неможливо розглядати уміння працювати з картою й орієнтуватися на місцевості поза географічною підготовкою мандрівника) та туристським можливостям різних регіонів.

Тема «Топографічна підготовка. Орієнтування на місцевості» є складовою блоку загальнотуристської підготовки упродовж усіх 3 років навчання. Першого року навчання на неї відведено 16 год., другого – 12, третього – 8 (тут і далі характеризуємо програми на 216 год., оскільки у навчально-тематичних планах 324-годинних гуртків відсутній розподіл годин за темами блоку спеціальної туристської підготовки). У перший рік навчання вихованці гуртків із усіх видів спортивного туризму вивчають поняття карти та плану, види карт, що використовуються у походах, умовні знаки топографічної та спортивної карти, вчаться визначати відстані на карті та на місцевості, орієнтуватися на місцевості за компасом та картою. Другого року вони ознайомлюються з поняттями «азимут», «магнітне схилення», «дирекційний кут», вправляються у визначенні азимутів, рухові за азимутом, масштабній та позамасштабній окомірній зйомці невеликих ділянок місцевості, складанні опису маршруту. Наступного року вивчають особливості орієнтування в тайзі, пустелі, горах, долають дистанції з різних видів спортивного орієнтування.

Під час спеціальної туристської підготовки у гуртках усіх видів спортивного туризму вивчають відповідні особливості орієнтування. Найменше часу на це відведено в гуртках пішохідного туризму (2 год. на третій рік для поглибленого вивчення особливостей орієнтування в тайзі, тундрі, горах, пустелях, вибору оптимального шляху за картою тощо), найбільше – у гуртках спелеотуризму (усі три роки: 2, 22 та 14 год. відповідно. Першого року навчання вихованці ознайомлюються з гірничим компасом, у наступні роки опановують топозйомку карстових порожнин із використанням сучасних приладів та вправляються у спелеоорієнтуванні).

У гуртках із інших видів спортивного туризму особливості орієнтування вивчають щороку, у сумі це складає від 8 (велотуризм) до 14 год. (лижний туризм). Залежно від обраного виду туризму топографічна підготовка дійсно має певну специфіку. Наприклад, у гірському й мотоциклетному туризмі кардинально відрізняється картографічний матеріал. У темі «Особливості орієнтування у водному поході» туристи-водники вивчають і елементи річкової лоції. Сучасним велотуристам допомагає орієнтуватися велокомп'ютер. Відзначимо, що у гуртках лижного, велосипедного, а особливо гірського та мотоциклетного туризму передбачене формування практичних навичок роботи з GPS-навігаторами.

Тему «Туристські можливості регіонів України та інших держав» містять програми із усіх видів туризму, окрім спелеотуризму. Щороку на неї відводиться по 2 год. (лише в гуртках мотоциклетного туризму другого і третього років навчання – по 4 год.). Однак, попри цю структурну схожість, між

програмами є певні відмінності у змісті. Так, у гуртках пішохідного та водного туризму першого року ознайомлюються з туристськими можливостями свого регіону, другого року – України, третього – зарубіжжя. Натомість за програмою «Гірський туризм» уже першого року вивчають Карпати і Кримські гори та можливості здійснення там походів, гірські системи світу та їхні можливості для гірського туризму. Певною мірою ці відмінності зумовлені особливостями видів. Проте, вочевидь, окрім об'єктивних, на зміст теми вплинули і суб'єктивні чинники. Об'єктивними чинниками не пояснити, чому в гуртку «Пішохідний туризм» третього року мають вивчати туристські можливості сусідніх держав, «Велосипедний туризм» – країн СНД, Західної Європи та Близького Сходу, «Водний туризм» – країн Західної Європи та Близького Сходу, а в гуртку лижного туризму вчитимуть про мандрівки до Альп, Гімалаїв, Кордильєр, арктичні та антарктичні подорожі.

Досить значний обсяг географічної підготовки наявний у програмах імпліцитно – у темах «Організація бівуаку в туристському поході. Харчування у поході», «Правила санітарії та гігієни. Перша долікарська допомога» розділу «Загальнотуристська підготовка», темах «Техніка туризму», «Тактика туризму», «Забезпечення безпеки» тощо розділу «Спеціальна туристська підготовка». Наприклад, у темі «Тактика гірського походу» відповідного гуртка першого року навчання передбачене вивчення питання «Специфіка гірського туризму»: зміна з висотою сонячної радіації і атмосферного тиску, нестача кисню, різкі перепади висот, різноманітність форм рельєфу з переважанням крутих схилів, наявність скель, осипів, снігів, льодовиків, різка зміна погодних умов, вертикальна поясність. Третього року навчання у темі «Техніка гірського туризму» вихованці мають вивчати різновиди трав'яних схилів і осипів та пов'язані з ними небезпеки, характеристику стану снігового покриву залежно від пори року та часу доби, форми снігової поверхні (снігові, фірнові поля, закриті льодовики, снігові мости, сніговий схил, сніговий кулуар, конус виносу, гребінь, карнизи), особливості гірських річок (глибина, залежність рівня води від часу доби, швидкість течії, характер дна, берегові підходи).

Аналіз контекстів, у яких у програмах фігурує інформація географічного змісту, засвідчує, що, як і раніше, природне середовище постає для туристів-спортсменів полігоном для формування й удосконалення відповідних умінь та навичок, увагу акцентовано на природі як джерелі перешкод та небезпек або ж їстівних «дарів».

Виняток становить підготовка туристів-спелеологів. Кожного року спеціальна туристська підготовка у них починається темою «Наукові аспекти спелеології» (відповідно 14, 8 та 6 год.). Юні спелеологи ознайомлюються з печерами як унікальними пам'ятками природи та цінними науковими об'єктами, поняттями карсту і псевдокарсту, поширенням карстованих порід та карстових явищ, районуванням карсту України (перший рік навчання), періодизацією карстолого-спелеологічних досліджень, методиками геологічних, гідрологічних, мікрокліматичних досліджень у печерах (другий рік навчання). Третього року навчання передбачене вивчення ролі клімату у формуванні поверхневих та глибинних форм карсту, ролі конденсації у

формуванні карстових порожнин та живленні підземних вод, інших аспектів спелеокліматології, печерних флори та фауни, класифікації печерної фауни та особливостей поширення печерної фауни на території України. До того ж, у програмі є й низка відповідних практичних занять.

Така особливість розділу «Спелеологічний туризм» пояснюється тим, що в його основу покладено програму «Спелеологія» (затверджена на регіональному рівні: наказ Департаменту освіти і науки Полтавської облдержадміністрації № 30 від 26.01.2015). Назвою програми автор Ю. В. Тимошевська свідомо окреслила «ширше коло питань, пов'язаних із печерним світом, ніж більш вузький термін «Спелеотуризм»» [6]. Одним із рецензентів програми був доктор геологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту геологічних наук НАН України О. Б. Климчук.

У перший та другий роки навчання керівник гуртка будь-якого з видів спортивного туризму має обрати один із варіантів краєзнавчого розділу програми – історичне або географічне краєзнавство. При цьому можливе як послідовне опанування одного виду краєзнавства упродовж двох років, так і оволодіння щороку новим видом краєзнавства із зазначених.

На блок географічного краєзнавства відведено 28 год. – по 14 год. у перший та другий роки навчання. Першого року навчання передбачено вивчення тем «Географія – наука про Землю» (що вивчає географія, географічні дослідження, «розділи географічної науки», поняття про географічне краєзнавство), «Методи географічних досліджень», «Географія рідного краю» (фізико-географічна характеристика рідного краю, рельєф та корисні копалини, ґрунти, рослинний і тваринний світи краю, водні ресурси, поняття про погоду і клімат та їхні складові). Якщо керівник обирає географічне краєзнавство і наступного року, вихованці вивчатимуть теми «Краєзнавчі експедиції» (організація експедиції, польові та камеральні роботи) та «Географія рідного краю» (економіко-географічна характеристика краю, розселення населення, види господарської діяльності населення на території краю, транспорт, особливо охоронювані природні території).

Порівняно з програмами 2013 р. [5], виклад матеріалу з географічного краєзнавства став дещо систематичнішим: розширено перелік методів географічних досліджень, водні ресурси та рослинний і тваринний світ краю вивчаються першого, а не другого року, що дає змогу цілісніше опанувати географію рідного краю у випадку її однорічного вивчення. Проте пропонований обсяг географічного краєзнавства лишається надто куцим. На тему «Краєзнавчі експедиції» відведено всього 4 години (теоретичних і практичних порівну), що робить проблематичним виконання повноцінних досліджень із географічного краєзнавства, наприклад, під час передбаченого програмою гуртка «Пішохідний туризм» походу 3 ступеня чи І категорії складності.

Навчання у гуртках велосипедного туризму починається з 13, а мотоциклетного туризму – з 15 років, але підліткам пропонують вивчати матеріал, уже опанований ними на уроках загальної географії у 6 класі. Зрештою, викликає сумнів оптимальність уніфікованої підготовки з

географічного краєзнавства для гуртків, які мають виразну специфіку – лижного, водного, гірського, спелеологічного туризму.

Як і у програмах попереднього покоління, прогнозовані результати опанування програм не корелюють зі змістом блоку географічного краєзнавства: для розділу 4 не сформульований прогнозований результат (!), лише у прогнозованому результаті до розділу 1 («Загальнотуристська підготовка») першого року навчання зазначено, що вихованці мають знати основні методи простих краєзнавчих спостережень і досліджень та природоохоронної діяльності у поході.

Таким чином, попри свою значущість, якість географічного наповнення навчальних програм із позашкільної освіти туристсько-спортивного профілю на сьогодні лишається нерозв'язаною проблемою.

Список використаних джерел: *1. Копилець Є. В. Географічна підготовка у гуртках туристсько-спортивного профілю // «Полтавщина – земля моя свята» : збірник кращих наукових статей IV обласної науково-практичної краєзнавчої конференції учнівської молоді. Полтава : ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2013. С. 48–61.; 2. Копилець Є. В. До проблеми географічної підготовки вихованців туристсько-краєзнавчих гуртків спортивного профілю // Туризм і краєзнавство : зб. наук. праць : дод. до «Гуманітарного вісника ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький : ПП «СКД», 2012. С. 104–110.; 3. Копилец Е. В. О сущности географической подготовки в туристско-спортивных кружках учащейся молодежи // Географические проблемы туризма, краеведения и экологии : материалы Международной научно-практической конференции (12–13 мая 2014). Алматы : КазНПУ им. Абая, изд-во «Ұлағат», 2014. С. 6–8.; 4. Навчальні програми з позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напряму з видів спортивного туризму («Пішохідний туризм», «Водний туризм», «Велосипедний туризм», «Лижний туризм», «Гірський туризм», «Мотоциклетний туризм», «Спелеологічний туризм») [Електронний ресурс]. URL: https://drive.google.com/file/d/12ESa1Q2l6bkGe0kh2uxpNs0oM2rUnzAT/view; 5. Програми з позашкільної освіти: туристсько-краєзнавчий напрям. Вип. 2 / [ред. О. Д. Наровлянський, Н. В. Савченко]. К. : [Б.в.], 2015. 116 с.; 6. Тимошевська Ю. В. Навчальна програма з позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напряму «Спелеологія». Полтава, 2015. [Електронний ресурс]. URL: https://poltavatourcenter.pl.ua/images/documents/metod/programy/speleo-4.pdf*

УДК 338.48: 910.3

ЗНАЧЕННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДЖЕЙМСА КУКА ДЛЯ РОЗРОБКИ НОВИХ ТУРИСТИЧНИХ МАРШРУТІВ

В. В. Єрмаков
slav9724@gmail.com
кафедра географії та методики її навчання, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна

А. Л. Герда
anastasiyagerda27@gmail.com
студентка історичного факультету спеціальності «Географія», Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна

Плавання і географічні дослідження видатного англійського мореплавця Джеймса Кука, як і інші події з історії географічних відкриттів, виступають складовою частиною біосоціальних туристичних ресурсів, тобто різновиду туристичних ресурсів, який об'єднує культурно-історичні та інші об'єкти, пов'язані з певним життєвим циклом (епізодом життя) тієї або іншої видатної особи (народження, діяльність, місце перебування та ін.).

Атрактивність біографічних даних Джеймса Кука в цілях розробки і реалізації перспективних напрямків туристичних маршрутів полягає перш за все у значенні особистості мореплавця, популяризації його внеску у розвиток географічної науки та значної загальнокультурної ролі.

Існує велика кількість географічних об'єктів, які були відвідані або досліджені в ході експедицій Джеймса Кука та номінованих на честь відомого мореплавця, що складає відповідну інформаційну базу для подальшої її систематизації в цілях розвитку туристичної діяльності та розробки нових туристичних маршрутів.

Безпосереднім підготовчим етапом для розробки варіанту туристично-екскурсійного маршруту «Шляхами капітана Джеймса Кука» було вивчення географічної номенклатури, пов’язаної з відкриттями Джеймса Кука та увічненням його пам’яті, відображеної на сучасній карті світу.

При обґрунтуванні проекту зазначеного туристично-екскурсійного маршруту шляхами плавань Джеймса Кука були використані вже існуючі підходи та методики розробки круїзних турів та екскурсійних подорожей на невеликі відстані від проміжних тимчасових зупинок до атрактивних об’єктів [1-5].

В основу пропонованого варіанту туристичного маршруту покладено морський круїзний тур як один з найбільш оптимальних видів подорожі в даному випадку. У міжнародній туристській практиці круїзні програми активно реалізуються на морських (океанських) та річкових маршрутах.

Аналіз існуючих круїзних турів свідчить про переважання міні-круїзів (від кількох днів до тижня) у певному регіоні чи морському басейні замкненого і незамкненого типу, менша, хоча і помітна роль належить репозиційним трансокеанським (трансатлантичним та транстихоокеанським) круїзам (від 15

до 30 діб). Відносно круїзів тематично, пов’язаних з історією географічних відкриттів і досліджень, можна виділити тривалі круїзи за маршрутами подорожей Марко Поло (тривалістю 78 діб) [6].

Треба зазначити, що використання історії географічних відкриттів і досліджень в якості потенціального туристичного ресурсу в цілому та для розробки конкретних тематичних туристичних маршрутів зокрема, матиме свою специфіку, яка полягає у значній тривалості та дальності подорожі з відвідуванням туристами кількох країн під час однієї поїздки.

Тобто, маршрут подібного типу є комплексним і може включати в себе на окремих своїх ділянках різного роду додаткові атракції та органічно поєднуватися з різними видами сучасного туризму, що знайде відповідне відображення у формуванні програми круїзного туру.

Наведемо опис варіанту нового туристичного маршруту «Шляхами капітана Джеймса Кука».

Маршрут здійснюється у формі круїзу за допомогою водного транспорту (круїзний лайнер преміум або стандарт-класу), за виключенням початкового та заключного етапу маршруту (авіаційний переліт до Лондона – місця початку та завершення круїзного туру).

За характером – тривалий, розрахований на 140-180 днів.

Додаткові атракції: кількаденні екскурсійні маршрути на окремих етапах подорожі (м. Ріо-де-Жанейро, о. Вогняна Земля, антарктична станція Академік Вернадський, м. Кейптаун, ПАР, Австралія та Нова Зеландія, острови Тонга та о. Таїті, Гавайські острови, Аляска).

Програма маршруту (відвідування) (Рис. 1).

1. Переліт від Києва до Лондона. Початок морської подорожі. Екскурсія до графства Саут-Йоркшир, селище Грейт-Айтон (місце народження Джеймса Кука), відвідування меморіального музею Джеймса Кука (на місці бувшої школи, де він навчався).

2. Перехід до Південної Америки. Відвідування міста Ріо-де-Жанейро.

3. Перехід до острова Вогняна Земля. Відвідування м. Ушуая – найпівденнішого міста на планеті. Ознайомлення з природою острова.

4. Відвідування української полярної антарктичної станції Академік Вернадський, Південних Сандвічевих островів та острова Південна Георгія.

5. Перехід до Південної Африки, міста Кейптаун. Екскурсії до столової гори. Ознайомлення з природою та культурно-історичними пам’ятками країни.

6. Перехід до Австралії. Кількаденна екскурсія у Мельбурн. Відвідування будинку-музею Джеймса Кука, у центральній частині міста, у парку Фіцрой.

7. Кількаденна екскурсія до м. Сідней. Відвідування меморіальних місць, пов’язаних з ім’ям Джеймса Кука у передмісті Сіднея – Карнелі. Відвідування Національного парку Ботані-Бей (бухта, відкрита і описана Джеймсом Куком. Місце стоянки кораблів експедиції).

8. Відвідування Великого Бар’єрного рифу. Дайвінг у водах внутрішньої лагуни. Курортне місто Кернс. Кількаденні екскурсії до міста Куктаун та його околиць з використанням орендованого автотранспорту (місце стоянки судна «Ендевор» для здійснення ремонту). Огляд природних ландшафтів. Район

поширення одного з найдавніших на планеті масивів дощових тропічних лісів Національного парку Дейнтрі і ознайомлення з первісною флорою Північного Сходу Австралії.

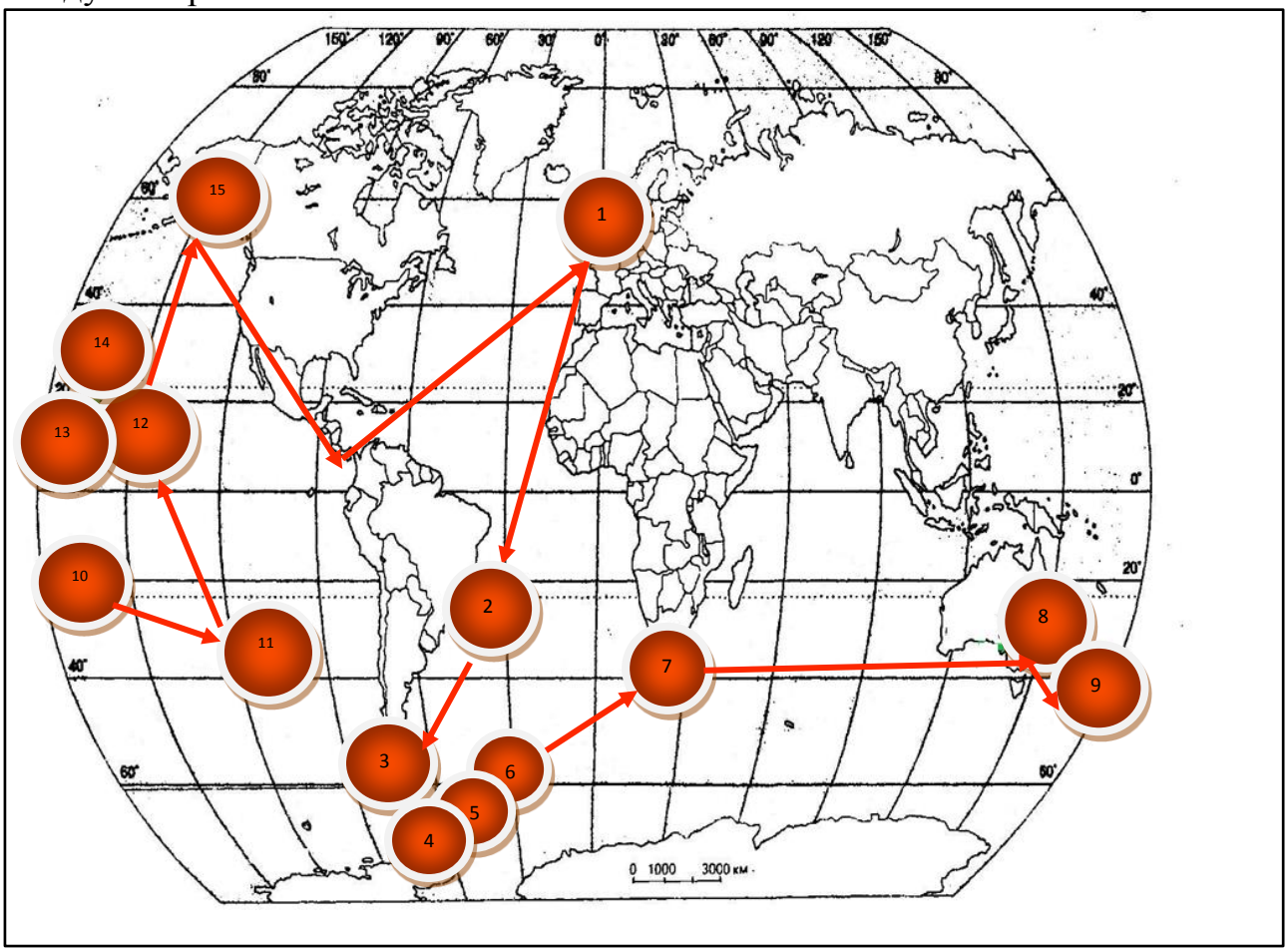

Умовні позначення

1.Лондон, Велика Британія (пам'ятник Дж. Куку).
2. Ріо-де-Жанейро, Бразилія.
3. Острів Вогняна Земля, Аргентина, м. Ушуая – найпівденніше місто в світі, мис Горн.
4. Українська полярна антарктична станція Академік Вернадський.
5. Острів Нова Геогргія.
6. Сандвічеві острови.
7. Кейптаун, ПАР, мис Доброї Надії.
8. Східна Австралія та Великий бар'єрний риф (Пам'ятник Дж. Куку у Сіднеї, бухта Ботані-Бей, місто Куктаун).
9. Нова Зеландія (національні парки Північного острова, вулкан Руапеху, гейзери, столиця – м. Веллінгтон (пам'ятник Дж. Куку), національні парки Південного острова).
10. Перлина Полінезії – о. Таїті, острови Товариства, королівство Тонга, о. Нова Каледонія.
11. Загадковий острів Пасхи.
12-14. Мальовничі Гаваї (о. Гавайї, о. Кауаї, о. Оаху; Пам'ятник в Уеймея в Западному Кауаї (на місці загибелі Джеймса Кука)).
15. Мальовничі береги, гори та фіорди Аляски.

9. Перехід до Нової Зеландії. Відвідування столиці країни – міста Веллінгтон. Оглядові екскурсії містом. Відвідування національного парку Тонгаріро, розташованого у центральній частині Північного острова, у мальовничому вулканічному районі (з 1993 р. включено до списку світової

спадщини як природний і культурно-релігійний об’єкт, пов'язаний з історією народу маорі).

10. Відвідування островів Тонга. Знайомство з природою та культурою населення островів.

11. Відвідування о. Таїті. Кількаденна екскурсія островом. Знайомство з природою та культурою о. Таїті, участь у місцевих святах та подієвих етнографічних фестивалях.

12. Загадковий острів Пасхі. Знайомство з природою та давніми культурними пам’ятками острова.

13. Перехід до Гавайських островів. Екскурсія до міста Гонолулу. Знайомство з природою та культурою островів. Відвідування меморіального комплексу на місці загибелі Джеймса Кука від рук тубільців 14 лютого 1779 року у бухті Кеалакекуа (захід острова Гавайї). Участь у місцевих етнографічних святах. Ознайомлення з природними ландшафтами островів.

14. Перехід до берегів Аляски. Відвідування міста Анкоріджа. Ознайомлення з природою та історією освоєння Аляски.

15. Перехід через Панамський канал та Атлантичний океан та повернення до Лондона. Виліт до Києва.

Вибір найефективніших стратегій розвитку туристичної діяльності у розглядуваному напрямку загалом і реалізації туристичного продукту зокрема, безумовно буде залежати від подальших геомаркетингових досліджень.

Таким чином, запропонований нами варіант туристичного маршруту «Шляхами капітана Джеймса Кука» має комплексний характер і може бути здійснений у формі навколосвітнього круїзного туру з використанням водного виду транспорту.

Як перспективний туристичний продукт даний маршрут може включати в себе на окремих своїх ділянках різного роду додаткові атракції та органічно поєднуватися з різними видами сучасного туризму: етнографічним, подієвим, екологічним, діловим та ін. Додаткові атракції передбачають кількаденне екскурсійне відвідування цікавих природних і культурно-історичних об’єктів на місцях по ходу основного маршруту. Розроблений варіант навколосвітнього круїзного маршруту також може стати основою для створення значної кількості спеціальних тематичних маршрутів, зокрема, окремих міні-круїзів.

Список використаних джерел: *1. Алієва-Барановська В. М. Міжнародний туризм [текст] навч. посіб.-довідник / В. М. Алієва-Барановська, І. І. Дахно. – К. : «Центр учбової літератури», 2016. – 344 с.; 2. Долженко Г. П. Экскурсионное дело: Учебное пособие / Г. П. Долженко.– Москва: ИКЦ «МарТ», Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2005. – 272 с. - (Серия «Туризм и сервис»).; 3. Квартальнов В. А. Международный туризм: политика развития [Текст] : учеб. пособие для студ., изуч. курс "Междунар. политика туризма" / В. А. Квартальнов, А. А. Романов ; Российская международная академия туризма. - М. : Советский спорт, 1998. - 142 с. - (Рекреация и туризм).; 4. Мальська М. П. Основи туристичного бізнесу: Навчальний посібник // М. П. Мальська, В. В. Худо, В. І. Цибух. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.; 5. Сенин В. С. Организация международного туризма: Учебник / В. С. Сенин. – М. : Финансы и статистика, 1999. – 400 с.; 6. Cruise Tips. Сообщество любителей морских круизов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cruisetips.ru/all-ships.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Алхасов Октай Каміль	кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри економічної географії та методики викладання географіі Азербайджанського Державного педагогічного університету
Булава Леонід Миколайович	кандидат географічний наук, доцент, доцент кафедри географії та методики її навчання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
Буркуш Наталія Сергіївна	студентка IV курсу історичного факультету спеціальності «Географія» Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
Василенко Альона Василівна	старший лаборант кафедри загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
Вішнікіна Любов Петрівна	доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри географії та методики її навчання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
Гасанова Самая Ібрат	викладач кафедри економічної географії та методики викладання географіі Азербайджанського Державного педагогічного університету
Герда Анастасія Леонідівна	студентка IV курсу історичного факультету спеціальності «Географія» Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
Грінько Катерина Олександрівна	студентка IV курсу історичного факультету спеціальності «Географія» Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
Дмитренко Юрій Михайлович	студент IV курсу історичного факультету спеціальності «Географія» Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
Дністрянська Ірина Мирославівна	аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка
Заманова Назакат Ибрагим	викладач кафедри економічної та соціальної географії Азербайджанского педагогічного університету
Зеленська Любов Іванівна	доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри фізичної та економічної географії Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара

Єрмаков Вячеслав Володимирович	кандидат географічний наук, доцент, доцент кафедри географії та методики її навчання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
Кисельов Юрій Олександрович	доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри геодезії, картографії і кадастру Уманського національного університету садівництва
Кітченко Валентина Андріївна	учитель географії комунального закладу «Полтавський обласний ліцей-інтернат для обдарованих дітей II-III ступенів імені А. С. Макаренка Полтавської обласної ради»
Клещева Олена Анатоліївна	кандидат педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри педагогіки Барановицького державного університету (Республіка Білорусь)
Копилець Євгеній Вікторович	кандидат педагогічних наук, керівник гуртків Полтавського обласного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді
Лізакова Роза Олексіївна	кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та маркетингу Барановицького державного університету (Республіка Білорусь)
Лимарь Тетяна Вікторівна	відділ інноваційної діяльності та міжнародних зв'язків Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
Мащенко Ольга Миколаївна	кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри географії та методики її навчання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
Меліхова Тамара Леонтіївна	кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і економіки природокористування Національного університету водного господарства і природокористування (м. Рівне)
Мироненко Леонід Леонідович	кандидат педагогічних наук, заступник директора з виховної роботи, вчитель географії комунального закладу «Полтавська спеціалізована школа-інтернат спортивного профілю Полтавської обласної ради»
Мовчан Володимир Васильович	вчитель географії Ручківської ЗЗСО I-II ступенів Петрівсько-Роменської сільської ради Гадяцького району Полтавської області
Московченко Ніна Олександрівна	заступник директора з НВР, вчитель історії та географії комунального закладу «Полтавський міський багатопрофільний ліцей № 1 ім. І. П. Котляревського, Полтавської міської ради Полтавської області»

Назаренко Тетяна Геннадіївна	доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділом навчання географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України
Нестеренко Руслана Валентинівна	вчитель географії, КЗ «Полтавська спеціалізована школа-інтернат спортивного профілю І – ІІІ ступенів Полтавської обласної ради»
Нехомяж Оксана Сергіївна	кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу навчання географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України
Ночовна Діана Романівна	учениця 9 класу Березоволуцької ЗЗСО І-ІІІ ступенів Петрівсько-Роменської сільської ради Гадяцького району Полтавської області
Погрібняк Максим Юрійович	студент IV курсу історичного факультету спеціальності «Географія» Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
Половка Сергій Григорович	доктор геологічних наук, професор, професор кафедри географії та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
Послявський Микола Олександрович	магістрант Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
Святощик Марина Ігорівна	магістрант І курсу Барановицького державного університету (Республіка Білорусь)
Скляр Георгій Павлович	доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри туристичного та готельного бізнесу ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»
Смирнова Віра Геннадіївна	кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри інженерії, обладнання та математики ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», кафедри географії та методики її навчання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
Стрельніков Віктор Юрійович	доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри філософії і економіки освіти Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського
Сюткін Сергій Іванович	кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри загальної та регіональної географії Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
Татушенко Віталій Миколайович	студент IV курсу історичного факультету спеціальності «Географія» Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Федій Олександр Анатолійович	кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри географії та методики її навчання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
Фоменко Альона Віталіївна	учениця 10 класу комунального закладу «Полтавський обласний ліцей-інтернат для обдарованих дітей II-III ступенів імені А. С. Макаренка Полтавської обласної ради»
Хансейідова Лала Сейідага	кафедра туристского бизнеса Азербайджанского Университета Туризма и Менеджмента
Цешко Ольга Миколаївна	вчитель історії та географії комунального закладу «Полтавський міський багатопрофільний ліцей № 1 ім. І. П. Котляревського, Полтавської міської ради Полтавської області»
Чирвона Віталіна Сергіївна	студентка II курсу спеціальності «Готельно-ресторанна справа» ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»
Шевчук Сергій Миколайович	доктор географічних наук, проректор з наукової роботи, доцент кафедри географії та методики її навчання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
Шуканов Павло Васильович	доктор географічних наук, доцент, професор кафедри туристичного та готельного бізнесу ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», кафедри географії та методики її навчання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
Шуканова Анжела Анатоліївна	кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри географії та методики її навчання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
Юрченко Світлана Вікторівна	магістрантка кафедри загальної та регіональної географії Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
Яненко Марина Геннадіївна	магістрантка I курсу історичного факультету спеціальності «Науки про Землю» Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
Япринець Тетяна Сергіївна	кандидат педагогічних наук, начальник навчально-методичного відділу Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, доцент кафедри географії та методики її навчання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка